

JÁN KAČALA
RUDOLF KRAJČOVIČ

Prehľad dejín spisovnej slovenčiny

Matica slovenská

*Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*

Ján Kačala, Rudolf Krajčovič
Prehľad dejín spisovnej slovenčiny

Lektorovali: prof. PhDr. Vincent BLANÁR, DrSc.
prof. PhDr. Ábel KRÁL, DrSc.

Vydala Matica slovenská
Námestie J. Cígera Hronského 1
036 52 Martin
Slovensko

Rozširuje Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. r. o.
Mudroňova 1
036 52 Martin
tel.: (043) 422 06 92, fax: (043) 430 72 43
e-mail: vms@vydavatel.sk
www.vydavatel.sk

Zodpovedná redaktorka Ing. Jana Farkašová
Návrh obálky a grafická úprava Igor Štrbík
Text © prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. a prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc.
© Matica slovenská, Martin 2006

Vytlačila Tlačiareň P + M, Turany

ISBN 80-7090-813-0

Obsah

Predhovor	10
Úvod.....	12

I. PREDSPISOVNÉ OBDOBIE

1. Rané predpisovné obdobie	15
1.1. Charakteristika raného predpisovného obdobia	15
1.2. Kultúrny jazyk našich predkov v 9. – 10. storočí	16
1.3. Starosloviencina	20
1.4. Prehľad staroslovienského písomníctva.....	21
1.5. Osobnosti v ranom predpisovnom období.....	23
Adalrák (– 836).....	24
Wiching (– 899)	24
Konštantín (827 – 869)	25
Metod (813 – 885)	26
Gorazd (dátum neznámy)	27
Chrabr (dátum neznámy).....	28
2. Staršie a mladšie predpisovné obdobie	29
2.1. Vymedzenie staršieho a mladšieho predpisovného obdobia.....	29
2.2. Latinčina na Slovensku	30
2.3. Cirkevná slovančina na východnom Slovensku	32
2.4. Čeština na Slovensku	36
2.5. Slovakizovaná čeština.....	38

Slovakizovaná čeština J. Kollára, tzv. staroslovenčina.....	40
2.6. Osobnosti v staršom predpisovnom období	41
Maurus (asi r. 1000 – 1070)	41
Ján zo Šariša (1320 – 1398)	42
Ján Literát (pol. 14. stor. – 1390).....	42
Ladislav Pangráč (koniec 14. stor. – 1473).....	43
2.6.1. Kultúrna slovenčina v predpisovnom období.....	44
Kultivovanie predpisovnej slovenčiny v staršom období.....	44
Formovanie kultúrnych variantov slovenčiny v predpisovnom období	45
2.6.2. Kultúrna záposlovenčina	46
2.6.3. Kultúrna stredoslovenčina	48
2.6.4. Kultúrna východoslovenčina	50
2.6.5. Normalizovaná kultúrna slovenčina	52
2.6.6. Pravopis v predpisovnom období.....	55
2.7. Osobnosti v mladšom predpisovnom období	57
Vavrinec Benedikt (1555 – 1615).....	58
Daniel Sinapius-Horčíčka (1640 – 1688)	58
Matej Bel (1684 – 1749).....	58
Pavel Doležal (1700 – 1778).....	59
Romuald Hadbávny (1714 – 1780).....	59

II. SPISOVNÉ OBDOBIE

3. Bernolákovské obdobie.....	62
3.1. Charakteristika bernolákovského obdobia.....	62
3.2. Kodifikácia bernolákovskej spisovnej slovenčiny	62
3.3. Pravopis a jazyková stavba bernolákovčiny	63
3.4. Polemiky a kritiky v bernolákovskom období.....	66
3.5. Osobnosti v bernolákovskom období.....	70
Anton Bernolák (1762 – 1813)	71
Juraj Fándly (1750 – 1811)	73
Juraj Palkovič (1763 – 1835)	74
Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836)	75
Martin Hamuljak (1789 – 1859)	76

4. Štúrovské obdobie.....	78
4.1. Charakteristika štúrovského obdobia	78
4.2. Kodifikácia štúrovskej spisovnej slovenčiny	78
4.3. Pravopis a jazyková stavba spisovnej štúrovskej slovenčiny	80
4.4. Polemiky a kritiky v štúrovskom období.....	82
4.5. Osobnosti v štúrovskom období	87
Ludovít Štúr (1815 – 1856).....	88
Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888)	89
Michal Miloslav Hodža (1811 – 1870).....	89
Ján Kollár (1793 – 1852)	90
Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861).....	91
5. Reformné obdobie.....	92
5.1. Vymedzenie reformného obdobia.....	92
5.2. Spisovná kodifikácia po reforme	92
5.3. Osobnosti v reformnom období	94
Martin Hattala (1821 – 1903)	94
Andrej Radlinský (1817 – 1879).....	95
6. Matičné obdobie.....	96
6.1. Vymedzenie matičného obdobia.....	96
6.2. Úprava Hattalovej kodifikácie	96
6.3. Osobnosti v matičnom období	97
Štefan Moyses (1796 – 1869)	97
Fraňo Mráz (1835 – 1884)	98
Jozef Karol Viktorin (1822 – 1874).....	98
7. Martinské obdobie	99
7.1. Vymedzenie martinského obdobia.....	99
7.2. Martinský úzus.....	99
7.3. Cambelova kodifikácia.....	101
7.4. Martinské obdobie od Cambelovej kodifikácie v Rukováti spisovnej reči slovenskej.....	104
7.4.1. Spoločensko-politické pomery na začiatku 20. storočia.....	104
7.4.2. Jazyková situácia	105

7.4.3. Povaha a uplatňovanie Cambelovej kodifikácie spisovnej reči	111
7.4.4. Kodifikačná činnosť Jozefa Škultétyho	114
7.5. Osobnosti v martinskom období	116
Samuel Cambel (1856 – 1909)	116
Jozef Škultéty (1853 – 1948)	117
František Richard Osvald (1845 – 1926)	117
8. Medzivojnové obdobie	119
8.1. Spisovná slovenčina v Česko-slovenskej republike (1918 – 1939)	119
8.2. Spoločensko-politická a kultúrna situácia	119
8.3. Jazyková situácia v 20. rokoch	123
8.4. Jazyková situácia v 30. rokoch	128
Prvé Pravidlá slovenského pravopisu (z r. 1931)	128
8.5. Osobnosti jazykovedy v medzivojnovom období	137
Ján Damborský (1880 – 1932)	137
Václav Vážný (1892 – 1966)	139
Henrich Bartek (1907 – 1986)	141
Ludovít Novák (1908 – 1992)	144
Ján Stanislav (1904 – 1977)	146
Ján Mihál (1891 – 1969)	149
Belo Letz (1902 – 1971)	150
Anton Jánošík (1904 – 1971)	151
Anton Augustín Baník (1900 – 1978)	153
9. Súčasné obdobie	154
9.1. Spisovná slovenčina v Slovenskej republike (1939 – 1945)	154
9.2. Situácia slovenčiny v obnovenom česko-slovenskom štáte	160
9.2.1. Spoločensko-politická situácia	160
9.2.2. Slovenčina a spisovná slovenčina	161
Charakteristické črty jazykovej situácie na Slovensku	161
Tretie Pravidlá slovenského pravopisu (z r. 1953)	168
Jednotlivé roviny systému spisovnej slovenčiny	169
9.2.3. Vedecký výskum slovenčiny, kodifikácia normy a jazyková kultúra	179
9.2.4. Osobnosti jazykovedy v súčasnom období	182
Jozef Štolc (1908 – 1981)	182
Eugen Jóna (1909 – 2004)	184
Jozef Orlovský (1908 – 1990)	186
Štefan Peciar (1912 – 1989)	187
Eugen Pauliny (1912 – 1983)	189
Jozef Ružička (1916 – 1989)	193
Gejza Horák (1919 – 2003)	197
Jozef Mistrík (1921 – 2000)	199
Ján Oravec (1922 – 1986)	202
Ladislav Dvonč (1926 – 2003)	204
Anton Habovštiak (1924 – 2004)	206
9.2.5. Spisovná slovenčina po r. 1989 a po vzniku Slovenskej republiky 1. 1. 1993	208
Literatúra	214
Vysvetlenie skratiek	220

Predhovor

Kniha Prehľad dejín spisovnej slovenčiny je prepracovaná a rozšírená verzia našej publikácie Náčrt dejín spisovnej slovenčiny, ktorá vyšla r. 2001 (2. vydanie r. 2005). Prepracovanie sa týka tých oblastí výkladu, kde vznikli nové poznatky a kde autori pokladali za potrebné spresniť pôvodnú formuláciu. Osobitne sa to týka najmä časti o členení dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí, v ktorej sme dôslednejšie uplatnili periodizáciu podľa jazykových a spoločensko-politických míľnikov v priebehu 20. storočia. Jednoznačnejšie sme vymedzili aj obdobie súčasnej spisovnej slovenčiny. Rozšírenie textu knihy sa týka väčšiny kapitol, no najmä 8. a 9. kapitoly v tom zmysle, že sa v nich v súlade s postupom v predchádzajúcich kapitolách dopĺňajú profily významných osobností slovenskej jazykovedy 20. storočia, ktoré sa výrazným spôsobom zaslúžili o vedecké poznanie spisovnej slovenčiny a zasiahli do jej kodifikácie v príslušnom období.

Pri členení výkladu na menšie časti v rámci kapitol sa autori nepridŕžali nejakej striktnej jednotnej osnovy a ponechali si voľnosť postupu, podmienenú aj špecifickosťou daného obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny.

Cieľom tejto publikácie je prístupnou formou podať v prehľade vznik a kontinuitný vývin nášho spisovného jazyka v jeho kultúrnej podobe v predspisovnom období a v kodifikovanej podobe v spisovnom období. Predmetom výkladu sú aj kontakty slovenského jazyka so staroslovienčinou, latinčinou a češtinou v obdobiach, keď boli aktuálne. Osobitná

pozornosť v práci sa venuje rozvoju spisovnej slovenčiny v 20. storočí, ktoré je vo vývine nášho jazyka veľmi dynamické. Autorom tejto časti je prof. Ján Kačala. Obdobie od 9. storočia do konca 19. storočia spracoval prof. Rudolf Krajčovič.

Autori okrem iného sledovali aj cieľ odstrániť niektoré deformácie v doterajšom výklade dejín spisovnej slovenčiny súvisiace najmä s obdobím ideologizácie a politizácie vedeckovýskumných výsledkov. Preto do svojho textu zaradili aj krátky výklad o vývine slovenčiny v období Slovenskej republiky v r. 1939 – 1945, ktoré sa z ideologických dôvodov aj vo vede obchádzalo a republika sa označovala ako „tzv. slovenský štát“. Nepriaznivý politický a tým aj odborný postoj sa týkal aj niektorých osobností slovenskej jazykovedy. Po prvý raz z nových pozícií autori zhodnotili aj obdobie, v ktorom sami prežili väčšinu života a ktoré bolo predmetom prísneho ideologického dozoru a politickej regulácie (máme tu na mysli desaťročia po r. 1945), a v publikácii zaujali stanovisko aj k najnovšiemu vývinu u nás po r. 1989 a po 1. 1. 1993 (t. j. po vzniku samostatnej Slovenskej republiky), ktorý je taký čerstvý, že sa ešte nestihol stať skutočnou históriou. Pri štúdiu týchto častí textu treba mať na pamäti, že ide o prvý súhrnný pohľad na uvedené obdobia.

So zreteľom na príručkový ráz publikácie autori používajú odkazy na citovanú odbornú literatúru priamo vo výkladovom texte iba v niektorých prípadoch. Zoznam citovanej, ako aj ďalšej odbornej literatúry sa uvádza na konci publikácie.

Pri používaní osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín sa v publikácii dôsledne rešpektuje kodifikácia v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 a ich ďalších vydaniach z r. 1998 a 2000 a v zhode s ňou sa takéto mená píše podľa zásad a pravidiel súčasného slovenského pravopisu; napríklad namiesto pravopisne pomad'arčenej formy Alexander Mácsay sa používa zdomácnená podoba Alexander Mácai.

Autori ďakujú recenzentom za starostlivé prečítanie rukopisu a za cenné pripomienky, ktoré pomohli skvalitniť text, Vydavateľstvu Matica slovenskej za pohotovosť prijatie titulu na realizáciu a Ing. Jozefovi Markušovi, DrSc., predsedovi Matica slovenskej, za podporu tohto titulu.

Úvod

Termínom dejiny spisovného jazyka sa v odbornej literatúre označuje historická jazykovedná disciplína, ktorej predmetom i cieľom je vedecký opis historického procesu kultivovania jazyka v predspisovnom období a opis vzniku a vývinu jeho spisovnej formy na pozadí spoločenských, najmä však kultúrnych dejín jeho nositeľa. V našom prípade takýto opis obsahuje výsledky skúmania historického procesu kultivovania slovenčiny, vznik a vývin jej spisovnej kodifikovanej podoby na pozadí našich národných dejín v ich najstaršej etape, ďalej v rámci starého Uhorska, rakúsko-uhorskej monarchie a v období od konca prvej svetovej vojny po dnešok.

Autori nadväzujú na najnovšie výsledky bádania v okruhu dejín spisovnej slovenčiny a podávajú sústavný výklad tejto problematiky. Hoci ide o výklad dejín spisovného jazyka, nedá sa obísť stav v celom národnom jazyku, ale ani spoločenská a politická situácia, v ktorej jestvuje a funguje jazyk. Dejiny spisovného jazyka na Slovensku autori predstavujú ako neoddeliteľnú súčasť dejín kultúry a v nadväznosti na politické dejiny slovenského národa.

Vývin spisovnej slovenčiny sa v tejto práci rámcovo člení na obdobie predspisovné od začiatku 9. storočia do konca 18. storočia a na obdobie spisovné od konca 18. storočia dodnes. Predspisovné obdobie sa ďalej člení na rané predspisovné obdobie (9. – 10. stor.), na obdobie staršie (11. – 15. stor.) a na mladšie obdobie (16. – 18. stor.). Spisovné obdobie sa člení na bernolákovské obdobie (1787 – 1844), štúrovské obdobie

(1844 – 1852), obdobie reformné (1852 – 1863), matičné (1863 – 1875), martinské (1875 – 1918), medzivojnové (1919 – 1940) a súčasné obdobie (od r. 1940 podnes).

Dejiny spisovnej slovenčiny v takomto širšom časovom rozpätí boli spracované už vo viacerých publikáciách, prípadne vysokoškolských príručkách, vymedzené problémy sa riešili v odborných štúdiách. Charakter prehľadného náčrtu má už príspevok *Spisovný jazyk slovenský* od V. Vážneho v publikácii *Československá vlastiveda II* (1936), ktorý je poplatný vtedy aktuálnej idei čechoslovakizmu. Stručný náčrt dejín spisovnej slovenčiny je aj v knihe W. B o b e k a *Dejiny slovenského jazyka v náčrte* (1938). Ucelenejším prehľadom je staršia publikácia E. P a u l i n y h o *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948), najmä však jeho novšia kniha *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (1983). Syntetický charakter majú aj dva zväzky venované vývinu spisovnej slovenčiny, a to *Dejiny spisovnej slovenčiny I* (1966) od E. Paulinyho a *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974) od V. B l a n á r a, E. J ó n u a J. R u ž i č k u. Prvý diel obsahuje opis dejín spisovnej slovenčiny od začiatkov kultivovania slovenčiny v 9. storočí po pravopisnú reformu štúrovskej spisovnej slovenčiny v roku 1852, druhý diel od matičného obdobia po súčasnosť. Na hlbšie štúdium sú určené vysokoškolské príručky R. K r a j č o v i č, P. Ž i g o, *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1. vyd. 1990, 2. vyd. 1994) so slovníkom základných pojmov, reálií a osobností (zostavil R. Krajčovič), R. K r a j č o v i č, P. Ž i g o, *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1. vyd. 2002) a *Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predspisovnom období* (1. vyd. 1983, 2. vyd. 1991) od R. K r a j č o v i č a. Zo starších monografií je dôležitá kniha J. M a r t á k a *Útok na spisovnú slovenčinu roku 1847/48 a jeho cieľ* (1938), z novších publikácie E. P a u l i n y, *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (1964), J. D o r u ľ a, *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977), K. H a b o v - š t i a k o v á, *Bernolákov jazykovedné dielo* (1968), Š. T ó b i k, *Šafárikov a Kollárov jazyk* (1966), J. H u č k o, *Život a dielo Ludovíta Štúra* (1988), J. R u ž i č k a, *Spisovná slovenčina v Československu* (1970), E. J ó n a, *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* (1985), J. K a - č a l a, *Spisovná slovenčina v 20. storočí* (1. vyd. 1998, 2. vyd. 2001) a J. K a č a l a, *Slovenčina pri mláňnikoch slovenských dejín* (1. vyd.

2002). Mnohé významné informácie zhŕňa kolektívna *Encyklopédia jazykovedy* (1993). Závažný dokumentačný materiál obsahuje kniha R. K r a j č o v i č a *Svedectvo dejín o slovenčine* (1. vyd. 1977, 2. vyd. 1980). Iná odborná literatúra sa uvádza v závere.

I. Predspisovné obdobie

Predspisovným obdobím nazývame etapu kultivovania slovenčiny pred vznikom nášho spisovného jazyka. Jeho začiatky siahajú do 9. storočia a koniec do osemdesiatych rokov 18. storočia, keď roku 1787 vyšla bernolákovská kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny. Predspisovné obdobie sa delí na rané predspisovné obdobie, staršie a mladšie predspisovné obdobie.

1. Rané predspisovné obdobie

1.1. Charakteristika raného predspisovného obdobia

Rané predspisovné obdobie slovenčiny sa časovo vymedzuje 9. a 10. storočím, keď sa slovenčina začala konštituovať ako samostatný slovanský jazyk na základe praslovanského dialektu v severnej časti Karpatskej kotliny. Vtedy ju charakterizovali okrem starších diferenčných javov aj javy integračné. Zo zachovaných praslovanských (v skratke psl.) diferenčných javov bolo to napr. *ro-*, *lo-*, *dl* v prípadoch *rožen*, *loket*, *šidlo* popri *šillo* v západnej a východnej slovenčine, *ra-*, *la-* a *l* za psl. *dl* v prípadoch *ražeň*, *laket*, *šilo* v strednej slovenčine, z praslovanských integračných javov napr. začiatkové *i-* v slove *ihla*, slabičné *r*, *l* v prípadoch *krv*, *slz*, tvar *mestá* a pod. Pravda, k integrácii praslovanského

základu slovenčiny prispelo aj to, že v tomto období naši staroslovenskí predkovia boli už organizovaní vo vyšších mocenských celkoch. Z nich je známe Pribinovo kniežatstvo s centrom v Nitre, ďalej to bolo moravsko-slovenské veľkokniežatstvo Mojmirovo a Rastislavovo a napokon od roku 870 do roku 906 to bola Svätoplukova ríša. Moravsko-slovenské veľkokniežatstvo sa v odbornej literatúre nazýva Veľká Morava a Svätoplukova ríša *Svätoplukova Veľká Morava* alebo *Velkomoravská ríša*. Z kultúrno-ideového hľadiska je dôležité, že v tomto ranom období kultivovania starej slovenčiny k nám začalo intenzívnejšie prenikať kresťanstvo, a to od konca 8. storočia zásluhou misií najmä germánskeho pôvodu a od roku 863 pôsobením byzantskej misie vedenej Konštantínom a Metodom, ktorú pozval Rastislav a dal na ňu súhlas byzantský vládca Michal III. Pomerne vysoká úroveň hospodárskeho, spoločenského i kultúrneho života z čias Pribinovho kniežatstva a Veľkej Moravy pretrvávala aj v 10. storočí, a to aj po vpáde vojenského staromadžarského zväzu do krajiny našich staroslovenských predkov na rozhraní 9. a 10. storočia. No v druhej polovici 10. storočia sa už črtá nové smerovanie vývinu najmä v hospodársko-spoločenských a kultúrnych centrách.

Pre charakteristiku ranej fázy kultivovania starej slovenčiny je dôležité, že v prostredí vtedajšej staroslovenskej pospolitosti okrem bežne používanej domácej reči jestvoval aj kultúrny jazyk a že v druhej polovici 9. storočia tento kultivovaný útvar domáceho jazyka bol v kontakte s kultúrnym jazykom cyrilo-metodskej misie, ktorý bol južnoslovanského pôvodu a dnes je už všeobecne označovaný termínom *staroslovienčina*.

1.2. Kultúrny jazyk našich predkov v 9. – 10. storočí

Reč našich staroslovenských predkov sa v 9. a 10. storočí kultivovala v ľudovom, dvorskom a vzdelaneckom prostredí.

V ľudovom prostredí sa domáci jazyk v časoch Pribinovho kniežatstva a Moravsko-slovenského veľkokniežatstva kultivoval ešte stále v súvislosti s tradičnými obradmi z predkresťanského obdobia, rodovými a kalendárnymi zvykmi a pod. Vznikali rozličné žánre folklórnej

a rituálnej slovesnosti. Ozvenou sú napríklad rituálna ľudová pieseň *Vajane, vajane* (*vajan* – drevená soška), najmä však dodnes zachovaná ľudová pieseň *Morena, morena*, v ktorej v slovách „*za kohos' umrela, ne za ny, ne za ny, lež za ty kresťany*“ sa odráža stretnutie predkresťanského a kresťanského kultu ešte v prospech toho prvého. Táto skutočnosť a starobylá forma akuzatívu zámena *ny* (dnes *nás*), prípadne aj tvarov vo výraze „*ty kresťany*“ (dnes *tých kresťanov*) naznačujú, že ide o starú rituálnu pieseň z čias prenikania kresťanstva k našim staroslovenským predkom, hoci neskôr možno upravovanú.

V dvorskom prostredí sa jazyk našich staroslovenských predkov kultivoval v súvislosti so spravovaním veľkokniežatstva predovšetkým na panovníckom dvore, ale aj v kniežacích dvorcoch v kontakte s podriadenými, s cudzou diplomaciou a pod. Preukazným dokladom je známe Rastislavovo posolstvo adresované byzantskému panovníkovi Michalovi III. Text posolstva je zachovaný v prepise v legende *Život Konštantínov*. Pred Michalom III. bolo zaiste prednesené v gréčtine, no zostavené muselo byť na Rastislavovom kniežacom dvorci v domácom staroslovenskom jazyku a zrejme až po rozprave na sneme jeho poradcov.

Jazyk posolstva či už v gréčtine, alebo v domácej reči súčasne podáva svedectvo o vzdelaneckom prostredí, o existencii učilišťa s učiteľským zborom, v ktorom boli znalci klasických jazykov, prípadne iných jazykov. Pravda, v takýchto dvorských či vyšších učilištiach sa predovšetkým zdokonaľovali pastoračné, literárne a právne štýly, ako napr. základné modlitby, kultové texty, ale aj svetské najmä právne formuly, rokovací štýl, vyučovala sa gramatika a pod.

Prepis textu Rastislavovho posolstva zachovaného z 12. storočia do staroslovienčiny má takúto podobu:

*Jako božhjejq milosthjq sdravi jesmъ, i sqтъ vъ ny
vъsъli učitele mъnozi christijani iz Vlachъ i iz Grъkъ
i iz Nѣmъcъ, učęšte ny različъ. A my Slověne
prosta čędъ i ne imamъ, iže bi ny nastavilъ na istinę
i razumъ sъkazalъ. To dobrě, vладыko, posъli takъ mōžъ,
iže ny ispravitъ vъsjakę pravъdę.*

Božou milostou zdraví sme, i prišli k nám učitelia mnohí,

*kresťania z Vlách i z Grécka i z Nemiec, učiac nás rozlične.
Ale my Slovieni prostý ľud (sme) a nemáme, kto by nás
poučil v pravde a zmysel (Písma) vyložil. Tak teda,
vladyka, pošli takého muža, ktorý nám povie všetku pravdu.*

Hláskový systém a gramatická stavba kultúrneho jazyka našich staroslovenských predkov v zásade mali spoločné javy s praslovanským dialektom v severnej časti Karpatskej kotliny. V hláskovom systéme boli ešte psl. nosové vokály *o, e*, redukované vokály *ъ, ъ* čiže tvrdý a mäkký jer, dlhý vokál *ě*, v konsonantizme bolo *dz, c* za psl. *dj, tj* (napr. *medza, svěca, noci*), zachované začiatkové *kv-, gv-* (*kvěťъ, gvězda*), psl. prízvuk a intonácie a pod. Iste sa v ňom odrážala aj nárečová diferenciácia psl. základu slovenčiny, o ktorej už bola reč (napr. *ražъnъ* : *ro-žъnъ*, *šidlo* : *šilo* atď.). Gramatickú stavbu charakterizovalo skloňovanie podstatných mien podľa zakončenia kmeňa (o-kmene: *rabъ*, jo-kmene: *mpъb*, a-kmene: *žena*, ja-kmene: *duša*, i-kmene: *kostъ*, *gostъ* atď.), ďalej menné a zložené skloňovanie prídavných mien (napr. *dobrъ* i *dobrъjъ*, dnes *dobrý*), zložitý systém minulých časov, imperfektum (*volaachъ*), aorist (*volachъ*), perfektum (*volalъ jesmъ*), pluskvamperfektum (*volalъ běachъ*).

Od bežne používanej reči sa kultúrny jazyk vo veľkomoravskom období odlišoval najmä lexikou. Jedným z najstarších prameňov poznania lexiky reči našich staroslovenských predkov sú mená ich panovníkov a veľmožov zapísané v písomnostiach z 9. storočia. Napríklad na okraji Cividalského evanjeliára boli v 9. storočí zapísané mená *Pribina, Rastislavъ, Světěplъkъ, Prěděslavъ, Nitraborъ, Mъnědragъ, Gostidragъ, Mъstislavъ, Lubanъ* a iné, v orig. *Pruuina, Bribina, Rasticlao, Szuentie-pulc, Predeslaus, Nitrabor, Menedraga, Gostidrago, Mistisclau, Luban*. Spomenuté mená podávajú svedectvo o existencii slov *pribiti* „pribývať, pribúdať (slávy)“, *rastiti* „starieť sa (o slávu)“, prípadne *rasti* „zveľaďovať (rod)“, *slaviti* „šíriť slávu (rodu)“, *světъ* „mocný, silný s magickou silou“ (dnes *svätý*), *plъkъ*, resp. *plkъ* „družina (poruke panovníkovi)“, *boriti* „bojovať, borieť sa“, *dragъ* „vážený v rode, u niekoho z rodu“, *gostъ* „host, člen mimo rodu“, *mъstiti* „pomstiť sa, odplácať zlom za zlé“, *lûbiti* „mať rád, túžiť po niekom“, doložená je aj predpona *prěd-*

tvár zámene *mъně*, prípony *-ina, -anъ*, ba aj názov dnešného mesta *Nitra*.

Mnohé slová z hospodárskej i spoločenskej sféry mali terminologický charakter. Z niektorých vznikli názvy našich obcí, preto ich môžeme poznať zo záznamov týchto názvov v listinách z 11. až 12. storočia. Napríklad z hospodárskej sféry medzi ne patria slová *kovačъ* (*Kowachi* 1075, *Kováči*, dnes *Kozárovce* pri Nitre), *ščitarъ* (*Scitar* 1113, dnes *Dolné Štitáre* pri Nitre), *gmъčarъ* (*Grincha-r* 1113, dnes *Hrnčiarovce*, časť Nitry), *zlatъnikъ* (*Zaltinc* 1156, *Zlatnik* pri Zlatých Moravciach, dnes nejestvuje), *voděradi* „vodorobotníci, lat. *aquarii*“ (*Vvederat* 1113, dnes *Voderady* pri Piešťanoch), *moňarъ* „výrobca ozdobných predmetov“ (*Monar* 1236, zaniknutá usadlosť pri Bratislave a Nitre) a iné. Zo spoločenskej a kultúrnej sféry sem patria napr. slová *kralъ* (*Crali* 1113, dnes *Kráľová nad Váhom*), *věca* „ľudové právne i kultové zhromaždenie“ (*Vveza* 1113, *Veca*, dnes *Veča*, časť Šale), *dvorъcbъ* „panské sídlo“ (*Dorz* 1113, *Dvorec*, zaniknutá usadlosť pri Nitre), *kъněžicъ* „člen kniežacieho rodu“ (*Knezech* 1075, dnes *Kňažice* pri Zlatých Moravciach), *mъčēnikъ* „mučeník“ (*Mussenic* 1113, *Mučeníky*, dnes *Močenok* pri Nitre), *kostelъ* (*Costulan* 1113, dnes *Veľké Kostolany* pri Piešťanoch) a iné (Codex 1971). Napokon o kultúrnom jazyku vzdelancov už v čase ranej kristianizácie našich predkov svedčí aj vrstva dobových lexikálnych europeizmov prevzatých z latinčiny (napr. *kmotor, kmeť, koľada*), prípadne slová prevzaté priamo zo starej nemčiny, napr. *skriňa, kralъ* (z *Karl*, mena panovníka Karola Veľkého) či z iných jazykov, napr. *kъni-ga, tovarъ* (z neho *tovarъnikъ* doložené v názve *Tovarníky* s dokladom *Tawarnic* z roku 1113, zaniknutá usadlosť na juh od Nitry) a pod.

Osobitný význam pre kultivovanie jazyka našich predkov mal jeho bezprostredný kontakt s kultúrnym jazykom byzantskej kristianizačnej misie v hovorenej i písanej podobe – so staroslovienčinou. Tento kontakt trval od roku 863 do roku 885, keď byzantská misia bola vyhostená.

1.3. Staroslovienčina

Staroslovienčinou sa v odbornej spisbe nazýva kultúrny jazyk slovan-ského pôvodu, ktorý si Konštantín a Metod zvolili na svoje účinkovanie na Veľkej Morave a v Panónii. Základom staroslovienčiny bola kultúr-na reč vzdelancov slovanského pôvodu, ktorí v 9. storočí žili v Solúne a na jeho okolí. Bol to teda jazyk južnoslovanského pôvodu, čo napokon prezrádzajú jeho praslovanské základné črty. Mal napríklad začiatočné *ra-*, *la-* za psl. *or-*, *ol-* pod cirkumflexom (v slovách typu *razumъ*, *la-kъtъ*), *l* za psl. *dl*, *tl* (napr. *molitva*), začiatočné *cv-*, *dzv-* za psl. *kv-*, *gv-* (*cvěťъ*, *dzvězda*), tzv. epentetické *l* (napr. *zemla*), ďalej mal psl. jery *ъ*, *ь* (napr. *сѣнъ* „sen“, *отѣцъ* „otec“), nosové vokály (*světъ*, *dqbъ*, dnes slov. *svätý*, *dub*), dlhý vokál *ě*, veľmi mäkké *dž*’, *č*’, resp. veľmi mäkké *d*’, *t*’ za psl. *dj*, *tj*, *kt* (napr. z psl. medja bolo *medž’a*, z toho bulh. *mežda*, srb. *med’a* atď.). Gramatická stavba bola podobná ako v jazyku našich staroslovenských predkov. Podstatné mená sa skloňovali podľa zakon-čenia kmeňov s charakteristickou koncovkou *-ę* v mäkkých vzoroch v akuzatívne plurálu (napr. *mečę* proti *mečě* v jazyku našich predkov), prídavné mená mali menné i zložené skloňovanie (*dobrъ*, *dobra*, *dobru* popri *dobrъjъ*, *dobrajego*, *dobrujemu* atď.), slovesné tvary imperfekta (*volaachъ*, *volaaše...*), aoristu (*nesъ*, *nese*, *nese*, *volachъ*, *vola*, *vola...*), perfekta (*volalъ* *jesmъ*) a pluskvamperfekta (*volalъ* *běachъ*, *volalъ* *běa-še* atď.), pravda, popri tvaroch prezenta (*berę*, *berešъ...*) a budúceho času (*będqę* *prosi*ti). Lexiku staroslovienčiny okrem celoslovanského základu charakterizovala vrstva slov prevzatých najmä z gréčtiny a latinčiny. Pôvodné texty napísané hlaholikou v staroslovienčine sa nezachovali. Známe sú však ich prepisy z 10. a 11. storočia, prípadne ich neskoršie prepisy. Prepisy pôvodných staroslovienskych textov sú napísané hlaholikou i cyrilikou a charakterizujú ich niektoré javy jazykového prostredia, v ktorom vznikli, napr. starej bulharčiny, starej ruštiny, starej češtiny, ale aj jazyka našich staroslovenských predkov.

Hlaholika. Názov tohto staroslovienskeho písma vznikol od psl. slova *glagolъ* s významom „vznešene znejúci hlas“ (porov. slovenské *hla-hol*). Hlaholika vznikla zo starogréckej kurzívy, t. j. malej starogréckej abecedy, ktorá sa v byzantskej krajine používala v bežnom písomnom

styku. Pravda, starogrécka kurzíva bola ornamentálne upravená, takže v detailoch sa s hlaholikou celkom nezhoduje. Navyše bola doplnená písmenami orientálneho pôvodu (pravdepodobne z písma hebrejského a samaritánskeho) najmä pre tie slovenské hlásky, ktoré gréčtina nemala (*č*, *ž*, *š* atď.). Autorstvo sa pripisuje Konštantínovi, ktorý ju zostavil ešte pred odchodom na misiu do Rastislavovho kniežatstva. Za najstaršie hlaholské písmo sa pokladá hlaholika mierne zaokrúhlená a zavesená na hornej línii. Takéto vlastnosti malo hlaholské písmo Kyjevských listov, o ktorých bude reč ďalej. Neskôr hlaholika nadobudla hranatú podobu a postupne ustupovala cyrilike.

Cyrilika. Cyrilika vznikla úpravou veľkých písmen starogréckej abecedy, ktorú používali vyššie spoločenské vrstvy, cisárske kancelárie, súdy, cirkevné inštitúcie a pod. Pre charakteristické slovenské hlásky sa prevzali, prípadne upravili písmená hlaholiky (napr. pre jery, *č*, *ž*, *š* a iné). O oficiálne uznanie a rozšírenie cyriliky sa zaslúžilo starobulhar-ské knieža Simeon (vládol v r. 893 – 927). Cyrilika ako oficiálne uznané písmo je teda mladšia ako hlaholika, hoci názov dostala podľa Konštan-tínovho kláštorného mena *Cyryl* v domnení, že ju zostavil on. Cyrilikou boli odpísané početné pôvodiny hlaholských staroslovienskych písom-ností, ale aj písomnosti neskoršieho pôvodu.

Cyrilské písmo po rozličných dobových úpravách a reformách do-dnes používajú východní Slovania, Bulhari, Macedónci a Srbi.

1.4. Prehľad staroslovienskeho písomníctva

Staroslovienskym písomníctvom sa rozumejú rukopisné písomnosti napísané hlaholikou a cyrilikou, výnimočne aj latinkou, ktoré vznikli v súvislosti s účinkovaním Konštantína a Metoda a ich pomocníkov mo-ravských a našich staroslovenských predkov, neskôr aj v Panónii. Už skôr sme upozornili, že pôvodiny staroslovienskych textov z čias cyrilo-metodskej misie u nás a v Panónii sa nezachovali. V hojnom počte na však zachovali staršie i mladšie odpisy pôvodného písomníctva.

Podľa písma sa staroslovienske písomnosti delia na hlaholské, cyril-ské a latinské. Medzi staroslovienske písomnosti napísané hlaholikou

patria napríklad *Mariánsky a Zografský štvorevanjeliár*, *Sinajský žaltár* a známe *Kyjevské listy*. Zo svetských písomností treba uviesť aspoň *Zakon sudnyj ljudem*, ktorý má charakter dobového právneho kódexu vrátane trestov za jeho nerešpektovanie. Medzi staroslovienske písomnosti napísané cyrilikou patrí napr. *Asemanov evanjeliár*, zbierka žalmov *Savina kniha*, zo svetských písomností najmä *Život Konštantína* a *Život Metoda* a poeticky ladený *Proglas*. Latinkou je napísaná zbierka modlitieb a spovedných formúl známa ako *Frizinské pamiatky*.

Pre dejiny nášho jazyka a kultúry osobitný význam má spomenutá hlaholská pamiatka *Kyjevské listy*. Našli sa v Kyjeve, tam sú v metropolitnom archíve aj uschované a podľa názvu tejto lokality sú aj nazvané. Obsahujú tridsaťosem kratších omšových modlitieb. Niekedy sa o tejto hlaholskej pamiatke usudzuje, že vznikla v 10. alebo 11. storočí niekde v českom prostredí, pretože v tomto období tu za psl. *dj* bola už striednica *z* a v Kyjevských listoch sa striednica za psl. *dj* zapisuje hlaholskou literou „zemľa“, ktorou sa zapisuje aj hláska „z“. No podrobnejší výskum tohto javu ukazuje, že hlaholské písmeno „zemľa“ vzniklo úpravou gréckeho písmena „théta“, ktoré sa v starej gréčtine vyslovovalo interdentalne, t. j. ako *t.s* alebo *d.z*. Z toho vyplýva, že jej hlaholská imitácia sa istý čas po jej vzniku mohla realizovať ako „z“, ale aj ako „dz“, teda povedané presnejšie, v pozícii za psl. *dj* ako *dz*, v pozícii za psl. *z* ako *z*. A to je aj prípad týkajúci sa textu Kyjevských listov. Pravda, takýto výklad vyžaduje vznik Kyjevských listov datovať najneskôr na rozhranie 9. a 10. storočia a pokladať ich za jeden z prvých odpisov originálu a navyše konštatovať, že vznikli na materskom moravskom alebo slovenskom území Svätoplukovej ríše z pera či rydla domáceho pisára, žiaka cyrilo-metodského učilišťa, ktorý po vyhostení nasledovníkov Konštantína a Metoda zostal doma.

V prospech tohto predpokladu svedčí písmo i jazykový charakter textu Kyjevských listov, ale aj ich obsah. Pokiaľ ide o písmo, už na prvý pohľad možno zistiť, že táto hlaholská pamiatka bola napísaná pôvodnou hlaholikou, t. j. prevažne zaokrúhlenou a zavesenou na hornom riadku. Z jazykového hľadiska je pre text Kyjevských listov charakteristické, že pomerne presne sa v ňom pozične i kvalitou vyskytujú psl. jery a nosovky, čo v iných odpisoch staroslovienských písomností nie je také

jednoznačné. Okrem toho sa v textoch systematicky vyskytujú západoslovanské prvky. Popri spomenutom *dz* a *c* za psl. *dj*, *tj*, *ki* (v iných odpisoch býva *žd*, *št*) sú tu skupiny *sc*, *sč*, koncovka inštr. sg. *-omb* miesto *-om* v iných staroslovienských písomnostiach. Napokon dôležité je, že v obsahu Kyjevských listov sa odráža kontakt byzantského a rímskeho rítu (popri byzantských menách *Isus*, *Kliment* sa spomína aj latinské meno *Felicitas*). Okrem toho je tu text modlitby, ktorej obsah pripomína deje v poslednej fáze existencie Veľkej Moravy. Jej text v prepise znie (verš č. 20):

*Cěsarstvě našemъ, gospodi, milostъjъ tvojejъ prizъri.
I ne otъdadъzъ našego tudzimъ i ne obrati nasъ vъ plěnъ
narodomъ poganъskymъ. Christa radi gospodi našego iъ
cěsaritъ sъ otъcemъ i sъ svjetymlъ...*

Na rímsky rítus poukazujú aj niektoré pastoračné termíny v Kyjevských listoch. Medzi ne patria napr. *oplatъ*, *mъša*, *papežъ* a iné.

Napokon treba uviesť, že ako územie vzniku odpisu Kyjevských listov, ktorý je dnes k dispozícii, nemožno vylúčiť Slovensko, najmä jeho západnú časť. V Kyjevských listoch sa totiž pravidelne vyskytuje spojenie „*mъčєnikъ Klimentъ*“. Neďaleko Nitry bola usadlosť s príznačným názvom Mučenik (s dokladom *Mussenic* 1113, dnes *Močenok*), v ktorej v 12. storočí sa spomína kostolík zasvätený sv. Klimentovi, patrónovi cyrilo-metodskej misie u našich predkov. Bol tu teda v 9. – 11. storočí živý kult „mučeníka Klimenta“, ktorý sa týmto spojením odráža v spomenutom názve starej usadlosti pri Nitre. Súvislosť tohto faktu so spojením „*mъčєnikъ Klimentъ*“ v Kyjevských listoch nemusí byť teda náhodná.

1.5. Osobnosti v ranom predspisovnom období

V súvislosti s bavorskou kristianizačnou misiou u nitrianskych Slovienov od konca 8. stor. sa v prvej polovici 9. stor. spomína osobnosť s hodnosťou arcibiskupa menom *A d a l r á m a* v druhej polovici 9. stor.

nitriansky biskup W i c h i n g. Pre kultivovanie starej slovenčiny v jej ranej fáze formovania malo osobitný význam účinkovanie u našich staroslovenských predkov kresťanskej byzantskej misie vedenej známymi osobnosťami bratmi K o n š t a n t í n o m a M e t o d o m, vzdelancami, neskôr svätcami. Z ich spolupracovníkov osobitnú pozornosť vzbudil vzdelaný kňaz G o r a z d a učený mních C h r a b r (predpokladá sa, že to bol Naum, účastník cyrilo-metodskej misie), známy spisom o hlaholike.

ADALRÁM (– r. 836). Adalráam bol salzburským arcibiskupom, o ktorom je v spise *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum* (z r. 871, známy v prepise z 11. stor.) záznam, že Pribinovi na jeho panstve za Dunajom v krajine zvanej Nitrava vysvätil kostol (v orig. *Priwinae..., cui quodam Adalramus arciepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam*, M. Wein-gart, 1933, s. 333 s komentárom). Tento čin, nech mal akýkoľvek zámer, či už to bolo vyjadrenie pocty, alebo mocensky motivovanej výstrahy Pribinovi, alebo len formálny prejav bavorskej misijnej činnosti v jeho krajine, v zásade však mal význam pre upevnenie kontaktu súdobej latinčiny a starej nemčiny s kultúrnym jazykom našich staroslovenských predkov. Dôsledkom toho bolo prenikanie a ustálenie starogermánskych cirkevných termínov (väčšinou latinského pôvodu) do lexiky ranej starej slovenčiny, z ktorých značná časť sa nám zachovala dodnes a o ktorých bola vyššie reč.

WICHING (– r. 899). Podľa dobových prameňov Wiching (niekedy Viching) bol jedným z popredných benediktínov, ktorí mali vedúce postavenie v kresťanskej bavorskej misii pôsobiacej v krajine našich predkov. Predpokladá sa, že pôsobil na Svätoplukovom dvore ako diplomat. V tejto hodnosti v službách bavorského kléru presadzoval latinčinu vo funkcii liturgického jazyka a v mene tejto idey tvrdo bojoval proti cieľom vedúcich byzantskej misie Konštantína a Metoda zaviesť v Rastislavovom veľkokniežatstve, v Svätoplukovom mocnárstve i v Panónii staroslovienčinu, prípadne jej veľkomoravský variant za bohoslužobný jazyk. Po Konštantínovej smrti, keď vedúci post byzantskej misie pripadol Metodovi, svoju aktivitu vystupňoval a v kontakte s vysokými cirkevnými miestami sa mu podarilo dosiahnuť zákaz používať staroslo-

vienčinu v liturgických úkonoch a získať r. 880 biskupský stolec v Nitre, resp. aj hodnosť správcu veľkomoravskej cirkevnej diecézy. Ešte pred Svätoplukovou smrťou (895) r. 892 opúšťa Nitru a stáva sa kancelárom kráľa Arnulfa. Z hľadiska vývinu jazykových pomerov v Rastislavovom veľkokniežatstve a v moravsko-slovenskej časti Svätoplukovej ríše je zaujímavé konštatovať, že v čase Wichingových výpadov proti cieľom cyrilo-metodskej misie prekladová či iná aktivita vedúcich ani členov tejto misie sa neoslabuje. Naopak, jazyk niektorých hlaholských pamiatok prezrádza, že iste aj vďaka domácim vzdelancom sa v tomto čase v kontakte cyrilo-metodskej staroslovienčiny s domácim kultúrnym jazykom formuje veľkomoravský variant (redakcia) staroslovienčiny, do ktorej sa prekladali, prípadne v nej vznikali cirkevné i svetské písomnosti potrebné na misijnú činnosť a zrejme začalo sa aj s rozmnožovaním týchto písomností, resp. s ich prepismi. Zdá sa teda, že Wichingova činnosť ostro zameraná proti úsiliu cyrilo-metodskej misie používať staroslovienčinu ako liturgický jazyk nemala spočiatku taký úspech, ako sám Wiching očakával, bola skôr podnetom na aktivitu zástancov tohto úsilia cyrilo-metodskej misie v jazykovej oblasti.

KONŠTANTÍN, filozof (827 – 869). Narodil sa v Solúne v rodine byzantského dôstojníka. Bol gréckej národnosti, ale po dedovi, ktorý bol slovanského pôvodu, dobre ovládal jazyk Slovienov bývajúcich v Solúne a na jeho okolí. V Carihrade študoval teológiu a po jej absolvovaní bol istý čas bibliotekárom patriarchu. Pre jeho schopnosť viesť dišputy bol poverený vedením posolstva do islamskej Arábie a r. 860 do Charkovského kaganátu, kde podľa legendy v mori pri meste Cherson objavil ostatky umučeného pápeža Klimenta. Po návrate r. 861 sa stal profesorom teológie na vysokej carihradskej škole. R. 863, keď predtým Rastislav požiadal byzantského vladára o kresťanskú misiu, so súhlasom cisára Michala III. sa stal vedúcim kresťanskej misie u našich veľkomoravských predkov, pričom mu pomáhal brat Metod (pozri ďalej) a vybraní účastníci. Už v čase prípravy na túto misiu v Carihrade či Solúne zostavil hlaholské písmo a začal z gréčtiny prekladať do kultúrneho jazyka vzdelaných solúnskych Slovienov čiže do staroslovienčiny základné a na začiatok misie potrebné pastoračné texty. Ako teológ bol presvedčený, že dovtedy uznávané jazyky, v ktorých je dovolené vyko-

návať liturgické obrady (bola to hebrejčina, gréčtina a latinčina), treba rozšíriť o slovanský jazyk a že podmienky na to spĺňa staroslovienčina písaná hlaholikou. Ako je známe, toto svoje presvedčenie úspešne obhájl pred vyšším klérom v Benátkach, kde sa so sprievodom zastavil na ceste do Ríma. V Ríme po slávnostnom prijatí pápež Hadrián II. odobril Konštantínov návrh používať staroslovienčinu ako liturgický jazyk. Zo staroslovienskych prepisov sa Konštantínovi okrem účasti na preklade prípravných pastoračných i liturgických textov pripisuje autorstvo napr. textov *Predslov k svätému evanjeliu* (známemu ako *Proglas*), *Pochvala na počesť Gregora Naziánskeho*, *Kánon na počesť sv. Dimitra Solúnskeho* a iných spisov. Zomrel v Ríme r. 869. Pred smrťou prijal kláštorne meno Cyril. Po smrti bol blahorečený za svätca, neskôr spolu s bratom Metodom za patróna všetkých Slovanov.

M E T O D, Konštantínov brat (asi r. 813 – r. 885). Bol starším bratom Konštantína. Ako Konštantín aj on sa narodil v Solúne, národnosťou bol Grék, ale po dedovi ovládal aj slovanský jazyk, ktorý používali Slovieni v Solúne a na jeho okolí. Bol vzdelaný v dobovom svetskom i cirkevnom práve a zaiste aj preto bol v rokoch 843 – 856 poverený spravovať provinciu pri Solúne. Po návrate z diplomatickej cesty, ktorú absolvoval s bratom Konštantínom, sa stal správcom kláštora, kde sa vzdelával v teológii a kde zrejme prijal kláštorne meno Metod (niekedy sa predpokladá, že jeho rodné meno bolo Michal, v slovanskom prostredí nazývaný aj Strachota). R. 863 sa stal účastníkom byzantskej misie na Veľkej Morave ako poradca brata Konštantína najmä vo veciach svetského práva a pomocníkom pri organizovaní školstva. Pri návšteve Ríma r. 868 bol vysvätený za kňaza a o niečo neskôr na žiadosť panónskeho kniežat'a Kocela za panónskeho biskupa a arcibiskupa s poverením misijne pôsobiť aj na Veľkej Morave. Tak ako Konštantín, bol presvedčeným zástancom idey, že tak ako hebrejčina, gréčtina a latinčina, aj slovanský jazyk reprezentovaný staroslovienčinou má právo byť používaný pri liturgických úkonoch. Keď sa ujal arcibiskupského postu v Panónii, dostal sa preto do príkreho rozporu s vyšším bavorským duchovenstvom, ktoré ho po návrate z Ríma odsúdilo a kláštorne izolovalo, ale na zásah pápeža ho r. 873 prepustilo. Po návrate sa so svojimi spolupracovníkmi a žiakmi venoval prekladu celej Biblie a v tejto práci

pokračoval aj po návrate z Carihradu r. 882, kde navštívil nového byzantského cisára Basila I. Okrem prekladu celej Biblie (bez kníh Makabejcov) sa Metodovi pripisuje autorstvo najmä prekladom písomností z gréčtiny, a to svetského charakteru z oblasti práva, akým je napr. zbierka zákonov *Zakonъ sŏdъnъjъ ljudъmъ* (Súdny zákon pre ľudí), známy z ruského prepisu z r. 1280, *Zapovědi svętŕjichъ otcъ* (Príkazy svätých otcov), zoznam trestov pre kajúcnikov a iné. Metod zomrel r. 885. Pred smrťou za svojho nástupcu v učiteľskej činnosti s návrhom na vysokú cirkevnú hodnosť určil Gorazda.

G O R A Z D (dáta narodenia ani skonu nie sú známe). Patril do skupiny vybraných žiakov a spolupracovníkov misijných bratov Konštantína a Metoda na Veľkej Morave, príp. v Panónii. R. 868 bol jedným z početnej skupiny žiakov a diakonov, ktorí so svojimi učiteľmi Konštantínom a Metodom navštívili Rím, kde ho spolu s ostatnými vysvätili za kňaza. Po návrate z Ríma sa stal dôverným spolupracovníkom a poradcom biskupa, neskôr arcibiskupa Metoda, ktorý ho pred svojou smrťou určil za svojho nástupcu vo vedení ním zriadeného učilišťa a súčasne ho navrhol aj za svojho nástupcu na biskupský stolec. To sa však neuskutočnilo. O pôvode a vzdelanosti Gorazda vieme viac zo slov, ktorými ho jeho učiteľ Metod na spomenuté posty navrhol. V spise *Život Metodov* sa totiž píše, že pred svojou smrťou na otázku, koho chce, aby bol jeho nástupcom, ukázal na Gorazda a povedal: *Tento je vašej krajiny slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný, to nech bude Božia vôľa i vaša láska, ako aj moja*. Z Metodových slov vyplýva, že Gorazd bol muž vzdelaný, že pochádzal zo spoločensky vyššie postavenej rodiny žijúcej v krajine podunajských Slovienov, a teda bol slovanského pôvodu. V charakteristike Gorazdovej osobnosti je zaujímavý dôraz na dobré ovládanie latinčiny (v iných písomnostiach sa uvádza aj gréčtina), čo zrejme bolo motivované súdobou situáciou, ktorá vznikla rozhodnutím Ríma v snahe vyhovieť bavorskému kléru uprednostniť latinčinu pred staroslovienčinou v liturgických úkonoch. Pravda, z Metodových slov nie je zjavné, z ktorej časti územia podunajských Slovienov Gorazd pochádzal a, samozrejme, ani lokality, v ktorej jeho rodina žila.

V snahe identifikovať tieto údaje niekedy názvy lokalít Garazda, dnes Gorazdov (s dokladom *Graz* 1251, *Gorázd* 1790, majer, Vlastivedný

slovník III, 1978, s. 41 a 42) pri Nitre a *Garažda* (bez historických dokladov) pri Galante, sa rekonštruujú ako *Gorazd-*, *Gorazd-jb* a predpokladá sa, že by Gorazdovým rodiskom mohla byť lokalita *Gorazd-jb* (z neho *Goraždž*, z toho *Goražd* a maďar. *Garazsda*), ktoré predpokladá vlastníctvo väčšieho majetku (*Gorazdjb*, t. j. Gorazdov dom s hospodárstvom, majetok a pod.) patriace Gorazdovi. No otázne je, či z názvov osád (v danom prípade historicky nie celkom preukazných) možno robiť až také jednoznačné závery. Názvy usadlostí či miest utvorené z mena Gorazd sa totiž hojne vyskytujú v bývalej Panónii a na celom území Balkánu (napr. v srb. *Goražde*, *Goraždevac*, v bulh. *Gorazd* a pod., SJS II.). Zvlášť na seba upozorňuje ich výskyt v Panónii, kde sa vyskytuje aj zaujímavá dvojica popri sebe typu *Goražd* : *Kocel* (s dokladom *Gerezd* 1480, *Kazil* 1162, SJS II, 2004, s. 163, 224), ale najmä skutočnosť, že rod *Gorazd-* v 2. polovici 8. stor. získal na istý čas kniežací stolec kmeňa slovinských Slovienov. Navyše známy je Gorazdov vzťah k panónskemu kniežaťu Kocelovi a vzťah tohto kniežaťa k Metodovi. Ukazuje sa, že rodový pôvod Gorazda na základe toponymie z tohto mena tak jednoznačne identifikovať nemožno. Napokon názov usadlosti mohol byť motivovaný kultom Gorazda, úctou k nemu a pod. Ešte azda treba uviesť, že Gorazdovi sa v poslednom čase pripisuje prekladateľská činnosť a autorstvo *Života Metodovho*.

CHRABR (dáta narodenia ani skonu nie sú známe). Mních, o ktorom sa dnes prijíma predpoklad, že meno Chrabr je pseudonym a že sa za ním skrýva jeden z účastníkov cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave, známy pod menom N a u m (835 – 910). O Naumovi je známe, že bol so skupinou žiakov vedenou r. 868 Konštantínom a Metodom v Ríme a tu bol vysvätený za diakona. Po vyhostení cyrilo-metodskej misie z Veľkej Moravy pôsobil ako učiteľ na škole v Preslave v Bulharsku, známej presadzovaním cyriliky ako oficiálneho písma. Z tohto hľadiska sotva môže byť náhoda, že neskôr pôsobil na škole v Ochride známej pestovaním zasa cyrilo-metodskej hlaholiky a staroslovienčiny bulharsko-macedónskeho variantu (redakcie). Táto skutočnosť, ako aj fakt, že meno Naum má slovanský pôvod (porov. srb. *naum* „úmysel“, *naumiti* „zaumieniť si“), zvyšuje reálnosť predpokladu, že za pseudonymom Chrabr sa skutočne skrýva diakon Naum. Totižto obsah spisu

Obrana staroslovienskeho písma (O písmenách), ku ktorého autorstvu sa priznáva mních Chrabr (čr̃ñorizьcb̃ Chrabrь), prezrádza nielen horlivého zástancu hlaholského písma zostaveného Konštantínom, nielen rovnako horlivého zástancu staroslovienčiny ako liturgického jazyka, ale aj dobrého znalca prinajmenšom hláskového systému kultúrneho jazyka krajiny, kde vykonávala misijnú činnosť byzantská misia vedená tvorcom hlaholiky, a to na komparatívnom základe v pomere k latinčine a gréčtine. Také znalosti mohol mať len účastník byzantskej misie priamo na Veľkej Morave. Napokon aj rozhodnutie použiť pseudonym Chrabrь (t. j. *smelý*, *chrabrý*) je so zreteľom na spoločenské pomery na rozhraní 9. a 10. stor. v starom Bulharsku zdôvodnené, pretože v tomto čase už tu bolo mocenské rozhodnutie kniežaťa Simeona v prospech cyriliky, proti ktorému verejne vystúpiť bolo odvážne.

2. Staršie a mladšie predspisovné obdobie

2.1. Vymedzenie staršieho a mladšieho predspisovného obdobia

Staršie a mladšie predspisovné obdobie sa nazýva etapa kultivovania slovenčiny v predspisovnom období od začiatku 11. storočia do konca 18. storočia, presnejšie do roku 1787, keď vyšla kodifikačná príručka spisovnej bernolákovčiny.

Staršie predspisovné obdobie sa zhruba kryje so staršou etapou uhorského feudalizmu, t. j. obdobím od 11. až do 15. storočia. Charakterizuje ho kultivovanie slovenčiny v ústnej podobe, ďalej výskyt slovakizmov v latinských a českých písomnostiach v podobe záznamov miestnych názvov (sídliisk, riek, pohorí a pod.), osobných mien, slov, termínov, viet, ale aj medziriadkových glos a krátkych literárnych útvarov. Výrazným znakom tohto obdobia je používanie latinčiny najmä v jej písanej stredovekej podobe a neskôr aj postupné prenikanie stredovekej češtiny na Slovensko. Z konca 15. storočia je známy už súvislý text korešpondenčného žánru v súdobej slovenčine (ukážka je v kap. 2. 6. 4.).

Mladšie predpisovné obdobie zodpovedá obdobiu začiatkov rozpadávania sa uhorského feudalizmu, vyvrcholenia i doznievania humanizmu a rozvoja renesancie a baroka u nás. V tomto období popri kultivovaní slovenčiny v ústnej podobe sa začína utvárať a kultivovať už aj písaná forma kultúrnej slovenčiny. Osobitný význam má skutočnosť, že v tomto období sa začínajú objavovať aj prvé tlačené texty v súdobej slovenčine (napr. *Ostrihomský rituál* z roku 1625, tzv. *kalvínske tlač* od roku 1750 a iné). Súčasne vznikajú tendencie normalizovať kultúrne formy domáceho jazyka. Iným znakom mladšieho predpisovného obdobia je prijatie biblickej češtiny evanjelickými synodami (v rokoch 1610 a 1614) za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi, ďalej je to proces slovakizácie češtiny a postupný ústup latinčiny. Popri domácom kultúrnom jazyku, biblickej češtine a latinčine sa v tomto období v inonárodnom prostredí používali aj maďarčina a nemčina, na východe Slovenska cirkevná slovančina, prípadne ukrajinčina.

V ďalších kapitolách budeme venovať pozornosť vývinu kultúrnej predpisovnej slovenčiny a používaniu latinčiny a češtiny na Slovensku, ktoré boli v kontakte so slovenčinou v širšom spoločenskom i časovom rozsahu ako iné jazyky. Keďže chceme podať ucelený obraz o kontinuitnom vývine kultúrnej predpisovnej slovenčiny, latinčiny a češtiny, budeme ich vývin, ich používanie a spoločenské dobové funkcie sledovať zároveň v staršom i mladšom období.

2.2. Latinčina na Slovensku

Na Slovensku v starom Uhorsku a neskôr v rakúsko-uhorskej monarchii sa latinčina ako vyspelý kultúrny jazyk používala najmä v písanej podobe v mocenských, cirkevných a vzdelaneckých kruhoch, vo vyšších cirkevných, štátnych a šľachtických inštitúciách. Z obdobia po 15. storočí je v latinskom jazyku známa aj literárna tvorba (M. R a k o v s k ý, J. J a k o b e u s a iní), známe sú vedecké rozpravy, gramatiky a pod. Latinčina spájala stredoveké Uhorsko a v rámci neho aj Slovensko takmer s celou kultúrnou Európou.

Pre dejiny nášho národného jazyka a jeho kultivovanie v stredoveku

sú dôležité latinské písomnosti zo staršieho obdobia, v ktorých sa vyskytujú slovakizmy, ale aj zmienky o starej slovenčine, o jej používaní. Tak napríklad v latinských písomnostiach z 11. až 15. storočia sa nachádza množstvo starých slovenských názvov sídlisk, riek, pohorí, v ktorých je skrytá lexika starej slovenčiny spred 11. storočia alebo aj skôr. Niektoré zo záznamov starých slovenských názvov usadlostí sme už uviedli (v kap. 1. 2.). Podoby a kontext záznamov takýchto miestnych názvov nám priblíži ukážka z latinskej *Zoborskej listiny* z roku 1113.

1113 ...in piscina, que vocatur <i>Mortva</i> ...	<i>Mrtvá</i>
De villa <i>Boencza</i> sive in silva in terra, quantum	<i>Bojnica</i>
habent castellani <i>Golgociensis</i> , tantum habet	<i>Glogovec</i>
sanctus Ypolitus. De <i>Locuplot</i> inea nunc due	<i>Koplot(ovce)</i>
iuncta in aqua Vvac... De villa <i>Vvederat</i> , in	<i>Vag, Voderad(y)</i>
villa <i>Dobret</i> est quedam aqua, que vocatur	<i>Dobrät(a)</i>
<i>Dumbo</i> ...	<i>Dqb(ova)</i>

Okrem záznamov miestnych názvov v latinských listinách v stredoveku sa vyskytujú aj lexikálne slovakizmy. Ako príklad možno uviesť listinu z roku 1284 a 1285 z latinského archívu zemanov z Okoličného v Liptove. Z jednej z nich uvedieme ako ukážku úryvok.

1284 ...in fluvium <i>Lubula</i> ... inde tendit	<i>Lubela</i>
circa magnum <i>Gozd</i> et vadit ad pratum ad arborem	<i>gvozd</i>
<i>jauor</i> cruce signata(m) et ipse arbor dividit a	<i>javor</i>
terra populorum Maioris <i>Paluga</i> et Minoris. Deinde	<i>Paludza</i>
ascendit ad unum <i>berch</i> et vadit ad arborem	<i>breh</i>
<i>scemerek</i> cruce signata(m)	<i>smrek</i>

Neskôr podobné údaje o lexike súdobej slovenčiny v latinských písomnostiach poskytujú aj nadriadkové glosy, t. j. slovenské slová vpísané nad riadkom, ktoré mali objasniť význam latinského slova pod nimi. Túto zvláštnu formu latinsko-slovenského „slovníka“ nám priblíži ukážka z latinského kódexu z 2. polovice 15. storočia.

fol. 201 r.	<i>plechy</i> <i>et afficit laminas</i>
fol. 202 r.	<i>osy</i> <i>spycze lukoty pyesty</i> <i>et axes earum et radii et cauti et modioli</i>
	<i>pukly pussky</i> <i>...fecit quoque...scutras et amulas</i>

Pravda, v latinských stredovekých písomnostiach sú aj zmienky o kultúrnej predspisovnej slovenčine, o jej žánroch a štýloch. Podrobnejšie sa nimi budeme zaoberať v kapitole o vývine kultúrnej predspisovnej slovenčiny (kap. 2. 6. 1.).

Výsostné postavenie latinčiny na stredovekom Slovensku sa začalo meniť od konca 15. storočia, keď sa do života začala uvádzať humanistická zásada, podľa ktorej si latinčinu treba osvojovať na základe domáceho jazyka, a keď sa na Slovensku začala v písanej podobe uplatňovať čeština a domáci jazyk – kultúrna slovenčina. Odvtedy sa najmä vo svetskom prostredí používanie latinčiny u nás začalo stále viac obmedzovať. Naďalej však zostávala kultovým jazykom katolíckej cirkvi i jej vyšších inštitúcií, jazykom vysokých štátnych úradov a stredovekej vedy, prípadne jazykom literárnej tvorby.

2.3. Cirkevná slovančina na východnom Slovensku

Termínom *cirkevná slovančina* (*cirkevnoslovanský jazyk*) sa v odbornej literatúre označuje variant (redakcia, typ) pôvodnej staroslovienčiny so značným počtom spravidla systémových jazykových prvkov ranej fázy vývinu slovanských jazykov, v ktorých prostredí vznikali prepisy najmä liturgických a pastoračných staroslovienskych textov. Známy je napríklad variant (redakcia, typ) moravsko-slovanský (veľkomoravský), bulharsko-macedónsky, srbsko-chorvátsky, český, slovinský, ruský, resp. východoslovanský. Na území stredovekého Slovenska sa v predspisovnom období používal východoslovanský variant so systé-

movými prvkami z ranej ukrajiničiny v liturgických, prípadne pastoračných textoch.

Dnes sú už k dispozícii výsledky výskumu tohto variantu zistené konfrontačným postupom so staroslovienčinou, resp. presnejšie s jej bulharsko-macedónskym variantom (najnovšie M. Štec, 1994, tam i literatúra). Podľa tohto výskumu v cirkevnej slovančine ukrajinského typu je napríklad východoslovanské polnoglasie (typu *boloto*), epentetické *l* (napr. *zemla*) a iné javy. V porovnaní so staroslovienskymi pamiatkami v pozícii nosovky *o* je už *u*, namiesto nosovky *e* je *a*, *ja*, za redukované vokály (jery) v silnej pozícii sú východoslovanské striednice, t. j. *o* za *o*, *e* za *o*, za staroslovienske *ě* býva *e*, ale aj ukrajinské *i* (napr. *svit za svet*). Zvláštnosťou je, že praslovanské jery *ь*, *ѣ* sa na konci slov a tvarov vyskytujú. V konsonantizme sa zachovávajú výsledky psl. palatalizácie vrátane tvarov typu *bozi* od *bogь*, *dusi* od *duchь* a pod. Charakteristickým javom je výslovnosť psl. *g* ako *h*, hoci sa zaznačuje staroslovienskou grafémou *g*. Za slabičné *r*, *l* (v staroslovienčine *rь*, *lь*, *rv*, *lv*) má cirkevná slovančina ukrajinského typu východoslovanské *er*, *el*, *or*, *ol* (napr. *pervyj*, *volna*) atď.

V skloňovaní substantív sa uplatňuje kritérium rodu, pričom sa zachovávajú tvary duálu, ktoré sa často odlišujú od rovnakých tvarov plurálu len graficky alebo značkou prízvuku. Staroslovienske zložené a menné skloňovanie adjektív sa zachováva. V podstate sa zachovávajú aj druhy zámen a ich skloňovanie. Staroslovienskemu skloňovaniu je blízke aj skloňovanie čísloviek, pravda, s niektorými odlišnosťami pri tvorení (napr. *dvadesjat* zodpovedá staroslovienskemu *dva na desęte*, príp. *dvę na desęte*). Slovesá tak ako v staroslovienčine sa delia na atematické (*byti*, *dati*, *jesti*, *vędęti* a *imęti*) s koncovkou *-m* v 1. os. sg., ale *-my* v 1. os. pl. a na tematické so štyrmi triedami (s tvarmi v 1. os. sg. *idu*, *stanu*, *delaju*, *viždu*). Budúci čas sa okrem predponami (typu *prinesu*) vyjadroval aj tvarmi zloženými z tvarov sloves *imęti*, *načati*, *choęti* s infinitívom plnovýznamového slovesa. Na vyjadrenie minulého času sa používali jednoduché tvary aoristu (napr. *nesochь*, *nese*, *nese* atď.), imperfekta (*pisachь*, *pisaše*, *pisaše*) a zložené tvary perfekta (typu *neslь* *jesmь*, *neslь* *jesi*) a pluskvamperfekta (*neslь* *bechь*, *neslь* *beše* atď.). Niektoré zvláštnosti boli aj v nesklonných slovných druhoch, prípadne

aj pri uvádzaní súvetí (prehľadne cit. M. Štec, 1994). Rozdiely i zhody v jazykovej štruktúre staroslovienskych textov (A) a textov cirkevnej slovančiny ukrajinského typu (B) v súvislých textoch sa javia takto (v latinskom prepise z cyriliky):

Matúš, kap. 5

A. 1. Оузырѣвъ же народы възиде на горѣ i jako sěde pristopiše kъ němu oučenicі ego 2. i otvѣrѣъ ousta svoje oučaaše ję g(lago)lę: Blaženi ništiі d(u)chomъ jako tęchъ estъ c(ěsa)r(ъst)vo n(e)b(e)skoje

B. 1. Оузрѣвъ же народы възиде на гору i сѣдшу ему, pristupiša kъ nemu ouč(en)icy ego 2. i otvѣrѣъ ousta svoja oučaaše ichъ g(lago)lja Bl(a)ženi niščiji duchomъ: jako tęchъ estъ c(e)s(a)rstvije n(e)b(e)snoje (M. Štec, 1994, s. 194 – 195)

Z komparatívneho opisu, ale najmä zo súvislého textu rovnakého obsahu je genéza cirkevnej slovančiny vo vzťahu k starosloviencine zrejماً a zaiste podmienená aj kultúrno-spoločenskými i cirkevnými pomermi už v 9. – 10. stor. (o tom podrobnejšie P. Žeňuch, 1998, s. 649 n.).

Ustálenie normy cirkevnej slovančiny ukrajinského typu v liturgických či pastoračných textoch sa datuje do 12. stor. S týmto datovaním súvisí otázka, kedy sa v tejto normalizovanej podobe ukrajinský variant cirkevnej slovančiny uplatňoval na Slovensku v predspisovnom období. Podľa nášho názoru aspoň v teoretickej rovine môže niečo naznačiť výskyt záznamov starších usadlostí typu *Ruská, Ruskovce* (niekedy aj *villae Ruthenorum*), ktorých vznik bol často motivovaný tým, že v stredoveku ich úplne alebo sčasti obývali príslušníci pravoslávnej cirkvi. Pravda, názvy sídlisk tohto typu na Slovensku tvoria podľa pôvodu dve vrstvy. Najstaršiu vrstvu tvoria názvy tohto typu so vznikom v období 11. – 12. stor. Tie sa však pokladajú za stopy strážnych posádok v službách ranného Uhorska povolaných z Kyjevskej Rusi v 11. stor. Preto je málo pravdepodobné, že by sa pre tieto posádky cirkevné úkony vykonávali v normalizovanej cirkevnej slovančine ukrajinského typu z 12. stor., hoci pre neskoršie obdobie to nie je celkom vylúčené. Ako príklad možno uviesť vznik obce Ruskovce pri Topoľčanoch s dokladom síce zo 14.

stor. (*Rwzk* 1329), ale susedná obec Veľká Hradna sa v listinách zapisuje ešte s g (locus castrі *Garadna* 1329), čo svedčí nielen o tom, že pôvodné usadlosti *Gradna i Rusk-* (Ruskovce) vznikli na strategickom mieste, ale že to bolo pred zmenou g na h čiže pred 12. stor. Na to, že to bola skutočne strážna posádka z Kyjevskej Rusi, poukazuje aj fakt, že susedná usadlosť, ktorá jej iste bola hospodárskym zázemím, sa niekedy zapisuje s epentetickým l (porov. *Hleulan* 1276, t. j. Chlevľane so záznamom *Chlievan* 1272, dnes Veľké Chlievany). Druhú skupinu tvoria názvy typu Ruská, Ruskovce na východnom Slovensku so záznamami zo 14. – 16. stor., ako napr. *Kazmer Rutinicalias* 1363, dnes Ruský Kazimír pri Michalovciach, *Ruzkoch* 1418, dnes Ruskovce pri Michalovciach, *Orozka* 1567, dnes Ruské pri Humennom a iné. Za veľmi pravdepodobné možno pokladať, že v týchto usadlostiach v 13. stor., prípadne v 14. stor. sa ako liturgický jazyk používal ukrajinský variant cirkevnej slovančiny, a to nielen so zreteľom na zemepisný aspekt, ale najmä na fakt, že v niektorých z týchto obcí sa po 16. stor. stavali pravoslávne, resp. gréckokatolícke kostoly.

Iná skutočnosť, ktorá umožňuje uvažovať o používaní cirkevnej slovančiny ukrajinského typu na Slovensku v staršom predspisovnom období, je príchod valaského etnika ukrajinského pôvodu v 14. až 15. stor. Aj táto skutočnosť sa odráža v názvoch obcí. Ako príklad možno uviesť názov obce Valaská Belá (s dokladom *Belafelde* 1324, *Valaska Bela* 1808). Obec bola založená na valaskom práve, ktoré valaskému obyvateľstvu umožňovalo chovať ovce, vyrábať súkno a pod. Valaskí prisídlenci ukrajinského pôvodu bezpochyby v 14. stor. obývali usadlosť *Kňazžia* (*Knesy* 1357/1407, *Knyesy* 1474, *Knyasa* 1786) pri Dolnom Kubíne na Orave. Svedčí o tom názov obce Kňazžia, ktorý bol utvorený od východoslovanského *kňjaz* vo význame vojvoda, starosta (v ruštine *князь* má dodnes význam *knieža*) a jeho vznik motivovaný tým, že usadlosť pôvodne bola centrom valachov so sídlom valaského starostu so súdnou právomocou. So zreteľom na toto dôležité postavenie pôvodnej usadlosti len ťažko pochybovať o tom, že by tu súčasne nebolo bývalo aj stredisko cirkevného života s používaním cirkevnej slovančiny ukrajinského variantu v liturgických úkonoch (k dokl. p. VSO I. – III.).

2.4. Čeština na Slovensku

V predpisovnom období sa čeština na Slovensku používala ako kultúrny a sakrálny dorozumievací útvar v písanej a tlačenej forme, pravda, popri latinčine a kultúrnej slovenčine. Obdobie používania češtiny na Slovensku v predpisovnom období delíme na obdobie staršie (14. – 16. stor.), mladšie (17. – 18. stor.) a na obdobie obrodenské (1. polovica 19. stor.).

Na začiatku staršieho obdobia, t. j. v 14. storočí, čeština na Slovensko prenikala pôsobením českých duchovných na kapitulských školách na podnet kráľovského dvora Anjouovcov. V 15. storočí sa čeština na Slovensku udomáčňovala z kultúrno-spoločenských potrieb, ktoré súviseli s rozvojom slovenskej národnej pospolitosti, s narastaním slovenského etnika v mestách, so vznikom nových škôl, pisárskych učilíšť a kancelárií v kultúrnych i mocenských centrách a pod. Napomáhali pri tom kultúrne, hospodárske, politické a vojenské činitele. Také bolo napríklad štúdium Slovákov v Čechách najmä na univerzite v Prahe, založenej roku 1348, ďalej pobyt husitov, bratříkov a Jiskrových vojsk na Slovensku, styky Uhorska s Českom a Moravou najmä za kráľa Mateja Korvína (1458 – 1490).

V mladšom období nadobudla čeština na Slovensku normalizovanú podobu vďaka českobratiskému pravopisu, ktorý bol vlastne zreformovaný pravopis J. H u s a. Jeho podrobnejší opis bude ďalej. Od začiatku 17. storočia rozhodnutím evanjelických synod (1610 a 1614) sa čeština stala sakrálnym a úradným jazykom evanjelickej cirkvi u nás. No vo svetskom prostredí sa často spontánne slovakizovala.

V obrodenskom období evanjelickí vzdelanci presadzovali češtinu za spisovný jazyk Slovákov, a to buď jej tradičnú podobu čiže bibličtinu (prof. na evanj. lýceu Juraj P a l k o v i č), alebo jej slovakizovanú či slavizovanú podobu (J. K o l l á r, P. J. Š a f á r i k), alebo podobu živú používanú v Česku (mladí evanj. študenti M. M. H o d ž a, E. Š t ú r a i n í). Od uzákonenia štúrovskej spisovnej slovenčiny sa používanie češtiny na Slovensku postupne zužovalo na pastoračnú a sakrálnu sféru evanjelickej cirkvi.

Oficiálna čiže biblická čeština. Je to normalizovaný variant kultúrnej češtiny na Slovensku v podobe, v akej sa použila v Biblii vydanej v Kraliciach pri Prahe v rokoch 1579 – 1593. Odtiaľ je aj názov Kralická Biblia. Oficiálne bola uznaná a prijatá za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku rozhodnutím evanjelických synod roku 1610 a 1614. Kodifikovať sa ju podujal Daniel K r m a n spisom *Rudimenta grammaticae Slavicae* (1704), ktorý však zostal v rukopise. Stalo sa tak až vydaním Biblie roku 1722, ktorú do tlače pripravil Daniel Krman a Matej Bel. Normatívne ju spracoval Pavel D o l e ž a l v knihe *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) konfrontáciou so živým slovakizovaným úzom češtiny používanej na Slovensku, resp. v evanjelickom prostredí.

Spisy v biblickej češtine sa na Slovensku tlačili českobratiským pravopisom, ktorý bol už diakritickým pravopisom. Z diakritických značiek sa používal dlžeň na označenie dlhých samohlások *á, é, ú* (popri *au*), *ý*, ale dlhé *í* sa zapisovalo písmenom *j* (napr. *wjno*). Mäkkeňom sa označovali hlásky *d', t', n', ř, ž, č*, ale *š* tradičnou zložkou *ss* (napr. *nasse*). Písmenom *ě* sa označovala mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky *d', t', n'*, po perniciach spojenie *-je-* (dėti, pěna). Písmená *y, ý* sa používali nielen v tradičných pozíciách (*byl, pýchy* a pod.), ale aj po *c, z, s* (*cyzý, měsýc*). Zo staršieho úzu sa ponechalo zdvojené *w* a tzv. *v-klauzum* v pozícii začiatočného *u-* (napr. *wěra*, ale *včeny*, t. j. *učeny*), ale aj písmená *g, ě* vo funkcii *j, g* (*geho, fiĝa*, t. j. *jeho, figa*). Českobratiský pravopis sa používal aj v katolíckej spisbe, no tu sa často adaptoval systému dobovej kultúrnej slovenčiny. Za české *ě, au, ř* v tejto spisbe býva *e, ú, r* (napr. *pena, súd, tri*). Tu treba dodať, že české grafémy *ě, au, ř* sa už skôr v slovenskom prostredí vyslovovali ako *e, ú, r*, ako sa to v niektorých starších písomnostiach aj pripomína.

Ukážka oficiálnej, biblickej češtiny z 1. polovice 18. storočia (úryvok z *Postily*):

Měsýc nebude wjce zpráv unadnocý držeti, ani počasy zymnj na garnjch a leinj od podzymnjch rozdělowati. I. Mog. I, 14. ale obrátj se w krew, a žádneho blesku wjce z sebe newydá, aniž dá wjce giným tworim vláhy swé. Joel. 2, 31. milá obloha nebeská kterauž času nočnjho hwězda-

mi ozdobenau spatřugeme, co něgaké rozkossné zrcadlo, drahými bělo skwaucými dyamanty wyložené, wssecku swau okrasu ztratj ...

2.5. Slovakizovaná čeština

Slovakizovanou češtinou sa nazýva variant kultúrnej češtiny na Slovensku nerovnomerne popretkávaný prvkami domáceho slovenského jazyka. Takéto texty mohli byť nenormalizované alebo normalizované.

Pre nenormalizovaný variant slovakizovanej češtiny je charakteristické, že slovenské prvky sa vyskytujú popri prvkoch českých a že ich frekvencia v písomnostiach je nerovnaká. Tento variant sa začal formovať už od začiatkov udomáčovania sa češtiny na Slovensku v písanom prejave. Slovakizované sú napr. už české záznamy v *Žilinskej knihe*, v ktorej sa vyskytujú od roku 1451. V najstaršom zázname z roku 1451 môžeme napríklad čítať *prissly gsu pred nas, sused nass, od swey ne- uesty, zlubugeme* a pod. V českom preklade magdeburského práva v tej istej knihe v texte z roku 1473 je zasa vrstva dobových slovenských termínov, ako napr. *boženík, božba, robiti, robota, hrobla, nižní, obrus, rokovati, špán, vidiek, chotár* a iné. Menej je slovakizovaná najstaršia na Slovensku písaná úradná korešpondencia. Najstarší list napísaný po česky na Slovensku je z roku 1422. Slovakizovanie češtiny pokračovalo aj po prijatí biblickej češtiny za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelikmi, pravda, najmä v písomnostiach svetského charakteru, akými boli napr. úradné záznamy, cechové artikuly, urbáre a iné.

Normalizovaný variant slovakizovanej češtiny sa začal formovať v protireformačnom cirkevnom prostredí v 17. storočí. Normalizovanie spočívalo v tom, že niektorý pre dobovú češtinu charakteristický jav sa dôsledne nahradil slovenským. Najčastejšie sa české *ě, au, ř* dôsledne nahradzovalo domácim *e, ú, r*, slovakizovali sa niektoré tvary (napr. *pujdem, premohol*) a slovník textov. Takto je upravená či adaptovaná čeština napríklad v spevníku *Cantus Catholici* (1655), z ktorého viacere názvy (tzv. incipity) piesní sa v slovakizovanej češtine dostali aj do známej *V i e t o r i s o v e j* notovanej tablatúry (1675 – 1680) určenej organistom. Z tlačných kníh spomeňme aspoň spis Mikuláša T a m a -

š i h o *Prawa Katolicka ručny Knižka* (1691) a knihu Alexandra M á - č a i a *Panes primitiarum Aneb Chleby Prwoťjn* (1718). Pravda, snaha zachovať pôvodnú dobovú češtinu sa prejavila aj v katolíckom prostredí, ako o tom svedčí kniha *Hora Zlatta Seraffinska* (1696, 2. vyd.).

V *Štítnických štatútoch* nenormalizovaná slovakizovaná čeština má takúto podobu (z roku 1610):

Articulus primus

... Ano žadnemu čloweku nesloboda zhola wažytj w/nedelu, ponewadz gesto pansky rozkaz, aby nedelny den byl zaswaceny, protoz wssecky skutky a handlowany magy byti zakazane; ktery pak na/ceste gest, tomu slobodno swogym dobytčatkom do domu vgytj. Take po/kazne gest slobodno na yarmaky gytj.

Z piesní zo spevníka *Cantus Catholici* (1655) v normalizovanej slovakizovanej češtine:

Gežiss Krystus Spasytel náss

Smrt premohol za nás.

Slawne z mrtwých wstal,

Diábla, Hrých mocne zwázal.

Kyrie eleyson.

Smrt, Hrých, Diabel, Život y Milost,

Wsse w ruků geho gest.

On můž spomocy,

wssem který gsú werýci.

Kyrie eleyson.

Príčin slovakizovania češtiny bolo viac. Istú úlohu mohla zohrať ne-dobrá znalosť súdobej češtiny. Dôležitý bol však živý kontakt češtiny na Slovensku s kultúrnou predpisovnou slovenčinou, ale aj s domácim ľudovým jazykom. Po 14. storočí to bolo zosilnené formovanie národného povedomia a s tým súvisiace tendencie domácej honorácie a vzdelancov v písanom prejave uplatniť domáci jazyk.

Slovakizovaná čeština J. Kollára, tzv. staroslovenčina

Bol to variant češtiny čiastočne upravenej slovakizmami alebo inými zásahmi do ustálených českých foriem, ktorá v obrodenskom období dostala názov staroslovenčina. Jej tvorcom a potom stúpencom bol J. K o l l á r v spolupráci s A. R a d l i n s k ý m. Na Kollárov návrh túto podobu češtiny povolila viedenská vláda používať ako úradný a vyučovací jazyk na Slovensku po porážke revolúcie roku 1849. Jej kodifikáciu spracoval A. Radlinský v príručke *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (Viedeň 1850). Podľa tejto príručky súdobá norma spisovnej češtiny bola upravená týmito slovakizmami alebo analogickými zásahmi: za české *ou je ú (súd)*, za české *nej- je naj-*, za *bratr, vedl je brater, vědel*, za české prípony *-ství, -ctví je -stvo, -ctvo*, mäkké adjektíva majú koncovku *-ní (cirkwní)*, v 1. os. sg. popri *-m* je koncovka *-u* miesto českého *-i (kupuju, čes. kupuji)*, v 3. os. pl. je koncovka *-ú* miesto *-í* v češtine (*magú, čes. mají*), neurčitok pred samohláskou vo vete má *-t (volat)* a za české *co, nic* je *čo, nič*. Pri úprave sa vychádzalo z Kollárovej tézy, že súdobá čeština vplyvom nemčiny stratila slovanskú ťubozvučnosť. Pri presadzovaní staroslovenčiny čiže upravenej češtiny sa zasa vychádzalo z idey, že slovenčina a čeština v dávnej minulosti mali spoločný základ bližší slovenčine (odtiaľ aj termín *staroslovenčina*). Kollárova staroslovenčina zavedená do úradov a škôl na Slovensku nemala však dlhé trvanie.

Ukážka naznačuje, že Ján Kollár súdobú češtinu slovakizoval už v článku *O literárnej vzájomnosti* (Hronka, 1836):

Wyššj neb nižšj stupeň známosti ginoslawských nářečj wisj od osob, gegich cjele, vůle a magetnosti, každý však vzdělaný Slaw má aspoň mluwnicoslownjckú čili grammatikolexikálnú vědomost nářečia swo-gich spoluplemenjkw t.g. znag smysel slow každému nářečiu vlastnjch, znag formy, deklinacie, konjugacie, nakolik sa od giných sestrenských nářečj odchylugú ...

2.6. Osobnosti v staršom predspisovnom období

Obdobie od začiatku 11. stor. do konca 15. stor. poskytuje iba skromné údaje o osobnostiach, ktoré by sa činmi alebo dielami zaslúžili o rozvoj stredovekej slovenčiny. No i napriek tomu sa v ostatnom čase podarilo identifikovať niekoľko významnejších osobností spreď 16. stor. a získať údaje o ich živote a diele. Z nich budeme venovať pozornosť tým, ktorí prejavili záujem o Slovensko, o jeho obyvateľov a dostali sa do kontaktu so slovenčinou. To sú biskup Maurus, Ján zo Šariša, Ján Literát z Liptova a Ladislav Pangráč.

MAURUS (iste kláštorné meno). Narodil sa okolo r. 1000, zomrel r. 1070. Vychodil benediktínsku školu v kláštore na Zobore pri Nitre a vyššiu školu v kláštore na Panónskej hore (Pannonhalmi v Panónii, dnes v Maďarsku). Asi r. 1034 sa stáva opátom tohto kláštora a od r. 1036 biskupom v Päťkostolí (Pécs v Maďarsku). Predpokladá sa, že sa narodil v niektorej usadlosti na okolí Nitry alebo v Nitre a že jeho materinskou rečou bola slovenčina. Predpoklad má oporu najmä v Maurovej mimoriadnej znalosti vtedajšieho slovenského okolia Nitry, ktoré preukázal v latinskom diele *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris...* u nás známom pod názvom *Legenda o Svoradovi a Benedikovi*. Podľa autora Maura časť diela o Svoradovi vznikla na základe živého rozprávania jeho žiaka Benedika, zrejme v jeho rodnej reči, v slovenčine, a údaje o Benedikovi sú od opáta zoborského kláštora Filipa. Ide teda o literárny útvar, ktorý má skôr charakter životopisnej epicky ladenej kroniky ako klasickej legendy, hoci opisy podľa dobového úzu sprevádzajú zázračné javy. Pre dejiny Slovenska je význam tohto Maurovho diela v tom, že v ňom približuje krajinu v okolí Nitry, vtedy ešte hospodársko-spoločenského a kultúrno-vzdelávacieho centra a jednej z kultúrno-sakrálnych hodnôt vtedajšieho Slovenska. Pre dejiny slovenčiny jeho význam spočíva zasa v tom, že podáva svedectvo o jej tvorivej schopnosti už v 11. stor. poskytnúť štylistické prostriedky na tvorbu aj náročnejších žánrov v rozprávačskej forme (tu pričinením mladého klerika Benedika), pravda, žánru stvárneného Mauroom do stredovekej latinčiny.

JÁN ZO ŠARIŠA (1320 – 1398). Narodil sa v Šarišských Sokolovciach (dnes okres Prešov) v zemianskej rodine. Predpokladá sa, že študoval v benediktínskom kláštore na Zobore. Po absolvovaní teologických štúdií v hodnosti magistra sa stal arcidiaconom a generálnym vikárom v Jágri, kde pravdepodobne aj zomrel. Je autorom latinskej kroniky *Chronica, quae est Ludevicovo rege*. Pozornosť kráľovi Ľudovítovi I. (synovi uhorského kráľa Karola Roberta z Anjou) autor Ján nevenoval náhodne. Bol to okrem iného osobitný vzťah kráľa Ľudovíta I. z rodu Anjou (vládol v rokoch 1342 – 1382) k slovenskej krajine. Ako je známe, Ľudovít I. pomáhal rozvoju baníctva na Slovensku, slovenským mestám udeľoval privilégia a bol to on, čo r. 1381 potvrdil rovnaké práva Slovákom v rade mesta Žiliny listinou *Privilegium pro Slavis*. Aj posledné dni svojho života sa kráľ rozhodol prežiť na Slovensku. Zomiera v Trnave r. 1382. Rozhodnutie opísať činy a osudy uhorského panovníka s tvorivým vzťahom k Slovensku súčasne podáva dôkaz o pozitívnom vzťahu k slovenskému ľudu a k jeho reči.

JÁN LITERÁT. Narodil sa asi v polovici 14. stor. a zomrel r. 1390. Jeho rodiskom bola obec Madočany v Liptove. Pochádzal zo zemianskeho rodu a sám zdedil titul zemana. Bol však vzdelaný. Študoval na nemeckých školách, ovládal dobre latinčinu a dobové písárske umenie (odtiaľ jeho prímene), čo využíval na vyhotovovanie majetkových listín. Niekedy pred r. 1374 využil túto písársku pripravenosť a v úsilí pomôcť blízky dal sa na falšovanie listín a pečatí. Po odhalení tejto činnosti bol krajinským súdom odsúdený na smrť a upálený. V niektorých textoch latinských listín (falzifikátov), ktoré sám vyhotovil, na seba upozorňujú záznamy slovenských miestnych názvov i slov v relatívne dokonalejšej súdobej slovenčine. Napríklad vo falze listiny z r. 1297 z pera tohto vzdelanca čítame *a parte Dunajec, per potok, aliud de Werbiche, potok, unum breh, in wrch, ad arborem smrk, fluvium Okolichna, com. Boghomeri* a pod. (V. Šmilauer, 1932, s. 39). Táto zvláštnosť, v stredovekej praxi písárov listín ešte nie celkom zaužívaná, vedie k predpokladu, že vzdelaný pisár Ján Literát dobre ovládal slovenčinu a že si ju v kultivovanej podobe osvojoval spolu so štúdiom latinčiny, prípadne nemčiny už v zhode s humanistickou požiadavkou v Európe známou už v 14. stor., že totiž nedomáce jazyky treba si osvojovať spolu s materinským jazykom.

LADISLAV PANGRÁČ. Narodil sa koncom 14. stor., zomrel krátko po r. 1473. Pochádzal z bohatého šľachtického rodu Pangráčovcov z Liptova. V dospelom veku získal hodnosť veľmoža, v ktorej spravoval hrad v Blatnici v Turci. Istý čas pôsobil na dvore kráľa Mateja Korvína a spočiatku ho aj podporoval. Neskôr sa však dostal s kráľom do sporu a natrvalo opustil kráľov dvor. R. 1460 sa presťahoval na hrad Strečno a odkúpil od žilinského richtára práva fojta mesta Žiliny. Vtedy sa Žilina riadila nemeckým právom mesta Magdeburgu. Aby toto právo lepšie poznali členovia žilinskej mestskej rady, sudcovia, prísediaci pri súde, ale aj žilinskí občania slovenského pôvodu, rozhodol sa nemecký právny spis preložiť do súvekej češtiny s použitím slovenských administratívnych a právnych termínov a výrazov iste s cieľom, aby sa pri súdnych i iných sporoch predišlo nedorozumeniam. Takto skoncipovaný preklad nadiktoval dvom písárom. V ich zázname bol potom preklad pripojený ako druhá časť k Žilinskej mestskej knihe. Tento počín Ladislava Pangráča má osobitný význam pre poznanie kultúrnej slovenčiny v 15. stor. a pred ním. Jeho preklad s prihliadnutím na slovenské administratívne a právne termíny a výrazy ustálené vo vtedajšom slovenskom právnom prostredí je totiž dôkazom toho, že spolu s termínmi a výrazmi administratívno-právneho charakteru jestvovali už v 15. stor. a, pochopiteľne, dávno pred ním v ústnej kultúrnej slovenčine aj administratívne a právne žánre.

Na záver tejto kapitoly o osobnostiach treba dodať, že v listinnom materiáli zo staršieho predspisovného obdobia sú zmienky o ďalších vzdelancoch, o ktorých sa dá predpokladať, že poznali písmo, a teda že sa dostali do kontaktu so slovenčinou, s jej dobovými žánrami, s jej lexikou, takže mohli pozitívne ovplyvniť jej kultivovanie. Napríklad v listine z r. 1111 sa spomína *Willermus gramaticus* (Codex I. 64), učiteľ latinčiny, príp. aj nemčiny, iste z kláštornej školy na Zobore (listina sa týka majetku zoborského opátstva). Pomerne presné záznamy miestnych názvov slovenského pôvodu v zoborskej listine z r. 1113 v slovenčine (napr. *Mussenic – Mučenik, Bollerat – Boleradz, Dorz – Dvorec, Mortua – Mrtvá, Vvac – Vág, Dobret – Dobräta, Vvederat – Voderady, Trebeta – Trebäta, Pescan – Péščany, Costulen – Kostoläny, Radsciz – Radčice, Polireka – Poliréka* a iné, Codex I., 65 n.), prípadne záznamy latinizo-

vané (napr. *Honor – Norovce, Locuplot – Kplotovce*) naznačujú, že ich mohol od slovenských osadníkov získavať a zapisovať niektorý z jeho žiakov (klerikov), učiteľov či kňazov, ktorý popri latinčine a nemčine ovládal aj vtedajšiu slovenčinu alebo bola mu blízka. Okolo r. 1306 sa spomína majetkom obdarený pisár magister *Pavol* zvaný *Diak*. Toto priezvisko bolo motivované aj vznik názvu jeho majetku v podobe *Diakova Ves*, dnes *Diakova v Turci* (s dokladom *Dyak* 1348, *Dyakowawaz* 1548, VSO I., 315). A jestvujú aj ďalšie zmienky o pisároch pred 16. stor. Napríklad zo 14. stor. sa spomína *Ján* zo Spiša, *Pavol Benedik* zo Spišskej Kapituly, *Gregor* zo Senca, z 15. stor. *Michal* z Trnavy, *Michael Slavus* z Košíc a iní (Dejiny slovenskej literatúry I., 1958, s. 43 n.).

O sprístupnenie kodifikácie oficiálnej, t. j. biblickej češtiny slovenským vzdelancom sa pričínili najmä P. D o l e ž a l a o jej miernu, no systémovú slovakizáciu J. K o l l á r (o nich v kapitolách 2. 7. a 4. 5.).

2.6.1. Kultúrna slovenčina v predpisovnom období

Pod pojmom *kultúrna slovenčina v predpisovnom období* sa rozumie kultivovaná, nadnárečová, primerane štylisticky diferencovaná, ale nekodifikovaná, celospoločensky ešte nie záväzná forma slovenského jazyka. Z toho, že to bola nekodifikovaná forma slovenského jazyka, súčasne vyplýva, že jeho štruktúra ani pravopis nemohli byť celkom jednotné. V kultúrnej predpisovnej slovenčine sa v nerovnakej miere odrážajú kontakty najmä so súvekom češtinou používanou na Slovensku, v slovníku aj s latinčinou, nemčinou a maďarčinou. Jej tvorcami a používateľmi boli stredné a nižšie vrstvy vzdelanej honorácie slovenského pôvodu, najmä kňazi, notári, pisári, učelia, ale aj správcovia na hradoch a panských dvoroch, pestovatelia či zapisovatelia slovenského folklóru a neskôr aj tvorcovia literárnych žánrov.

Kultivovanie predpisovnej slovenčiny v staršom období

V staršom predpisovnom období sa slovenčina kultivovala predovšet-

kým v ústnej podobe, a to po 9. storočí v ľudovom prostredí a v prostredí vzdelaneckom, po 12. storočí v mestskom a zemianskom prostredí. Domáce súvislé texty nie sú síce k dispozícii, ale svedectvá o tom podávajú záznamy v latinských písomnostiach od 12. až do 15. storočia. Dôležitý je napríklad záznam o rozhodnutí cirkevnej synody z roku 1114, ktorým sa zakazuje v kostoloch čítať alebo spievať „*cantus a mimis, histrionibus, fistularibus, vulgaris cantilena*“, t. j. spevy (zaklínadlá, veštby) od mímov, hercov, hudcov, ľudové piesne. Záznam je svedectvom, že pred 12. storočím sa v starej slovenčine pestovali rozličné slovesné žánre pri tancoch a hrách, ľudové piesne s tradičnými predkresťanskými motívmi. Z iného záznamu z 12. storočia (1104 – 1105) sa zasa dozvedáme o povolení cirkevnej vrchnosti evanjelium, vyznanie viery a iné modlitby „*exponatur populo*“, teda aby sa ľudu vykladali domácim jazykom. Tento záznam zasa svedčí o pestovaní pastoračných žánrov v starej slovenčine. O kultúrnej starej slovenčine vo svetskom prostredí svedčí záznam z 13. storočia „*Igrez villa joculatorum*“ (1266), ktorý sa týka obce Igram pri Trnave. Dozvedáme sa z neho, že obec sa pôvodne nazývala Igrez a že to bola usadlosť „*villa joculatorum*“, v ktorej bývali igreci, teda speváci a tanečníci so sprievodom hudobných nástrojov. V ich spevoch boli bezpochyby svetské motívy. Zo 14. storočia je záznam, že vyššia inštitúcia dala obsah latinskej listiny vysvetliť prostredníctvom notára stránkam a prísediacim „*in materna lingua*“ čiže v materinskom jazyku. To je zasa svedectvo o jestvovaní žánrov administratívno-právneho charakteru v domácom jazyku, svedectvo o rokovacom štýle a pod.

O jestvovaní kultivovanosti starej slovenčiny v staršom predpisovnom období svedčí napokon aj početná lexika terminologického charakteru, z ktorej v tomto čase boli utvorené názvy našich obcí, prípadne sa zachovala v slovakizovaných českých textoch z 15. storočia alebo neskôr. O takejto lexike už bola reč v predchádzajúcich kapitolách.

Formovanie kultúrnych variantov slovenčiny v predpisovnom období

Staré Uhorsko Slovákom nedožičilo vybudovať si a ďalej rozvíjať hos-

podárske, vzdelanecké a kultúrne centrum, preto sa kultúrna slovenčina v predspisovnom období kryštalizovala len postupne v rámci väčších areálov, ktoré sa viac-menej stotožňovali s makroreálmi slovenských nárečí. Takto sa v predspisovnom období v ústnej a neskôr aj v písanej podobe vyvinuli viaceré jej varianty. Základnými variantmi sú kultúrna západoslovenčina, kultúrna stredoslovenčina a kultúrna východoslovenčina. V rámci týchto variantov kultúrnej predspisovnej slovenčiny v 17., najmä však v 18. storočí vznikli varianty podľa zjednocujúcich princípov predovšetkým v pravopise a v gramatickej stavbe. Tieto varianty kultúrnej predspisovnej slovenčiny majú teda stavbu, ktorú charakterizuje už istá norma, preto ich kvalifikujeme ako normalizované a venujeme im osobitnú kapitolu.

2.6.2. Kultúrna západoslovenčina

Kultúrnou západoslovenčinou sa nazýva kultivovaný západoslovenský variant kultúrnej predspisovnej slovenčiny. Vznikol a ďalej sa zdokonaľoval na západnom Slovensku na základe reči západoslovenského typu, reči ľudovej, vzdelaneckej a neskôr aj mestskej reči. V ústnej podobe sa kultúrna západoslovenčina začala formovať už v 11. storočí v ľudovom a vzdelaneckom prostredí, od 12. storočia v mestskom najmä v Trnave, Trenčíne a v Žiline. V písanej podobe sa začala používať od polovice 16. storočia. Zo začiatku sa reprezentovala dokumentárnymi žánrami, napr. záznamami v mestských knihách, v súdnych aj iných protokoloch, testamentmi a pod., a to zásluhou strednej a nižšej honorácie domáceho pôvodu. V 17. a 18. storočí sa kultúrna západoslovenčina v písanej podobe zdokonaľovala a z tohto obdobia je v nej zaznamenaná už ľudová slovesnosť a literárna tvorba.

V prvej, tzv. *perečkej* (vinohradníckej) *knihе* mesta Trnavy z roku 1565 je napr. takýto záznam:

... na den s(vatého) Valentína kúpil Antre Palovič od Jána Sysla osminu vinohradu na Ružiené hore za f 43; susedi tomu vinohradu z hornej strany Mikloš z Savara, z dolnej sám Ján Sysol; ten vinohrad vzdal za slobodne i take zaslúbil od všetkých prekážky i od jeho príteľov aneb

potomkov pred peregom Balthasara Obrsta, neb jemu na ten čas k tej zdávce bylo poručeno – pred jeho fierari ...

Známa baroková skladba Š. S e l e c k é h o z roku 1701 sa začína takto:

*Začnem od vrch hlavy, kde rastú ty vlasy,
které sú od stríbra i od zlata drahší.
Nad skofium vzácne i sú vyvýšené,
Mari Magdalénie k vlasám prirovnané.
Jak zlato táhnuté na slunci suptílné,
tak ležá na hlavie její rozdielené...*

V inventári bytčianskeho panstva z roku 1606 sú napr. takéto záznamy:

*Junci...No 2,
Teliec predvianočných...No 10,
Teliec tohoročných...No 3,
Svín nádvorných...No 30,
Biriek...No 145,
Husí...No 15,
Slepíc...No 5,
Kopún...No 1,
Košky umrlčie birčie...No 3,
Telaca umrlčia koška...No 1,
Stoly...No 3,
Stolica opieracia...No 1,
Stolice sprosté...No 2...*

Z ukážok v prepise vyplýva, že jazyková stavba kultúrnej západoslovenčiny nebola jednotná. Výraznejšie sa vyčleňuje južný čiže trnavský typ a typ severný čiže trenčiansky. Obidva charakterizuje neprítomnosť nárečovej asibilácie (t. j. spoluhlások *dz*, *c* za staršie *d'*, *t'*). V trnavskom type sa nevyskytujú dvojhlásky a mäkké spoluhlásky. Iba sporadicky

zložky *dy, ty*, prípadne *di, ti* nahrádzajú skôr nárečové *dz, c* ako mäkké *d', t'*. V trenčianskom type sa dvojhlásky a mäkké spoluhlásky vyskytujú. V jazyku zachovaných textov sa odráža kontakt so súdobou češtinou (v ukážke napr. *bylo poručeno, take*), v lexike aj s latinčinou, nemčinou a maďarčinou (v ukážkach *fierari, subtilne*, inde *kišasona* a pod.). Známym je aj bohemizovaný variant kultúrnej západoslovenčiny, t. j. variant s bohatším výskytom českých prvkov.

Pre dejiny spisovnej slovenčiny je dôležité, že južný čiže trnavský variant kultúrnej západoslovenčiny sa stal základom bernolákovskej kodifikácie, pravda, s istými prvkami kultúrnej stredoslovenčiny (napr. *d', t', ň, l*). Napokon s variantmi kultúrnej západoslovenčiny sa v predspisovnom období možno stretnúť aj mimo západoslovenskej oblasti.

2.6.3. Kultúrna stredoslovenčina

Na strednom Slovensku na základe ľudovej reči stredoslovenského typu, reči mešťanov, domácej drobnej šľachty, zemanov a vzdelancov sa konštituoval stredoslovenský variant kultúrnej predspisovnej slovenčiny. Nazývame ju kultúrna stredoslovenčina. Vznik jej ústnej podoby súvisí s najstaršou tvorbou slovesného folklóru v širšom zmysle (piesní, rozličných kultových formúl, obyčajov sprevádzaných slovom a pod.) so začiatkami asi v 11. storočí. Po 12. storočí sa v mestskom a zemianskom prostredí formovali najmä ústne verejné žánre, ako napr. právne vyhlásenia, prejavy rokovacieho štýlu, v cirkevnom prostredí žánre pastoračné, napr. modlitby, rituálne formuly a pod. Súvislé texty napísané v kultúrnej stredoslovenčine sú doložené od polovice 16. storočia. Najmä sú to dokumentárne žánre, napr. súdne protokoly, záznamy v mestských knihách, účty, inventáre a testamenty, ďalej žánre pastoračné, folklórne i literárne. Pre rozvoj kultúrnej stredoslovenčiny, pre upevnenie vedomia, že je to kultivovaný útvar, je dôležité, že sa v nej vyskytujú aj tlačené knihy. Pravda, tlačенý text tak ako dnes, i v predspisovnom období vyžadoval úpravu podľa istej jazykovej normy najmä v pravopise a v gramatike, preto o týchto textoch bude reč v ďalšej kapitole.

Jazyková stavba stredoslovenského variantu kultúrnej predspisovnej slovenčiny odráža staršie osobitosti strednej slovenčiny, ale aj javy väčších nárečových areálov, najmä však severozápadného regiónu. Napríklad prípady typu *rakyta, lakeť, prestieralá, hajdúsi*, staré tvary *so ženou, dobro, čuo*, dvojhlásky *ie, uo, ia*, ďalej *ä*, prípadne *a*, výskyt *d', t', ň, l*, tvary typu *chlapov, pre vyplatenia, o dobrom, dobrieho i dobrého* atď. Pochopiteľne, vyskytujú sa aj stopy po kontakte so súvekom češtinou (*aneb, kteréž* a pod.), latinčinou, nemčinou a maďarčinou.

V latinskom právnom texte je napríklad takýto záznam v *mestskej knihe Jelšavy* z roku 1567 (text a ďalšie texty sú v grafickej úprave, fotokópia sú v Svedectve, 1980):

... lingua sclavonica:

Bielie fletterky,

menšie fletterky pozlátisté,

zasa menšie fletterky pozlátisté

sponky na plášť,

dve bonbišky

tri prstene,

dve ihly,

maličké spončišky,

kterie strieborné veci váho učinili čvert

jednu a tri luothy bes poldruha nehcíka.

Výpoveď jedného z obžalovaných pred súdom mesta Krupiny z roku 1686 je zaznamenaná takto:

Andreas Budy ...: Zviedol mna Šoucou Janko z Krupine, aby sme jišli na Bzovík. Tan sme ukradli kravu a priviedli sme ju do Krupiny v noci Rasknymu Jánovi, našemu gazdovi. Jemu sme ponúkali, aby tú kravu kúpil. Odpovedel takto: Ja nekúpim, ale si ju ta vedíte, kdy chcete. Potom že ju gazda nekúpil, kravu sme zabili na jeho grunte. Potom kody sme kravu drali, nás polapali.

V zbierke J. L á n i h o z 2. polovice 18. storočia je zaznamenaná takáto pieseň:

*Dobrá nocka tej materi,
dobrá nocka tej materi,
ktará chová pekné dcéry,
ktará chová pekné dcéry.*

*Pekným dcéram dary nosia,
za Janička Boha prosia.
Janík, Janík, srdce moje,
čo vidíš, všetko tvoje.*

Živá ústna forma kultúrnej stredoslovenčiny severozápadného typu pestovaná aj v písanej podobe vo vzdelaneckom prostredí a zachovávaná v ľudovom slovesnom folklóre sa stala základom štúrovskej spisovnej kodifikácie.

2.6.4. Kultúrna východoslovenčina

Kultúrnou východoslovenčinou sa nazýva variant kultúrnej predpisovnej slovenčiny, ktorý sa formoval na základe reči vzdelancov a mešťanov domáceho pôvodu i ľudovej reči na východnom Slovensku. Začiatky jej ústneho formovania siahajú do 11. storočia a sú spojené s rozvíjaním tradičného slovesného folklóru pred týmto storočím na východnom Slovensku. Asi od 12. storočia sa začala formovať kultúrna východoslovenčina v ústnej podobe v mestskom, vzdelaneckom a cirkevnom prostredí. Súvislý písaný text z východoslovenskej oblasti je známy už z konca 15. storočia. Ide o tzv. *výhražný list mestu Bardejovu* asi z roku 1493. No v iných písomnostiach sa výraznejšie znaky východnej slovenčiny vyskytujú od polovice 16. storočia, tak ako na ostatnom území Slovenska. Tieto písomnosti reprezentujú hlavne dokumentárne, pastoračné a folklórne žánre. Niektoré pastoračné texty zásluhou kalvínskych vzdelancov vyšli aj tlačou v polovici 18. storočia v normalizovanej podobe.

Spomenutý výhražný list adresovaný mestu Bardejovu asi z roku 1493 má niektoré prvky ukrajinského pôvodu. V diplomatickom prepise má list takúto formu:

*Vy zly a nespravedlivy lyde bardiowcy viste naszych
bratov daly zveszaty lydy dobrich a nevinnich iako
mordere necnotlyvy ktory any vam ani zadnomv nicz nebili
vinni a pretos gesli nam priatelom a rodovi ich za nich
nepolozite czeteri sta zolotich vezolote do troch nedeli
vklastore vmogili v crakova alebo v cartvsov vlechnicz
tedi na vasych hordlech y na vaszym ymaniv y na vasych
podanych se byd dylvho byd kratko tak to se mstiti
bvdemy pokvd naszeho rody stava tot list pysan shor dzen
svate(h)o iacyba
Vasko neviny Orawa Myran Dvnagecz Senok rimanow premisl*

List Juraja Š e m š e j a bardejovskému richtárovi z roku 1577, poslaný z Chmeľova, má už charakteristické javy východnej slovenčiny (úryvok vo vydavateľskom prepise):

*Poklonyenye, sscescye y zdrawye zadam wassey miloscy, myly panye
sused, na/dluchye czasy, nycz ynaczey, ness yak sam sebe etc.*

*Zrozumel sem, myly panye sudsed (!), z/wassecho lystu, co/scye my
vassa mylosc pysaly, azby muoy poddany wassemv poddanemu byl dlu-
zen, na/ymeno Zatt Krystofowy. Ja/sen dal prawo opatryc memv solty-
sowy, ktory/by kteremv byl/by/ co dluzen. Tedy, kdy sa, alebo rachunek
vczynily mezy sobu, tedy yesscze wassey myloscy poddany, ymenem
Zatt Krystof, zostal memv poddamemv (!) d 25. A pry/teyto sprawye byly
y cudzeny ludze...*

V liste poddaných zo Zborova z roku 1690 sú charakteristické javy východnej slovenčiny ešte výraznejšie (záver listu v grafickej úprave):

*... Slavna a namesna stolico. Velice unižene pytame veznice teho p.
obertlajtmana od naz, niedajce se nam od ostatka rosypac, čemu nie-
možna reč, že by my to vytrimali ježe-li se jinakše nie obraci, čemu velika
hudoba a juž nas jest barzo malo, co ješče biedu cierpime. Slavna a na-
mesna stolico, pytame strany slobodnikov niech aj tež pomáhaju, čemu
juž niema kto placic.*

*Slavnej i namesnej stolici uniženi služebnici
zostavame – hudobny varos Zborova.*

Pre ústne prejavy i jazyk písomností v kultúrnej východoslovenčine je charakteristický výskyt typických javov východoslovenských nárečí. Taký je napríklad výskyt *dz, c* za pôvodné *d, t* (v nárečiach *dzeci, ci-cho, placic*), neprítomnosť dvojhlások (*vira, kuň*), *er, ar, el, ol* a pod. za slabičné *r, l* (*verba, polni* atď.), výskyt východoslovenských osobitosťí v tvarosloví i v slovníku (napr. dat. pl. *ženom, dzecom, varos, chlop* a pod.). Pravda, z východného Slovenska sú známe aj písomnosti jazykom blízke iným základným variantom kultúrnej predpisovnej slovenčiny.

Zvláštnosťou v používaní kultúrnej východnej slovenčiny je, že sa v kultivovanej, vypracovanej podobe často používala v tlačенých textoch aj v spisovnom období. V štúrovskom období vyšiel napríklad spis *Šenk palenčeny* (roku 1845 od J. Andraščíka), v Amerike sa v nej vydávali noviny (*Amerikansko-szlovenske noviny*, od roku 1886) a istý čas po prvej svetovej vojne aj miestne noviny.

2.6.5. Normalizovaná kultúrna slovenčina

Normalizáciou jazyka v predpisovnom období sa rozumie vedomé úsilie uplatniť relatívne jednotnú normu v grafickej, pravopisnej, ale aj jazykovej stránke písanej alebo tlačenej podoby kultúrnej predpisovnej slovenčiny. Normalizácia jazyka sa od kodifikácie odlišuje najmä tým, že normu jazyka, systematicky opísanú vo forme pravidiel v osobitných príručkách, spravidla nahrádza iba stručný návod. Od kodifikácie sa normalizácia odlišuje aj tým, že nebola celospoločensky záväzná, nebola reprezentatívna a ani oficiálne za takú uznaná. Snahy normalizovať jazyk písaných a tlačенých textov v kultúrnej predpisovnej slovenčine vznikali najmä v mladšom predpisovnom období. Motivované boli požiadavkami tlačiarenských stredísk, ale rozhodovali aj spoločenské a ideové motivácie. Rozhodnúť mohli napríklad ohľady na požiadavky vyššej svetskej alebo cirkevnej vrchnosti, prípadne ohľady na zaužívané

zvyklosti vo vzťahu k nim, ohľad na efekt vonkajšieho vzhľadu požadovaného v baroku, ale aj úsilie vyrovnať sa kultúre iných jazykov, príprava rukopisu do tlače a pod.

Grafickú i jazykovú normalizáciu textu možno u nás pozorovať už v 17. storočí. Ako príklad možno uviesť tlačенý text sobášnej formuly v kultúrnej stredoslovenčine v Ostrihomskom rituáli z roku 1625 (*Rituale Strigoniense, Strigonii 1625*) (úryvok):

Yako ty meno?

Yan, lebo N.

Katharina, lebo N.

N. Pitam sa teba na twogu Krstiansku vvieru, a bis mne povedel, syli zdavanij zginu ossobu; alebo nie slubillisy manželstvo ziadney druhei ossobe mimo tego poctivvei ossobi?

Nie.

Milugessli tuto poctivu ossobu?

Milugem.

V 18. storočí je normalizácia textov v kultúrnych variantoch predpisovnej slovenčiny na vyššej úrovni. V tomto čase už vznikali centrá normalizácie textov. Na Slovensku takým bol napríklad kláštor kamaldulskej rehole, kde sa pracovalo na preklade Biblie. Ukážka prezrádza, že základom tu bola kultúrna západoslovenčina, pravda, s prvkami biblickej češtiny, zrejme vplyvom originálu (úryvok):

6. abys zachowával rozkaze gehu, Pána Boha swého, y abys chodil po cestách gehu a bál se ho.

7. Nebo P. Bůh twíg wewede teba do zemi dobrég, do zemi, která má prúdi, potoki, a studn' e: na kterég zeme polach, a horach wyprysst' ugú se potokúw hlubočinj.

8. Do zemi obila, gačmena, a winic, w ktere g fiki, a gablka zrnaté y oliwowé sadi sa plodá; do zemi olega y medu.

Na východnom Slovensku to bolo redakčné centrum pastoračnej tlače kalvínskych vzdelancov, o ktorom sme sa už zmienili. Základom ich

textovej normalizácie bola kultúrna východoslovenčina vo vtedajšom maďarskom pravopise, ako o tom svedčí ukážka z *Malého katechizmu* z roku 1750:

Z. *Chto ten svet sztvorél?*

O. *Búch.*

Z. *Z tsoho?*

O. *Z nyitsoho.*

Z. *Za kelyo dnyi joho sztvorél?*

O. *Za séjesztz dnyi.*

Z. *Tsi má istse BUOH sztarosztz na ten svet?*

O. *Ibarz: Tsom krem nyoho bi nye muoh nyikdá sztátz.*

Napokon bolo tu aj individuálne úsilie literárne činných osobností, ako napr. H. G a v l o v i č a J. I. B a j z a. Pravopis rukopisných diel H. Gavloviča je už veľmi blízky kodifikovanému bernolákovskému pravopisu. Používa sa v nich pravidelne písmeno *w* vo funkcii *v*, *g* vo funkcii *j*, *ba* vyskytujú sa aj dlžne a mäkkčene. Výraznejším rozdielom je voľné používanie písmena *y*. Blízky bernolákovskému pravopisu je aj pravopis tlačených literárnych i polemických diel J. I. Bajzu, v ktorých sa dokonca obmedzuje aj výskyt písmena *y* na koncovú polohu najmä prídavných mien. V jazyku textov sú však normalizované viaceré javy prevzaté z češtiny. V úvode známeho románu *René mládenca príhodi a skusenosti* (1783) sa napríklad píše:

Usiloval gsem sa nissmeňeg, kolik možnost' bila, wsse to, čo naglepssé gest wibíratí: ten totižto chodník w zrozenég slowákuw reči držíc, který rozumu, a obecním aspon základum nagbližňegssý gest ...

Nech dá Nebe, bi mdlá moga moc wřipnegssích, učelegssích oči otewrela, ke zadržañý prinagmeňeg, gazika materínskiho, který že posawád mezi wssemi ginssími posledný gest, to ñe pre swú, než pre nassu trpí winnu.

2.6.6. Pravopis v predpisovnom období

Pravopis v predpisovnom období mal osobitný vývin. Jeho podoba závisela od kultúrno-spoločenských pomerov, ale aj myšlienkových prúdov v starom Uhorsku, od dobovej jazykovej situácie a jazykových kontaktov. V zásade v tomto období mohol byť nenormalizovaný a normalizovaný. Kým v nenormalizovanom pravopise sa najmä znaky (zložky, mäkkčene a pod.) na označenie zvukových osobitostí slovenčiny nepoužívajú pravidelne a jednotne, normalizovaný pravopis sa vyznačuje už pravidelnejším používaním takýchto znakov, hoci ani tu vždy nebýva jednotný úzus.

Začiatky vývinu pravopisu predpisovnej slovenčiny možno sledovať už od konca 11. storočia. Do konca 15. storočia sa prejavuje iba v záznamoch jednotlivých slov, viet či prípisov v latinských textoch, prípadne domácich miestnych názvov a osobných mien, od konca 15. storočia, najmä však od polovice 16. storočia už aj v zápisoch súvislých textov kultúrnej predpisovnej slovenčiny. Podľa používania písmen a ich úprav na označenie zvukových osobitostí slovenčiny (najmä č, ž, š, dz, dž, ch, d', t', ñ a iné) pravopis mohol byť jednoduchý, zložkový a diakritický.

Jednoduchý pravopis je najstarší. V ňom sa na označenie zvukových osobitostí slovenčiny spravidla používajú tradičné latinské písmená bez úprav, bez znamienok alebo upravované voľne. Napríklad v *Zoborskej listine* z roku 1113 sa názov obce *Nevidza* zapisuje ako *Nevvic*, ale názov *Prievidza* ako *Privvig*. Spoluhláska č v názve obce *Opočen* sa zaznamenáva zložkou *sc* (*Oposcen*), v názve *Mučeník* (dnes *Močenok*) zložkou *ss* (*Mussenic*), spoluhláska c v názve *Glogovec* (dnes *Hlohovec*) sa zapisuje písmenom *z* (*Golguz*) a pod.

Zložkový sa nazýva pravopis, v ktorom sa niektoré zvukové osobitosti slovenčiny označujú spravidla spojením dvoch písmen čiže zložkami (digrafémami). Tak napríklad spoluhláska č sa označuje zložkou *cz*, spoluhláska š zložkou *ss*, mäkké spoluhlásky zložkami *di*, *ti*, *ni*, *li*, prípadne *dy*, *ty*, *ny*, *ly* a pod. Spoluhláska dž sa označuje viacerými zložkami (napr. *cz*, *dc*, *ds*) alebo písmenom *z* (*mezi nami*). Zložkami sa v predpisovnom období zapisovali aj dvojhlásky, a to ako *ie*, *ye*, *ge*, *uo*,

vo, wo, resp. aj ia, ya, pričom i, y v rámci zložky niekedy môžu označovať mäkkosť predchádzajúceho konsonantu (napr. *dieti*, t. j. *děti*). Napokon zložkami *ae*, *ea* sa niekedy označuje otvorená samohláska *ä* a zložkami *aa*, *ee* dlhé samohlásky, pravda, veľmi zriedka.

Dôsledne sa zložkový pravopis používa v testamente Jána P a r í ž o v - s k é h o z Liptova z roku 1564 (úryvok):

Item nebossticzkey sukne nowa kytaykowa, to panne Julianne poruczem. Item nebosstyczkey czambatowy suknu czernu panne Zoffygy. Item letnyk brunatny sstamietowy gey nebosstyczkey a dve krawy, dve perine, dve hlawnycze a cztery obrusy a dwa rucznyky, to aby dala panna Julianna Katussy ...

Diakritickým sa nazýva taký pravopis, v ktorom sa zvukové osobitosti hlások označujú písmenami s rozličnými znamienkami obyčajne nad písmenom. V predpisovnom období je to najčastejšie mäkčeň (č, ž, *d'* atď.), niekedy bodka (ć, ź) a možno sa stretnúť aj s dlžňom, pravda, až v normalizovaných textoch najmä tlačенých. V tomto období sa zložkový a diakritický pravopis často kombinovali, prípadne vznikli zložky s diakritickými znamienkami (napr. čz, cž). Pravidelnejšie sa diakritický pravopis začal uplatňovať v normalizovaných písaných i tlačенých textoch s výnimkou spoluhlásky š, ktorá aj tu sa spravidla označovala zložkou *ss*.

V hláseniach o škodách obyvateľov v Hornej a Dolnej Mičinej z roku 1621 sa už použil diakritický pravopis (úryvok):

Yančzo Sebensky tež z/Horneg Mičzineg, na/ten čas richtar mičzinsky; pokapalo my w/Bystricy u/Hanesa u/debnara w/noweg ulycy žitta dwe čtwtne, owsa ssesnacat čtwtien; u/druhyho u Kalmar Martina tež w/noweg ulicy skapalo mi 14 čtwtien yačmena ...

Pravopis v spisovnom období je už pravopis kodifikovaný.

2.7. Osobnosti v mladšom predpisovnom období

V mladšom období predpisovnej slovenčiny v 16. až 18. storočí aktivity osobností v prospech slovenčiny, jej kultivovania a normalizovania, prípadne pokusy objasniť jej pôvod vo vzťahu k iným slovanským jazykom boli omnoho intenzívnejšie ako v staršom období pred 16. storočím. Príčin tohto pozitívneho javu bolo viac. Medzi ne patrí predovšetkým štúdium mladých adeptov domáceho pôvodu na vyšších i vysokých školách, v akadémiách doma i mimo domova. Študujúcim doma k pozitívnemu vzťahu k materinskému jazyku prispelo dodržiavanie zásady zdedenej z humanizmu a renesancie v školách venovať sa aj materinskému jazyku. Ďalej to bol vyšší stupeň slovenského povedomia v ľudovom prostredí a slovenského i slovanského povedomia vo vzdelaneckom prostredí. Tento vyšší stupeň vedomia národnej spolupatričnosti sa dosiahol okrem iného oživovaním staršej folklórnej slovesnej tvorby a tvorbou novej, zbieraním a súčasne poznávaním slovenskej i slovanskej frazeológie, získavaním a šírením poznatkov o vzťahu dobovej národnej slovenskej pospolitosti k susedným slovanským národom, o ich spoločnom pôvode a jazykovej príbuznosti. Pravda, treba počítať aj s tým, že ku kryštalizácii vedomia vlastnej etnicity Slovákov v 16. až 18. storočí prispel aj bezprostredný kontakt s inými slovanskými i neslovanskými etnikami, ktorých na Slovensku pribudlo po obsadení veľkej časti Uhorska tureckými vojskami a po príchode exulantov z Čiech a Moravy. Napokon v tomto smere bez dôležitosti nebola ani zvýšená aktivita v kultúrno-spoločenskej, literárnej i vedeckej oblasti a tvorba religiózne zameraných polemických diel motivovaná napätím medzi predstaviteľmi katolíkov a evanjelikov, ktoré trvalo takmer celé mladšie obdobie predpisovnej slovenčiny.

Činnosť osobností v období 16. až 18. storočia v prospech vzdelanosti a kultúry slovenskej etnicity vo vtedajšom Uhorsku, jej jazyka a dejín sme v súvislosti s vývinom predpisovnej slovenčiny hodnotili v predchádzajúcich kapitolách. Z týchto osobností si podrobnejšie všimneme život a tvorivú aktivitu Vavrinca Benedikta z Nedožier, Daniela Sinapia-Horčíčku, Mateja Bela, Pavla Doležala, Romualda Hadbávneho, Jozefa Ignáca Bajzu, Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára.

VAVRINEC BENEDIKT z Nedožier (Laurencius Benedictus Nudozierinus, 1555 – 1615). Jazykovedec, prekladateľ, matematik, pedagóg. Narodil sa v Nedožeroch pri Prievidzi. Po štúdiách na pražskej univerzite získal hodnosť magistra filozofie. Od roku 1604 prednášal na pražskej univerzite klasickú filológiu a neskôr matematiku. Bol dekanom a prorektorom pražskej univerzity. Je autorom prvej systematicky vypracovanej gramatiky českého jazyka *Grammaticae bohemicae ... libri duo* (1603). V spise vychádza z jazyka *Kralickej biblie*, ale všimá si aj českú hovorenú reč, pričom v niektorých prípadoch upozorňuje aj na javy z moravských i slovenských nárečí. Známa je jeho literárna a prekladateľská činnosť. Jeho význam pre dejiny spisovnej slovenčiny je v tom, že upozornil na slovenčinu ako na osobitný jazyk a že pobádal Slovákov ku kultivovaniu vlastnej reči. Zomrel v Prahe.

DANIEL SINAPIUS-HORČIČKA (1640 – 1688). Evanjelický farár, spisovateľ, pedagóg. Narodil sa v Sučanoch pri Turčianskom Sv. Martine. Študoval vo Wittenbergu, po štúdiách sa stal evanjelickým rektorom v Jelšave a po roku 1665 pôsobil ako evanjelický farár vo viacerých mestách Slovenska. Roku 1677 emigroval do poľského Nového Bojanova, kde pôsobil ako rektor. Roku 1684 sa vrátil na Slovensko a stal sa rektorom v Levoči. Okrem literatúry (písal básne v latinčine a slovakizovanej češtine) a pastoračnej spisby (vydal napríklad knižku *Perlička dítek božích*, Levoča 1683) zozbieral doma a v Poľsku príslovia a porekadlá a v upravenej podobe ich vydal v zbierke *Neo-forum Latino-Slavonicum* (Nový trh latinsko-slovenský) roku 1678. Stal sa známym svojimi obrannými i pochvalnými výrokmi o slovenskom národe, jeho pôvode, jeho pracovitosti a pohostinnosti, ako aj ostrou kritikou tých, ktorí bezdôvodne opúšťajú svoju slovenskú vlasť a hanobia slovenskú reč. Po návrate na Slovensko v Levoči vlastnou tvorbou a prekladom z nemčiny rozšíril a vydal Tranovského zbierku *Cithara Sanctorum* a Komenského školskú príručku *Orbis pictus* doplnenú slovenskými termínmi.

MATEJ BEL (1684 – 1749). Historik, jazykovedec, pedagóg, evanjelický farár. Narodil sa v Očovej. Absolvoval evanjelické lýceum v Banskej Bystrici a v Bratislave. Teológiu študoval v Halle. Súčasne študoval jazyky a prírodné vedy. Bol prorektorom evanjelického lýcea

v Banskej Bystrici, neskôr rektorom evanjelického lýcea v Bratislave a tu napokon farárom nemeckej evanjelickej cirkvi. Je autorom viacväzkového diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Viedeň 1735 – 1742), učebnice nemčiny *Institutiones linguae germanicae* (1718) a maďarčiny *Der ungarische Sprachmeister* (1724). Významný je jeho výrok v úvode učebnice nemčiny o zachovanosti a historickej čistote severnej časti strednej slovenčiny. V úvode Doležalovej gramatiky z roku 1746 sa osvedčil ako stúpenec dobovej ideológie slovenských vzdelancov, opretej o presvedčenie, že Slovania mali slávnu minulosť, že bývali na rozsiahlom území a že rovnako bola rozšírená aj ich reč. Bol presvedčený aj o autochtónnosti Slovákov v Uhorsku. Kultivovanosť slovanskej reči dokazuje vyzdvihovaním kladných vlastností češtiny, ktorá sa opisuje v Doležalovej knihe. Zomrel v Bratislave.

PAVEL DOLEŽAL (1700 – 1778). Jazykovedec, prekladateľ, vychovávateľ, evanjelický farár. Narodil sa v Skalici. Študoval na gymnáziu v Rábe a na univerzite vo Wittenbergu. Predmetom jeho jazykovedného záujmu bola biblická čeština na Slovensku, ktorú sa podujal opísať a kodifikovať konfrontačným postupom s jej hovorenou poslovenčenou podobou v domácom prostredí. Takýto charakter má už jeho práca *Donatus latino-germanico-hungarico-bohemicus* (1746), najmä však dielo *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). V tejto druhej knihe opisuje pravopis a jazykovú normu biblickej češtiny v konfrontácii so slovakizovanou češtinou, resp. bohemizovanou slovenčinou, ktorá sa zrejme používala v evanjelickom vzdelaneckom prostredí v blízkosti autora. Na niektoré podnety v úvode a v gramatických výkladoch nadviazal A. Bernolák (berňolákovská kodifikácia). Pre formovanie súdobej ideológie slovanskej spolupatričnosti dôležitú úlohu zohral predslov v gramatike. V ňom sa slovanský jazyk, ktorý v gramatike prezentuje čeština, hodnotí ako jazyk vynikajúcich vlastností a stavia ho na roveň iným európskym jazykom. Autorom predslovu je Matej Bel. Neskoršie práce *Orthographia Bohemo-Slavica* a *Elementa linguae Slavo-Bohemicae* (obidve v Levoči 1752) sú menšie príručky určené na poznanie biblickej češtiny a na jej praktické používanie. Zomrel vo Vyšnej Boci v Liptove.

ROMUALD HADBÁVNÝ (1714 – 1780). Jazykový nor-

malizátor, hodnostár kamaldulskej rehole v Červenom Kláštore nad Popradom. Narodil sa v Janovciach pri Poprade. Vedúca osobnosť skupiny kamaldulských rehoľníkov, ktorí v Červenom Kláštore pracovali na preklade Biblie do kultúrnej slovenčiny bohemizovaného typu. Pripisuje sa mu autorstvo, resp. podstatný podiel na príprave latinsko-slovenského slovníka známeho pod skráteným názvom *Syllabus Dictionarij Latino-Slavonicus* (1763), v súčasnej literatúre ako Kamaldulský slovník. Pokladá sa aj za autora krátkeho pravopisného a gramatického náčrtu v jeho úvode. Jazyk tohto rozsiahleho rukopisného slovníka, ale aj jazyk kamaldulského prekladu diela *Svaté Biblia Slowénské aneb Pjsma Swatého částka I, II* (1756 – 1759), známeho ako Kamaldulská Biblia a Blossiových náboženských spevov je primerane normalizovaný, pravopis je v zásade českobratský. (Faximilné vydanie Kamaldulskej Biblie vyšlo zásluhou slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v edícii Biblia Slavica v nemeckom Paderborne roku 2002.) Zomrel v Červenom Kláštore.

II. Spisovné obdobie

Spisovným obdobím sa nazýva vývinová etapa v dejinách spisovnej slovenčiny od vzniku spisovnej podoby nášho národného jazyka podnes. Začiatky tejto etapy siahajú od konca 18. storočia, konkrétne od roku 1787, keď vyšla prvá príručka kodifikácie spisovnej slovenčiny – bernolákovčiny. Dnes sa spisovný jazyk pokladá za základnú formu národného jazyka. Je to forma národného jazyka kodifikovaná, nadnárečová, celospoločensky platná a záväzná, z hľadiska celospoločenských potrieb primerane štylisticky diferencovaná. Tieto vlastnosti ju kvalifikujú plniť úlohu vonkajšieho znaku, ktorý umožňuje slovenský národ identifikovať na rozdiel od iných národov. Spisovný jazyk má teda okrem funkcie dorozumievacej, poznávacej a estetickej aj funkciu národnoreprezentatívnu a národnointegračnú.

Podľa charakteru zmien a úprav spisovnej kodifikácie slovenčiny na pozadí danej spoločenskej situácie spisovné obdobie možno členiť na obdobie bernolákovské (1787 – 1844), štúrovské (1844 – 1852), ďalej na obdobie reformné (1852 – 1863), matičné (1863 – 1875), martinské (1875 – 1918), medzivojnové (1918 – 1939) a súčasné (od r. 1940 podnes).

3. Bernolákovské obdobie

3.1. Charakteristika bernolákovského obdobia

Bernolákovské obdobie sa začína rokom 1787, keď vyšiel prvý kodifikačný spis *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* s prílohou *Orthographia*, a končí sa rokom 1844, keď bola na zhromaždení Tatrína schválená kodifikácia štúrovskej spisovnej slovenčiny. Treba však dodať, že bernolákovčina sa používala a v niektorých školách aj vyučovala ešte niekoľko rokov po uvedení štúrovskej spisovnej slovenčiny do praxe. Pravda, v tomto období najmä v tlačенých textoch v bernolákovčine pozorovať niektoré systematické zmeny pôvodnej kodifikácie.

3.2. Kodifikácia bernolákovskej spisovnej slovenčiny

Ako sa už spomenulo, bernolákovská kodifikácia je prvá spisovná kodifikácia slovenčiny. V zásade bola utvorená na báze kultúrnej západoslovenčiny trnavského (južného) typu s niektorými prvkami kultúrnej stredoslovenčiny (mala napr. mäkké spoluhlásky *d, t, ň, l* v stredoslovenskom rozsahu, tvary s *Pánom, o dobrom* a iné). Preto je pravdepodobné, že v čase jej konštituovania sa vychádzalo z porovnávania živej reči členov bratislavského generálneho seminára, ktorými boli novici zo západného a stredného Slovenska a, pochopiteľne, poradcovia z tých istých oblastí. Ako celok bernolákovskú kodifikáciu charakterizuje syntéza tradičného a živého predspisovného úzu súdobých slovenských vzdelancov. Okrem toho gramatika a lexika je kodifikovaná delimitáciou prostriedkov uznávaných za spisovné od jazykových prostriedkov ľudových a českých. Z teoreticko-ideového hľadiska je bernolákovská kodifikácia výsledkom racionálne fundovaných úvah a argumentov v zmysle dobovej osvietenskej tézy „čo je a čo nie je proti rozumu“. Pri kodifikovaní grafém sa vychádzalo zo živej výslovnosti a za rozumnú sa pokladala iba zvuková funkčnosť grafém. Pravda, formulácie kodifikačných pravidiel, ale aj stavba paradigiem boli ovplyvnené dobovým

jazykovedným myslením a gramatikami, najmä však gramatikou Václava J. R o s u (*Čechořečnost seu Grammatica lingua bohemica*, 1672) a Pavla D o l e ž a l a (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746). Podľa výskumov H. Keiperta základným prameňom Bernolákovskej *Slovenskej gramatiky* (1790) a *Ortografie* (1787) bolo latinské znenie viedenskej vzorovej učebnice nemčiny *Verbesserte Anleitung* od F. A. Schlögela z r. 1786. Podrobná konfrontácia Schlögelovej a Bernolákovskej gramatiky ukázala, že vplyv Schlögelovej gramatiky nemčiny sa prejavuje predovšetkým vo formálnom členení Bernolákovskej gramatiky slovenčiny, v celkovej osnove diela a pri opise javov klasifikačného rázu a v definíciách kľúčových slov. Schlögelovo východisko je najvýraznejšie v troch kapitolách, ktorými Bernolák rozširuje vtedajšie úzke poňatie skladby. V tých častiach gramatiky, v ktorých sa charakterizuje osobitosť slovenského jazykového systému, podáva Bernolák samostatné výklady a zrejmejší vplyv dobových gramatík, najmä, ako sme už uviedli, P. Doležala a V. J. Rosu. V zásade však ide o jeden nový autorský text. Celé dielo A. Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu (o tom podrobnejšie V. Blanár, 2005). O konečnú podobu bernolákovskej kodifikácie sa pričínala skupina mladých adeptov kňazstva v generálnom seminári na Bratislavskom hrade známa už pred rokom 1787 ako „vlasteneckí filológovia“ a z nich najmä A. Bernolák.

3.3. Pravopis a jazyková stavba bernolákovčiny

Pravopis bernolákovčiny je v zásade diakritický, t. j. používajú sa dĺžne (*á, é, ó, ú, í*) a mäkkéne (*d, t, ň, l, š, ž, č, ě = g*). Zo starších zložiek sa prijali iba zložky *dz, dž, ch* a *ks, kv* za latinské *x* a *q*. Uplatňuje sa v ňom princíp foneticko-fonologický (za grafémy *y, ý* je *i, í*) a princíp morfológický, t. j. píše sa *Dub* so zreteľom na tvary typu *Dub-a, Dub-u* atď. Čiastočne sa uplatňuje princíp funkčný najmä pri písaní veľkých písmen (nielen vlastné, ale aj všeobecné substantíva sa píše veľkými začiatočnými písmenami, napr. *Gán*, ale aj *Sin, Dom, Wíra* a pod.) a princíp historický (hlásky *v* a *j* sa označujú tradičnými písmenami *w* a *g*, napr. *hlawa, geha* atď.).

V systéme samohlások nie sú dvojhlásky, ale iba *í, ó, á, ú* (napr. *Wíra, Bóh, robá, magú*). Ale sporadicky sa vyskytuje záznam stredoslovenskej dvojhlásky *ie* ako *ge*, t. j. *j + e* (napr. *wedgem, Ďgewča*). Ako vidieť, samohláskový systém bernolákovčiny charakterizujú iba kvantitatívne opozície *a – á, o – ó, e – é, i – í, u – ú*. Konsonantický systém tohto nášho prvého spisovného jazyka tvoria opozície mäkkostné *d – d', t – t', n – ň, l – l'*, opozície znelostné *p – b, t – d, t' – d', k – g, c – dz, č – dž* atď., opozície labializované *s – š, z – ž, c – č, dz – dž* a nepárové konsonanty *m, r, j*.

V morfológii sa uplatňujú tradičné i živé tvary, napr. od *Sluhi, Sinowe, ruce, noze*, ale *Sluhowi, w Potokoch* a iné. Kodifikované sú tvary vokativu, napr. *Chlape, Ženo*. Paradigmy sú značne unifikované, čo je spôsobené najmä neprítomnosťou dvojhlások. Napríklad popri tvaroch *Ženám, Ženách, Mestám, dobrého, robíš* sú aj tvary *Ulicám, Ulicách, Polách, cudžého, rozumíš* a pod. Aj v syntaxi sa používajú tradičné i živé prostriedky. Napríklad popri *anebo, nebo, bude-li, kdiž* je aj *preto, abi, keď* a pod. Lexiku bernolákovčiny charakterizuje kodifikácia veľkého počtu slov domáceho i nedomáceho pôvodu zaužívaných v súdobých kultivovaných prejavoch vrátane ľudovej folklórnej tvorby (ľudových piesní, domácej frazeológie a pod.). Niektoré slová sú kodifikované delimitáciou, t. j. konfrontáciou so slovami, ktoré sa pokladajú za nespisovné (najmä za ľudové a české). Inou zvláštnosťou je kompletizovanie lexiky tvorením neologizmov (napr. je tu *Dwochbog, dnes súboj* atď.).

Obraz o bernolákovčine v tlačенých textoch poskytne ukážka z diela J. Fán d l y h o *Pilní domagší a poľní Hospodár* (1792):

Milí Slowáci! chcéteľi mať, w budúcích Stoletách nášého Národu chválítebné, a pamatliwé Méno, pre toto, a pre Sláwu geho, ešče wás gednúc láskawe, srdečne napominám: podľa možného Spůsobu dopomahagte k Tlačeňú našínských Kňíh; gako gá wám s túto mogú Prácú, a Radú dobre pragem, tak wi z wašého Srdca mogému Zdrawí, z waším Usilowáním mogému Ménu, téš sami sebe, ai waším Blížním, waším Potomkom, celému našému sláwnému Národu dobre pragte. Dobre sa magte!

V dvadsiatych rokoch 19. storočia sa v pôvodnej bernolákovskej ko-

difikácii uskutočnili niektoré úpravy. Stalo sa tak v novom centre náboženského a kultúrneho života v Ostrihome, kde pod vedením kanonika J. P a l k o v i č a sa do bernolákovčiny prekladala Biblia a na vydanie sa pripravoval Bernolákov Slowár. Úpravy mali charakter kodifikačný, boli dôsledné. Spočívali v tom, že sa odstraňovali najmä stredoslovakizmy v prospech západoslovakizmov. Tak napríklad domnelá dvojhláska *ge* (je za *ie*) sa odstraňovala v prospech *í* (*Díwča* miesto *Ďgewča* a pod.), v slovesných tvaroch v prospech *e* (napr. *wedgem* sa nahradilo tvarom *wedem* atď.), tvary typu *s Pánom, o dobrom* v prospech tvarov *s Pánem, o dobrém* atď. V Bernolákovom Slowári, ktorý, ako sme uviedli, sa do tlače pripravoval v Ostrihome, je úprava pôvodnej bernolákovskej kodifikácie systematicky uskutočnená, takže je zrejmy aj jej autor a miesto. Dôsledne je vykonaná aj v literárnom diele J. H o l l é h o. Ako však ukazuje úryvok z jeho eposu *Swatopluk* (1833), nie je taká výrazná, ako by sa mohlo zdať.

*Spíwám, gak hroznú Swatopluk na Karolmana wédel
Wognu; i gak Wítaz, seba ag swóg od gehu Wládi
Oslobodiw Národ, ňepodlehli stal sa Panowník;
A zmužilich welké založil Králowstwo Slowákow.*

Okrem literárnej, populárnej a pastoračnej tvorby bernolákovcov, ako aj prekladu Biblie od J. Palkoviča dokumentačný význam o ideovom napätí v súvislosti s uzákonením spisovnej slovenčiny majú publikované polemiky bernolákovcov s J. I. B a j z o m, ale aj adaptácia rukopisu G a v l o v i č o v e j *Valaskej školy* do bernolákovčiny a jej vydanie M. R e š e t k o m. O rozširovanie bernolákovčiny a o dodržiavanie jej kodifikácie v tlačенých textoch sa pôvodne starali vlasteneckí filológovia v bratislavskom seminári a členovia spolku *Towarišstwo litterného Umeňa* (1789 – 1803). Pričinili sa aj vtedajšie tlačiarenské centrá. Neskôr pribudli školy (napr. v rokoch 1819 – 1852 sa bernolákovčina používala v učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule) a bernolákovskí spisovatelia.

Po roku 1851, keď došlo k dohode medzi štúrovcami a bernolákovcami druhej generácie (A. Radlinský, M. Hattala a iní) v prospech pravo-

3.4. Polemiky a kritiky v bernolákovskom období

Už skôr sme naznačili, že v ranom období spisovnej slovenčiny prebiehali polemiky i kritiky, jedny v miernom, iné v ostrom tóne.

V bernolákovskom období osobitné miesto patrí polemike medzi prvými tvorcami normovanej slovenčiny, pravda, odlišnej podoby, medzi Jozefom Ignácom Bajzom a bernolákovcami, najmä Jurajom Fándlym a mladým Antonom Bernolákom. O úsilí tvrdo si brániť svoje zásady svedčí napríklad to, že od júla 1789 do júla 1790 vyšlo niekoľko polemických spisov. No podľa obsahu a zámeru ich autori sú dobre identifikovateľní. Prvé dva polemické spisy *Odporné Smlúvanej mezi Rozumným Mnichem, a Sprostým Ďáblem o Mnichoch, a Reholníkoch. Wytlačené w Halle, Roku 1789* a *Anti-Fándly aneb Dúwerné Zmlúvanej mezi Theodulusem tretího Franciskánuw rádu bosákem, a Gurem Fándlym Naháckim Farárem o, a proti geho Dúwernég Zmlúwe mezi Mnichem, a ďáblem. V Halle, 1789* sú namierené, ako to vyplýva aj z ich titulov, proti dielu J. Fándlyho *Dúwerná Zmlúwa mezi Mníchom a Diáblom o prvních Počátkoch, o starodávních, ag o wčulagších Preménách Reholníckích*. Dielo bolo napísané v bernolákovčine a podľa údajov v ďalšej časti titulu *pre mladých Presporských Kňazow* čiže pre bratislavských seminaristov, ktorí mu pomohli rukopis pre tlač upraviť do bernolákovčiny. Z obsahu a ostrej štylizácie prvých dvoch spomenutých spisov je zrejmé, že ich autorom bol J. I. Bajza. Text spisov je totiž poznačený pohoršením a miestami až hnevom autora nad tým, že v diele J. Fándlyho sa nerešpektuje jeho slovenčina ani pravopis, hoci, ako sa sám vyjadril, bol to on, „čo prví ke knihám slowáckým led lámal“. Slovenčina v spomenutom Fándlyho diele sa v Bajzových polemických spisoch hodnotí ako reč „hanácká“, inokedy „sedlácká“, čím sa naznačuje, že nie je vhodná na písanie literatúry ani iných verejných písomností či tlačí.

Na obranu pravopisu a slovenčiny v diele J. Fándlyho *Dúwerná zmlúwa* (1790) sa postavili bratislavskí seminaristi a slovenčinu J. I. Bajzu ohodnotili ako jazykovú zmiešaninu. Reagoval aj sám J. Fándly v spisoch *Odpoveď na I. § rozumného Mnícha, Odpoveď na II. § rozumného Mnícha* (v rukopise III. časti *Dúwernej Zmlúwy*, Naháč 1790) a *Zahhan-*

bení Posmíwač Anti-Fándly kterého gakošto falešného Paškwillantá za štrnásterú wipísanú Faleš zahanbilo nahácké Péro (taktiež v rukopise *Dúwernej Zmlúwy* III, Naháč 1790). V nich pomerne miernymi slovami bližšie ozrejmuje svoje rozhodnutie písať o mníchoch, pravda, nechýba v nich irónia adresovaná svojmu protivníkovi J. I. Bajzovi. Do polemiky sa zapojil aj mladý A. Bernolák tlačenými spismi bez udania autora, no k autorstvu sa neskôr priznal. V prvom spise *Toto maličké Písmo má sa Pánowi Anti-Fándlymu do geho vlastních Rúk odewzdat. W Hále, 1790* bráni Fándlyho slovenčinu. Podľa neho je „číra a čistá“, hoci sa v nej „nektéré Chibi sem a tam“ nájdu. Súčasne hodnotí nie veľmi lichotivo slovenčinu v dielach J. I. Bajzu ako reč vnútorne nesúrodú, popretkávanú nedomáciami jazykovými prvkami. Doslova píše, že Bajzova slovenčina „nektéré Slowa má ze slowenskég Reči, nektéré z hanáckég a nektéré z českég a aňi gedneg, aňi druhég Čistotu ňetvorí“. J. I. Bajza v úvodnej *Predmlúwe* v diele *Slowenské dwognásobné Epiġrammata gednako-konco-hlasné a zvukomírné. W Trnave, 1794* podrobnejšie vykladá zásady svojho pravopisu a odôvodňuje svoju bohemizovanú slovenčinu v presvedčení, že slovenčina a čeština sú „nagbližnejšie sestri“. V úvode diela *Příkladi ze Swatého písma* z roku 1820 tento svoj názor zdôvodňuje ešte výraznejšie. Podľa neho „Uhro-Slowák“ od reči „Čecho-Slowáka“ nemôže ustúpiť, pretože obaja „od gedného otca (Čecha) sú“, z čoho J. I. Bajza usudzuje, že zo začiatku mali aj spoločnú reč. V súvislosti s tým si kladie otázku, prečo by sa malo napríklad *kdiž, bil, sem* zavrhnúť a hovoriť *keď, bol, som* (p. Bernolákovské polemiky, 1966, s. 28). Ale ani pri písaní svojich epigramov si J. I. Bajza neodpustil satiricky ladenými veršami zaútočiť na „sedlácku“ slovenčinu. Napríklad v epigrame *Na slowenskú reč* je verš „Tak milá gest powčil slowenská reč, že cuzí slišíc gu, bere sa preč“. Ešte v tom istom roku (v roku 1794) vo fiktívnom rozhovore P. Lifanda a P. Liseka (t. j. pána Fándlyho a pána farára Liseka) mladý A. Bernolák reagoval na Bajzove epigramy v spise *Ňečo o Epiġrammatéch anebožto Málorádkoch Gozefa Ignáca Bagzi, dolnodubovského Pána Farára, opráwdiwím Slowákom k Uwažowáňú predložené. W Žiliňe, Roku 1794* (miesto tlače je opäť fiktívne, bola ním zrejme Trnava). Ústami P. Lifanda konštatuje, že pán Bajza „slowenskú Reč duší“ a ďalej cituje jeho výrok o slovenčine a češtine, že sú blízke

sestry. Na to p. Lisek odpovedá: „Pletki a Slowa darebné“ a pokračuje, že reč poľská, chorvátska a moskovská sú so slovenčinou tiež vlastné sestry a dodáva „máme-li polské Knižki čítať, horwatské, moskowské a z nich sa dobrú slowenskú Wíslownosť učiť?“ V kritike postoja J. I. Bajzu k slovenčine sa pokračovalo. V spise *Ešče Něčo o Epiġrammatéeh anebožto Málorádkoch M. W. P. Gozefa Bagza nowotného slowenského Epi Grammatistu* (s dodatkom *Čo mu odpísal z druhého Sweta Maťeg Lisek s veršami v latinčine a v bernolákovčine Čo ti powíš druhím, dost skoro očekáwag to od nich* atď.) *Widané w Poľi elžírském tego Roku* (1795) sa napríklad na Bajzov výrok, že to bol on, čo prvý k slovenčine „led lámal“, odpovedá, že ľad síce lámal, ale „z Kních českomorawských“, a na jeho vysvetlenie, že slovenčinu češtinou iba zošľachtľoval a krásľil, priamo jemu sa odpovedá slovami „chcejíc gu krásiť, činíš geg Potupnosť“.

V ranej fáze bernolákovského obdobia sa vyskytli aj ďalšie negatívne reakcie na bernolákovčinu a na jej stúpcov, no boli to výpady individuálne, viac-menej súvisiace so spormi J. I. Bajzu s bernolákovcami. Keď v roku 1789 generálny trnavský vikár Jozef Vilt dostal list od J. I. Bajzu, že chce odpovedať na Fándlyho *Dúwernú Zmlúwu*, čím chcel zrejme na spis a jeho autora upozorniť aj cirkevnú vrchnosť, generálny vikár J. Vilt dal spis posúdiť znalcovi slovenčiny kanonikovi Jozefovi Kluchovi (1748 v Kláštore pod Znievom – 1826 v Sládečkovciach). Ako je známe, v posudku J. Klucha sa Fándlyho bernolákovčina hodnotila ako reč sedliacka, autor a obsah spisu so slovami „Nech sa hanbí toto storočie za takého autora a za také hanebné, kresťanského človeka... nehodné dielo, ktoré veru nevzdeláva, no istotne uráža“ (cit. Bernolákovské polemiky, 1966). Takto turčiansky rodák mladý J. Kluch. No v mene pravdy treba dodať, že neskôr ako osobnosť vo vyšších cirkevných postoch začal podporovať nielen slovenské národné hnutie bernolákovcov, ale aj domáce školstvo a dobročinné spolky. Odmietavý postoj k spisom J. Fándlyho a A. Bernoláka zaujal aj správca fary v Chtelnici Tomáš Chovanček. Urobil tak v listoch biskupskému tajomníkovi v Trnave Mikulášovi Rauscherovi, ktorý po ich prečítaní J. Fándlyho označil za tvorcu neludských výsmiešných písaciek a činy A. Bernoláka za neuvážené. Ešte bude azda dobre pripomenúť, že berno-

lakovčina bola znevažovaná aj v školskom prostredí. Predmetom ostrej kritiky bol napríklad školský šlabikár v bernolákovčine, ktorý vyšiel v Trnave v roku 1790. Autorom kritiky bol Ján Široký, učiteľ v Pukanci, ktorý odmietavo skritizoval v šlabikári použitý pravopis, bernolákovčinu v ňom označil za nárečie plebejské a predstavenstvo dištriktu žiadal, aby šlabikár vyšiel upravený v bibličtine.

V závere tejto kapitoly bude vari dobre zdôrazniť, že bernolákovské obdobie bolo tvorivým obdobím po celý čas jeho trvania. Potrebné je tak urobiť preto, aby z tejto kapitoly nevznikol dojem, že to bolo obdobie sporov, osobných polemík sprevádzaných nenávisťou a pod. Aktívny polemik J. I. Bajza sa neprestal venovať tvorbe literárnych diel s dobrou svetskou i cirkevnou tematikou (pozri kap. Osobnosti), J. Fándly, pohotový oponent v polemikách, bez prerušenia sa venoval písaniu početných osvetovo-ludových spisov a A. Bernolák, pripravený v diskusiách brániť nové idey, sústredene pracoval na príprave a koncipovaní svojho Slovára. Pravda, v prospech rozvoja národného života, kultivovania súdobej slovenčiny, zveľaďovania školstva a pod. prebiehali aktivity aj mimo zoskupenia bernolákovcov. Predovšetkým treba spomenúť našej verejnosti menej známeho osvietencky orientovaného pedagóga Juraja Lessáka, neskôr redaktora *Prešpurských novín* (od júna 1783), v ktorých publikoval kritické články o nižšom školstve v Hornom Uhorsku, o nevyhnutnosti vyučovať v nich po slovensky, v iných článkoch nabádal pestovať slovenčinu ako materinskú reč a pod. Tieto idey J. Lessáka dostali konkrétnu podobu v kruhu slovenských študentov, ktorí prišli do Bratislavy v apríli 1784 a ovplyvnili aj činnosť bernolákovcov a ich stúpcov. O iných osobnostiach s tvorivým postojom k národnému životu a k slovenskému jazyku už reč bola (pozri kap. 2.7.). V tejto súvislosti je potrebné aspoň v stručnosti pripomenúť aktivitu oravského rodáka právnika Martina Hamuljaka v prospech slovenského národného života, reči a kultúry v duchu idey zmierenia vzdelaneckého prostredia rozbitého spormi a nie veľmi kultivovanými polemikami. Pre tieto zásluhy zaradujeme M. Hamuljaka medzi osobnosti v tejto kapitole symbolicky hneď za horlivým účastníkom polemík J. I. Bajzom.

3.5. Osobnosti v bernolákovskom období

Ciele bernolákovského hnutia spojené s úsilím zjednotiť slovenskú národnú pospolitosť a dostať ju na vyšší stupeň vzdelanosti a kultúry najmä uzákonením jednotného spisovného jazyka umožnili vyniknúť viacerým osobnostiam. V tomto smere to bola činnosť profesora a rektora bratislavského seminára Michala Kratochvíla. U bratislavských seminaristov bol obľúbený aj rektor Ondrej Szabó, ktorý podporoval ich snahy o uzákonenie spisovnej slovenčiny. Známy je list priložený k výtlačku *Dizertácie*, v ktorom A. Bernolák píše, že ako vďaka za spoluprácu venuje exemplár tohto prvého kodifikačného spisu svojmu priateľovi zo seminára Jozefovi Osvaldovi (1763 Bratislava – 1834 Devín), kaplánovi, neskôr prefektovi bratislavského seminára. Svoju *Grammaticu* A. Bernolák ako vďaka za podporu venoval zasa turčianskemu rodákovi Michalovi Szalkymu (1744 v Borcovej v Turci – 1796 v Bratislave), správcovi fary v obci Devín, kde A. Bernolák istý čas na svojej gramatike pracoval a zrejme sa s ním aj v niektorých otázkach radil. V súvislosti so spoluprácou bratislavských seminaristov na Dizertácii treba ešte spomenúť jedného z nich, a to farára Antona Kubicu (1762 Rajec – 1803 Žabokreky nad Nitrou), ktorý *Dizertáciu* venoval svojim priateľom s prísom s dôležitými údajmi o jej vzniku, že totiž toto kodifikačné dielo bolo vypracované „s dôverným priateľom Antonom Bernolákom spoločnými silami prác i schopností a uznane schválené mnohými váženými mužmi, ktorým bolo predložené“ (cit. A. Maťovčík, 1997, s. 57). Prípis A. Kubicu jednoznačne potvrdzuje, že grafická sústava a pravopis bernolákovčiny boli uzákonené kodifikačným postupom.

Z iných osobností, ktoré privítali a podporili uzákonenie spisovnej bernolákovčiny, treba spomenúť aspoň dubnického farára, neskôr nitrianskeho kanonika Ondreja Mesároša (1741 Varín – 1812 Nitra), ktorý sa verejne osvedčil za uzákonenie spisovnej slovenčiny a prisľúbil podporu i spoluprácu pri realizácii tohto zámeru predstavených bratislavského seminára. V jeho odpovedi na list (Epistola invisitatoria) profesora M. Kratochvíla s pozvaním na spoluprácu (s dátumom 5. 8. 1786) sa v úvode píše: „Nikdy nemožno dostatočne oceniť a vynachváliť

úmysel Vašej Veladôstojnosti, ako aj iných vysokopostavených mužov o vypestovanie nášho jazyka slovenského“ (A. A. Baník, 1997, s. 110). Zo spisovateľov, ktorí v druhej etape bernolákovského hnutia svojou tvorbou dokázali, že bernolákovčina je schopná a pripravená umelecky vyjadriť vlastenecké city, ale aj vyjadriť reálne postoje slovenského človeka k vlastným dejinám i k súčasnému životu, medzi osobnosťami bernolákovského obdobia významné miesto bezpochyby patrí básnikovi, tvorcovi európskeho významu, Jánovi Hollému (1785 Borský Mikuláš – 1849 Dobrá Voda). Jeho životnú dráhu opísala a jeho básnické dielo detailne už zhodnotila staršia i novšia literárna veda.

Osobitné ocenenie v dejinách bernolákovského hnutia však nesporne prináleží tým vedúcim osobnostiam, ktoré celý svoj život zasvätili prvotnému cieľu hnutia dosiahnuť vyšší stupeň vzdelania slovenského národa, jeho jednoty a v mene tohto cieľa odborne pripraviť na kodifikáciu kultivovanú slovenčinu a v kodifikovanej podobe jej zabezpečovať celospoločenské uznanie. Medzi takéto popredné osobnosti z prvej etapy bernolákovského obdobia patria Anton Bernolák a Juraj Fándly, z druhej etapy Juraj Palkovič. V ďalšej časti tejto kapitoly v prehľade uvedieme údaje o ich živote, o ich jazykovedných dielach a inej pre slovenský národ prospešnej činnosti.

ANTON BERNOLÁK (1762 – 1813). Katolícky kňaz, jazykovedec, kodifikátor prvého slovenského spisovného jazyka, popredná osobnosť hnutia za všestranné povznesenie slovenského národa, za reformy v duchu osvietenstva a jozefinizmu. Narodil sa v Slanici na Orave. Štúdium na gymnáziu začal v Ružomberku a dokončil ho ako seminarista v Bratislave a Trnave. Teológiu študoval na univerzite vo Viedni a dokončil ju roku 1787 v generálnom seminári na Bratislavskom hrade. Po skončení štúdia do roku 1791 bol kaplánom v obci Čeklís (dnes Bernolákovo), potom sa stal kancelárom arcibiskupského vikariátu v Trnave a od roku 1797 bol farárom a správcom mestskej školy v Nových Zámkoch. Hlbšie poznať jeho ideové a vzdelanecké formovanie umožňujú jeho záznamy, ktoré si zapisoval počas univerzitného štúdia vo Viedni a nazval ich *Nova bibliotheca* (spis zostal v rukopise). Z tohto študentského zápisníka sa dozvedáme, že mladý A. Bernolák sa okrem teológie zaujímal aj o dejiny, filozofiu, jazykovedu

a iné vedné disciplíny, ďalej o jeho postojoch k svojim predstaveným, k zástancom jansenizmu, k jozefínskym reformám a pod. Z jansenizmu si osvojil ideu náboženskej a názorovej tolerance, z jozefinizmu ideu pracovať v prospech pospolitého ľudu. To aj konkrétne preukázal svojším spracovaním prednášok profesora Mateja Pankla v generálnom seminári o poľnohospodárstve v spisoch *De Oeconomia Rurali* a *Perceptiones de agrorum cultu*, ktoré však zostali v rukopise. No po tom, čo sa do praxe dostal cisársky príkaz o vyučovaní niektorých predmetov v materinskej reči, seminaristu A. Bernoláka zvlášť zaujala myšlienka povzniesť reč panónskych Slovákov na úroveň kodifikovanej reči jednotnej pre celú slovenskú národnú pospolitosť. Priaznivé podmienky na realizáciu tejto idey mu pripravili vlastenecky orientovaní bratislavskí seminaristi. Tu má začiatky aj rozsiahle jazykovedné dielo A. Bernoláka. Obsahuje výsledky výskumu všetkých rovín slovenského jazyka s aplikovaním kodifikačných zásad, dosiahnuté dobovými vedeckými metódami. V spolupráci so stúpenkami kodifikácie slovenčiny v bratislavskom generálnom seminári a povzbudený predstavenými seminára skoncipoval a vydal kodifikačný spis *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* s prílohou *Orthographia* (1787). Spis obsahuje grafickú a pravopisnú kodifikáciu bernolákovčiny a jej zdôvodnenie. Gramatiku bernolákovčiny opísal v knihe *Grammatica Slavica* (1790), ktorá vyšla aj v nemčine. Tvorenie slov opísal v spise *Etymologia vocum Slavicarum* (1791) a slovnú zásobu v päťzväzkovom diele *Slowár Slowenský, Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský* s repetitóriom (registrom) v osobitnom šiestom zväzku (Budín 1825 – 1827). Základom jeho spisovnej kodifikácie je kultúrna západoslovenčina južného (trnavského) typu doplnená niektorými javmi z kultivovanej stredoslovenčiny. Teoretickým východiskom bola téza, že základom spisovnej kodifikácie má byť živá reč vzdelancov (*cultorum literatorumque*), pričom možno prihliadnuť aj na tradíciu, ale kodifikačné pravidlá nemajú odporovať zdravému rozumu. Dôležité miesto v kodifikácii A. Bernoláka má kodifikačná delimitácia medzi spisovnými prostriedkami a ľudovými na jednej strane a českými na strane druhej. Významné sú jeho polemické spisy *Toto maličké Písmo...* (1790), *Nečo o Epigrammatéch...* (1794) a *Ešte Nečo o Epigrammatéch...* (1795), v ktorých bráni J. Fándlyho a bernolákovči-

nu v spore s J. I. Bajzom. Spis *Nečo o Epigrammatéch* zrejme koncipoval s J. Fándlym. Tento spis je dôležitý aj tým, že sa v ňom navrhuje za tradičné w, g a ģ písať v, j a g, teda tak, ako sa to kodifikovalo v štúrovčine a neskôr. Zomrel v Nových Zámkoch.

JURAJ FÁNDLY (1750 – 1811). Katolícky kňaz, popredná osobnosť bernolákovského hnutia, zástanca bernolákovčiny, ľudovýchovný pracovník, aktívny propagátor ideí osvietenstva a jozefinizmu, organizátor a hospodár spolku Towarišstwo. Narodil sa v Častej pri Trnave, teológiu študoval v Budíne a v Trnave. Bol kaplánom v Lukáčovciach pri Hlohovci a v Seredi, od roku 1790 bol farárom v Naháči pri Trnave. Ako stúpenec osvietenských ideí a reforiem jozefinizmu sa predstavil dvoma zväzkami knihy *Dúwerná Zmlúwa mezi Mňíchom a Diáblom* s vymedzením témy už v titule „o prwnich Počátkoch, o starodáwních ag o wčulágších Premenách Reholníckích, W Prešporku, 1789“. Je to prvá kniha, ktorá vyšla v bernolákovčine. Jej hlavnou témou je obhajoba zrušenia mníšskych rádov Jozefom II. zdôvodnená poukazom na kontrast bohatstva kláštorov a chudoby vidieckeho ľudu. Do tlače pripravil dva ďalšie zväzky, ale cirkevná cenzúra ich vydať nedovolila. Vlastenectvo autora sa prejavilo vydaním diela *Compendiata Historia gentis Slavae* (Trnava 1793). Dielo je skrátené prepracovanie knihy J. Papánka, doplnené poznatkami o dejinách Slovákov aj od iných starších autorov. Povzbudený aktuálnymi osvietenkými ideami si osobitné zásluhy získal rozhodnutím vlastnou tvorbou poslážiť pospolitému ľudu, zlepšiť jeho zdravie, uľahčiť jeho každodennú ťažkú prácu. Roku 1793 v Trnave vydáva receptár známy ako *Zelinkár*. Už z titulu knihy sa dozvedáme, že je to receptár „z welkých zelinkárskích Kňíh wiťáhnutí, wikladagící krátké ale zretedlné, a welmi užitečné Radi z običagními Zelinkami, proti Ľemocám obidwoého ludského Pokoleňá“. S úmyslom poradiť poľnohospodárom, ako lepšie hospodáriť, napísal a vydal štyri zväzky s názvom *Pilní domagší a poľní Hospodár* (v Trnave 1792 až 1800), v ktorých opisuje nové spôsoby obrábania pôdy a chovu dobytká, ale aj, ako to naznačuje v titule knihy, radami pripravuje „leňivú Ľazďinu k potřebním Prácám celého Roku“. K podobným ľudovýchovným dielam patria ešte spisy *O úhoroch ai Wčelách Rozmlúwání mezi Úradskáma a Richtárom* (1801) a *Slowenský Wčelár* (1802). Ešte je potrebné

dodať, že vydal dva zväzky kázni s názvom *Príhodné a swátečné Kázne* (1795 – 1796), ktorých religiózny obsah je presiaknutý vlastenectvom a úctou k slovenským kultúrnym dejinám vrátane cyrilo-metodskej tradície. Okrem bohatej svetskej a príležitostnej náboženskej spisby bol aj literárne činný. Keďže báseň *Amica coincidencia* (Priateľské porozumenie) je napísaná v časomiere, v literárnovedných kruhoch sa J. Fándly pokladá za predchodcu J. Hollého. Svoj pozitívny vzťah k slovenčine prejavil v súvislosti s hodnotením zákona z roku 1792 o prednostnom uplatňovaní maďarčiny, keď vyslovil požiadavku zaviesť slovenčinu do škôl ako vyučovací jazyk. Zomrel v Dolanoch.

JURAJ PALKOVIČ (1763 – 1835). Katolícky kňaz, popredný predstaviteľ bernolákovského hnutia po smrti A. Bernoláka, aktívny kultúrny pracovník, iniciátor úpravy bernolákovskej kodifikácie, prekladateľ do bernolákovčiny, redaktor rukopisov, vydavateľ a mecén literárnej tvorby v bernolákovčine. Narodil sa vo Veľkých Chlievanoch pri Topoľčanoch, študoval v Trnave a vo Viedni, odkiaľ už roku 1784 prešiel študovať do bratislavského generálneho seminára. Tu si osvojil ideály vlastenecky zmýšľajúcich seminaristov. Po skončení teologického štúdia sa stal kaplánom v Štiavnických Baniach a v Pezinku. V rokoch 1796 až 1800 bol predstavený bratislavského generálneho seminára. Roku 1800 bol vymenovaný za profesora seminára v Trnave. Tu sa roku 1816 stal kanonikom a v tejto funkcii roku 1820 prešiel do služieb arcibiskupstva v Ostrihome. V Ostrihome okrem povinností vyplývajúcich z funkcie sa aktívne venoval plneniu cieľov bernolákovského hnutia v druhej etape jeho existencie, úprave bernolákovčiny v prospech kultúrnej západoslovenčiny trnavského typu, prekladaniu a redakčným prácam, ktoré súviseli s vydávaním kníh v bernolákovčine. Prekladaniu sa začal venovať už ako profesor seminára v Trnave. Tu preložil niekoľko divadelných hier (napríklad *Daniel*, *Duchovné divadlo* a iné) pre kultúrne podujatia trnavských seminaristov. No už v tomto čase sa začal pripravovať na splnenie jedného z hlavných cieľov bernolákovského hnutia, na preklad Biblie. Preklad dokončil až v Ostrihome a s podporou arcibiskupa A. Rudnaya Bibliu v bernolákovčine vydal v dvoch zväzkoch roku 1829 a 1832. Významná bola jeho vydateľská činnosť. V úsilí dokončiť Bernolákovo kodifikačné dielo pripravil do tlače ruko-

pis jeho Slowára v novej úprave, ktorý získal ako pozostalosť po autorovi. Ako sme už skôr uviedli, Bernolákov slovník pod názvom *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* vyšiel v piatich zväzkoch v univerzitnej tlačiarňi v Budíne v rokoch 1825 až 1827 s repetitóriom (registrom) v osobitnom zväzku. Vo vydateľskej činnosti pokračoval najmä po roku 1830, keď už bol preklad Biblie v tlači. Pričinil sa o vydanie básnického diela H. Gavloviča *Walaská sskola* v bernolákovčine v prepise M. Rešetku (*Walaská Škola Mrawow Stodola*, 1830, 1831) a nasledovalo vydanie Bernolákových kázni. No azda najväčšie uznanie mu patrí za povzbudzovanie mladého básnika Jána Hollého a hlavne za vydávanie jeho prekladov a samostatných básnických diel v časomiere. Jeho zásluhou vyšiel Hollého preklad Vergíliovej *Eneidy* a z básnických skladieb napríklad *Rozličné básne* a *Swatopluk*. Ako vzdelanec osvietenkej doby prejavil aj záujem o prírodné vedy. Svedčia o tom zbierky rozličných prírodných reálií, ktoré po sebe zanechal. Zomrel v Ostrihome.

Z účastníkov polemík v bernolákovskom hnutí popredné miesto medzi zúčastnenými osobnosťami okrem J. Fándlyho a A. Bernoláka zaujímajú aj Jozef Ignác Bajza a Martin Hamuljak.

JOZEF IGNÁC BAJZA (1755 – 1836). Tvorca individuálneho normalizovania bohemizovanej kultúrnej slovenčiny, spisovateľ, polemik s bernolákovcami, katolícky kňaz. Narodil sa v Predmieri pri Žiline. Teológiu študoval vo Viedni, najdlhšie pôsobil v Dolnom Dubovom, ako kanonik v Bratislave. V presvedčení, že literárna tvorba, o ktorú sa usiloval, predpokladá kultivovanú reč, pokúsil sa takúto reč individuálne normalizovať. Jej základom bol domáci kultivovaný jazyk doplnený prostriedkami súdobej češtiny. Symbolom jednoty tohto jazykového útvaru mal byť jednotný pravopis. Grafická podoba tohto pravopisu je blízka bernolákovskému pravopisu. Používajú sa v ňom tradičné grafémy *w*, *g* (= *j*), *g* s mäkkým (ž) na označenie hlásky *g*, grafémy s diakritickými znamienkami (*ḍ*, *ṭ*, *ṇ*, *ḷ*, *č*, *ž*, ale *ss* = *š*). Grafémy *y*, *ý* sa vyskytujú len sporadicky, najmä na konci tvarov adj. V Bajzovom jazykovom normalizovaní sa odráža viac osvietený racionalizmus ako živý domáci kultivovaný úzus. V ostrých polemikách s bernolákovcami

(napríklad v diele *Anti-Fándly*, 1789) bránil svoju slovenčinu a vyhlasoval sa za prvého tvorca spisovnej slovenčiny. V týchto polemikách sa hlási k ideí česko-slovenskej kultúrnej i jazykovej jednoty, ktorú si predstavuje ako syntézu oboch jazykov. Pozitívna je jeho kritika vlašného vzťahu Slovákov k vlastnému jazyku, k jeho kultivovaniu, ako aj jeho úsilie dokázať, že slovenčina je vhodná na tvorbu vyšších (literárnych) žánrov. Zomrel v Bratislave.

MARTIN HAMULJAK (1789 – 1859). Právnik, organizátor kultúrnych spolkov, redaktor a vydavateľ, iniciátor spolupráce medzi zástancami bernolákovčiny a stúpencami zavedenia češtiny za spisovný jazyk Slovákov. Narodil sa v Oravskej Jasenici. Gymnázium študoval v Budíne, právo v Bratislave. Už počas štúdia bol pisárom na oravskom panstve, neskôr tajomníkom oravského župana. Po skončení štúdia v rokoch 1813 až 1847 pôsobil ako právnik pri Uhorskej kráľovskej rade v Budíne, v revolučných rokoch 1848 – 1849 prišiel pracovať do úradu krajinskej správy v Bratislave, ale po potlačení revolúcie pôsobil opäť v Budíne. Presvedčený o užitočnosti osvietenskej tolerance pre národnú jednotu rozhodol sa vyvíjať úsilie o spoluprácu tvorivej inteligencie v oblasti kultúrneho života bez ohľadu na jej náboženskú príslušnosť. Povzbudením na takú činnosť mu bolo zbieranie a vydanie zbierky slovesného ľudového folklóru evanjelikmi P. J. Šafárikom a J. Kollárom (ide o ich zbierku *Písňe světského lidu slowenského w Uhrích* z roku 1823) a rozhodnutie J. Kollára slovenčiť češtinu. O pozitívnom vzťahu evanjelického vzdelanca P. J. Šafárika k slovenčine sa presvedčil pri redigovaní a korigovaní jeho známeho diela *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (vyšlo roku 1826), v ktorom P. J. Šafárik ešte slovenčinu pokladal za samostatný slovanský jazyk. No jeho prvé pokusy uviesť do života kultúrne slovanské spolky v Budíne boli úspešné len čiastočne. Spolky *Spoločnosť slovanská* a *Slovenský čitateľský spolok*, ktoré vznikli z jeho iniciatívy, vyvíjali spolkovú činnosť iba v rokoch 1824 až 1826. Úspešná nebola ani jeho snaha po roku 1826 vydávať časopis a noviny s cieľom upevniť slovanskú jednotu v Uhorsku. Až rok 1834 znamenal obrat. Vtedy sa pričínal o zblíženie a o spoluprácu katolíckych a evanjelických tvorivých osobností, s ktorými založil *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej*. Stal sa ta-

jomníkom spolku. Predsedom sa stal J. Kollár, ktorý sa však po roku funkcie predsedu vzdal. Spolok mal vydavateľský status. Zasluhou M. Hamuljaka spolok zabezpečil napríklad vydanie súborného diela J. Hollého v bernolákovčine. Ale hlavný cieľ dosiahnuť spoluprácu tvorivých osobností bez ohľadu na náboženskú príslušnosť spolok prezentoval vydávaním almanachu *Zora*. Almanach vyšiel v štyroch ročníkoch (1835, 1836, 1839 a 1840), no bez viditeľného úspechu v prospech jazykovej jednoty. Napríklad ukážky z tvorby J. Hollého (ukážky z *Cyrilo-Metodiády*, *Selanky*), A. Otmayera i M. Hamuljaka vyšli v bernolákovčine, tvorba K. Kuzmányho a M. Godru v češtine, prípadne v slovakizovanej češtine. Za náznak dobrej vôle zo strany evanjelikov zblížiť jazyky literárnej tvorby možno pokladať návrh M. Godru v prvom zväzku almanachu *Zora* nahradiť niektoré tvary v českých textoch slovenskými tvarmi. Napríklad české tvary nom. sg. typu *duše*, akuz. sg. *duši*, inštr. sg. *prací*, 3. os. pl. typu *vidí* radil nahradiť tvarmi *duša*, *dušu*, *pracou*, *vidja* a pod. Ako vidieť, skutočnosť, že čeština a slovenčina boli dva samostatné jazyky s vlastnou štruktúrou a vývinom, a teda umelo ich spájať je nereálne, zostala nepochopená. Ale z hľadiska ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny aktivita M. Hamuljaka nebola celkom márna. Jeho ideu spolupráce stúpencov národnej jednoty si najmä po roku 1842 osvojilo nové hnutie, hnutie mladých štúrovcov, tentokrát stúpencov národnej jednoty už aj na báze jednoty jazykovej, t. j. integrujúceho spisovného jazyka, pravda, kodifikovaného na novom základe, na základe kultúrnej stredoslovenčiny. Napokon aj ideál M. Hamuljaka dosiahnuť jednotnú podobu spisovnej slovenčiny spoluprácou popredných osobností bez ohľadu na náboženskú príslušnosť sa ešte za jeho života zrealizoval. Stalo sa tak kompromisom najmä v pravopise štúrovčiny medzi predstaviteľmi štúrovcov a novej generácie bernolákovcov v októbri 1851 v Bratislave (podrobne v ďalších kapitolách). M. Hamuljak zomrel roku 1859 v Námestove.

4. Štúrovské obdobie

4.1. Charakteristika štúrovského obdobia

Štúrovským obdobím sa nazýva etapa dejín spisovnej slovenčiny od roku 1844, keď bola na zhromaždení Tatrína v Liptovskom Mikuláši oficiálne schválená kodifikácia štúrovskej slovenčiny, po rok 1852, keď vyšla *Krátká mluvnica slovenská*, v ktorej sa za spisovný jazyk uzákonila tzv. opravená slovenčina čiže štúrovčina v novom etymologickom pravopise s menšími úpravami v gramatike. Bolo to obdobie, v ktorom národné uvedomenie Slovákov v rakúsko-uhorskej monarchii dosiahlo nový vyšší rozmer najmä v súvislosti s revolučným hnutím takmer v celej strednej Európe. Zo zápasov, ktoré sa v tomto období viedli za práva vyplývajúce z národnej identity Slovákov, pre dejiny spisovnej slovenčiny bol rozhodujúci zápas o uznanie novej spisovnej slovenčiny uzákonenej štúrovcami na základe „najstaršej a najrozšírenejšej“ strednej slovenčiny proti tým, ktorí chceli za spisovný jazyk Slovákov uzákoniť biblickú češtinu (prof. J. P a l k o v i č) alebo mierne poslovenčenú češtinu (tzv. Kollárovu staroslovenčinu). Boj sa viedol formou polemík, na sneme, ale aj účasťou popredných štúrovcov v povstaníach v rokoch 1848 a 1849.

4.2. Kodifikácia štúrovskej spisovnej slovenčiny

Bola to druhá kodifikácia slovenčiny v ranom spisovnom období. Výrazne odráža kultivovanú formu kultúrnej stredoslovenčiny pestovanú v ľudovom prostredí v podobe slovesného folklóru, najmä však v prostredí vzdelancov v hospodárskych a kultúrnych centrách na strednom Slovensku pôvodne v jeho severozápadnej časti. Pravda, dôležitú úlohu pri voľbe práve tohto kodifikačného základu zohral aj súbor ľudových a mestských piesní v zbierkach P. J. Š a f á r i k a *Písňe světské lidu slowenského v Uhřích* (1823) a J. K o l l á r a *Národní zpiewanky I – II* (v Budíne 1834 – 1835). O závažnosti týchto prameňov svedčia aj tieto krátke ukážky (v tradičnom pravopise):

Zo zbierky P. J. Šafárika:

*Buwag že mi, buwag,
A sa ňenadúwag,
Lepssie ti ge spáti
Než sa nadvati.*

*Haiá že mi, haiá!
Pogďeme do hága,
Naberieme kwjeťa,
Obložjme djeťa.*

Zo zbierky J. Kollára:

*Mati diowča zháňá,
Z posteľe za rána:
„Ana moga Ana,
Chodže ty na wodu,
5 Na wodu studenú,
Pod lipu zelenú.“
Šla Ana pre wodu
Na lúčku zelenú,
Nemohla načrieti,
10 Pre studnu srubenú. –
(Úryvok z balady)*

Výrazná stredoslovenskosť štúrovskej kodifikácie bola zdôraznená vedome. Bol to vlastne dôkaz o osobitosti slovenského národa (kmeňa), a teda aj o osobitosti jeho reči. To bola jedna z hlavných ideí filozofie štúrovcov, z ktorej súčasne vyplýva právo slovenského národa na spisovnú reč na základe vlastného jazyka. Vo vzťahu k iným slovanským jazykom, najmä však k susedným, táto výrazná stredoslovenskosť tvorila kontrast a nie totožnosť s ktorýmkoľvek z nich. Tento kontrast bol prítomný tak v kodifikácii pravopisu, ako aj v jazykovom systéme štúrovčiny. V pravopise to bolo napr. zvýraznenie zápisu dvojhlások (*je*,

ja, uo), dôsledné označovanie mäkkosti (*d', t', ň*), v hláskosloví dôsledné rytmické krátenie (*dáva, súd'a*), v gramatickej stavbe jazyka napr. tvary nom. sg. typu *znamenja*, adj. *dobruo* a pod.

Kodifikácia štúrovskej spisovnej slovenčiny bola oficiálne schválená na zasadnutí Tatrína v Liptovskom Mikuláši v auguste 1844. L. Š t ũ r ju opísal v diele *Nauka reči slovenskej* (1846) a v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846) sa ju vedeckým postupom usiloval zdôvodniť. Spočiatku sa o rozširovanie štúrovskej spisovnej slovenčiny starala skupina študentov a vzdelancov zoskupených okolo L. Štúra, neskôr dôležitú úlohu v tomto smere zohrali *Slovenskje Národňje Novini* s literárnou prílohou *Orol Tatránski*, ktoré redigoval L. Štúr, a časopis *Slovenskje Pohladi*, ktoré vydával J. M. H u r b a n.

Už od zrodu štúrovskú spisovnú slovenčinu sprevádzali polemiky i obrany. Z radov štúrovcov sa proti štúrovskému pravopisu už roku 1844 ozval M. M. H o d ž a v liste svojmu priateľovi J. G u o t o v i. Namietal najmä proti kontrastu, o ktorom už bola reč, v pomere k iným slovanským jazykom, ktorý chcel zmierniť napr. zavedením písania *y*, *ý*, *ä* (malo pripomínať ruské *ja*) a *l*. Neskôr sa k nemu pridala M. H a t t a l a. Uzákonenie štúrovskej spisovnej slovenčiny ostro odmietol J. K o l l á r a v miernejšej polemike aj P. J. Š a f á r i k. Zjednotenie názorov na riešenie otázok v súvislosti so spisovnou slovenčinou nastalo na schôdzi roku 1851 v Bratislave. V zásade sa tu schválila stavba jazyka štúrovčiny na stredoslovenskom základe, ale s reformou jej pravopisu s dôrazom na etymologický princíp (písanie *y*, *ý*, *ä*, *l*) a na princíp analógie (napr. *dobré, dobrého, bol, bola* miesto *dobruo, dobrieho, bou, bola* atď.).

4.3. Pravopis a jazyková stavba spisovnej štúrovskej slovenčiny

Pravopis štúrovskej spisovnej slovenčiny je diakritický (*á, ú, í, š, ž, č, d', t'* atď.) s využitím tradičných zložiek *dz, dž, ch* a nových zložiek *ja, je, uo* pre dvojhlásky. Osnovaný je na princípe foneticko-fonologickom a morfológickom. Nie sú v ňom grafémy *y, ý* (*dobrí sin*), mäkkosť spolu-

hlások *d', t', ň* sa dôsledne označuje (*deti, nemá*), píše sa napr. *dub* vzhľadom na tvary typu *dub-a, sladkí* vzhľadom na *sladiť* a pod. Čiastočne sa uplatňuje aj funkčný princíp, a to pri používaní interpunkcie a pri písaní veľkých písmen na znak vážnosti, úcty (napr. popri *Slovensko* sa píše aj *Slovenskí, Vlast'* atď.). V porovnaní s bernolákovským pravopisom podstatné mená sa píše s malými začiatočnými písmenami a za tradičné bernolákovské *w, g, ě* je *v, j a g* (*vjera, jeho, gazda*).

V samohláskovom systéme štúrovskej spisovnej slovenčiny nie je *ä*, zaň je *a* alebo *e*. Charakterizujú ho kvantitatívne opozície *a – á, o – ó, e – é, u – ú, i – í* a dvojhlásky *ia, ie, uo*, v písme *ja, je, uo*. Niet dvojhlásky *iu* a samohlásky *ó, é* sa realizujú len minimálne (napr. *céra*, ale *dob-rjeho, dobro*). Spoluhláskový systém tvoria mäkkostné opozície *d – d', t – t', n – ň* (mäkké *l* kodifikované nie je), pričom mäkké *d', t', ň* sa používa v takom rozsahu ako v strednej slovenčine, ďalej ho tvoria opozície znelostné *p – b, k – g, s – z, c – dz* atď. a labializované *s – š, z – ž, c – č, dz – dž* a znelé sonóry *m, n, l, r a j*.

V gramatike sú kodifikované takmer všetky tvary charakteristické pre strednú slovenčinu, najmä pre jej severozápadný región. Medzi ne patria napr. tvary *so ženou, bratja, s chlapmi*, prípadne *s chlapmi*, nom. sg. *znamenja, dobro, dobrjeho, o dobrom, ukazovať, robiu*, ale *padnuv* a pod. V lexike je kodifikácia vo vzťahu k iným jazykom voľnejšia. Používajú sa napríklad slová prevzaté z češtiny (*predmet, úvaha, názor, hmota* a iné), z latinčiny (*petícia, census, faktor, cesia* a pod.) i z iných jazykov.

Ako sa spisovná štúrovčina prezentovala v textových prejavoch, možno sa presvedčiť z ukážky zo S l á d k o v i č o v e j skladby *Marína*, ktorá už roku 1846 vyšla v štúrovčine:

*Slovensko mladuo! rodiško moje,
Aj mohila mojich kostí!
V tebe mám pekných obrazou dvoje,
A dvoje veľkých lúbostí! –
Ako je krásna tá moja deva,
Aká k tej lúbosti vo mňa horjeva,
Tak ti a k tebe, Otčina!*

*Jako tis pekná, krajina moja,
Ako mladistvosť milá mi tvoja,
Tak pekná, milá Marína!*

Alebo z úvodného článku v prvom diele *Slovenských pohľadov* (1846, I. zv.) z pera J. M. Hurbana:

...Každú srdce dobro a duch slobodný bude od nás učený, každý pohľad slovenskej misli oceňený, – oči všetkých sú pred nami ako jedno oko, ktorú všetko vidí. Keď sa dobre jednotlivci rozhládajú, bude celok dobre vidieť. Nič to teda nerobí, čo prjam jeden lebo druhý krivo alebo nežreťelno prehľadne, veď to, či on sám, či druhý vedomec dohljadne lepšie a visloví skutočnejšie...

Pôvodná štúrovská kodifikácia sa postupne čiastočne modifikovala. V neskorších tlačených textoch sa objavuje už napr. samohláska *ä*, tvary *robil*, *padol* a iné. K radikálnejšej reforme pôvodného pravopisu štúrovčiny, resp. k úprave niektorých jej tvarov došlo až roku 1851 na známej bratislavskej schôdzke popredných štúrovcov so zástupcami oponentov z radov katolíckeho kňazstva. Ešte treba dodať, že až do tohto roku sa v štúrovčine využívali a súčasne zdokonaľovali takmer všetky žánre a štýly známe dnes. Dominovali však žánre a štýly krásnej spisby. Prvé tlačené texty tohto typu v štúrovčine vyšli v 2. zväzku almanachu *Nitra* roku 1844, ktorý zredigoval J. M. Hurban.

O kodifikáciu, o začiatky a ďalší rozvoj štúrovskej spisovnej slovenčiny sa zaslúžili najmä L. Štúr, J. M. Hurban a neskôr ako oponent M. Hodža.

4.4. Polemiky a kritiky v štúrovskom období

Štúrovské obdobie bolo v porovnaní s bernolákovským obdobím poznačené omnoho ostrejšími polemikami, nevynímajúc ani ponížujúce výpady proti uznávaným osobnostiam, najmä proti L. Štúrovi. V rámci tohto obdobia v zásade možno rozpoznať tri smery kritických polemík. Polemiky kriticky mierne ladené v prostredí popredných štúrovcov alebo v kruhu prívržencov J. Kollára, ďalej ostrejšie polemiky, pričom ne-

chýbalo ponížovanie protivníka a znevažovanie štúrovskej slovenčiny i ľudovej reči, a napokon polemiky poznačené nenávisťou proti štúrovcovi, L. Štúrovi a vôbec proti všetkému, čo bolo slovenské – slovenská reč, krajina, ba aj ľudové kroje a pod.

Mierne ladenou kritikou v prostredí štúrovcov bol napríklad poznačený spis M. M. Hodžu *Větin o slovenčině* (1847). V ňom autor kriticky hodnotí najmä pravopis štúrovčiny ako pravopis od slovanských jazykov príliš izolovaný. Podľa neho slovenčina je samostatný slovanský jazyk, ale jej osobitosť medzi slovanskými jazykmi spočíva v tom, že bola prapôvodným základom, mala by sa rešpektovať aspoň v pravopise. Hoci táto Hodžova kritika sa neopierala o zásady dobovej jazykovedy, predsa jeho návrh pravopisu novej spisovnej slovenčiny obohatiť o *ä*, *l*, *y* a koncové *-l* v slovesných tvaroch minulého času (namiesto *-u* v štúrovčine) sa neskôr v reformovanom pravopise uplatnil. Do skupiny miernych kritikov, pravda, s odlišným názorom na nový spisovný jazyk pre Slovákov, možno zaradiť aj P. J. Šafárika (p. kap. Osobnosti). V príspevku v zborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. W Praze 1846* (ďalej Hlasové) P. J. Šafárik prejavil k aktivite štúrovcov isté porozumenie a vysoko vyzdvihol kladné vlastnosti slovenčiny hlavne pri tvorbe ľudovej slovesnosti, no súčasne zdôraznil, že nie je na takej úrovni, aby mohla plniť funkcie spisovného jazyka. Podľa neho túto funkciu na Slovensku môže plniť len čeština v dvoch podobách: čeština novšie pestovaná v Čechách, ktorá by sa na Slovensku používala v literárnej tvorbe a v iných vyšších funkciách, a slovakizovaná čeština, ktorá by sa používala v komunikácii s nižšou spoločenskou vrstvou. Ďalej zašiel v miernosti kritiky v príspevku v spomenutom zborníku popredný hospodár evanjelickej cirkvi Pavel Jozeffy (Hlasové, s. 225 – 229). Navrhuje „na cirkewním poli“ zachovať reč československú, ale pre pospolitý slovenský ľud pre jeho poučenie vo veciach hospodárskych a všeobecne užitočných, pre tvorbu slovesnosti malo by sa „psát v nářečí obecním“. V závere príspevku prekvapujúco pozitívne hodnotí L. Štúra. Doslova o ňom píše: „náš znamenitý Ludwik Štúr, muž wší wážnosti hodný, který docela swé umění, swau wraucí horliwost jen národu slowenskému se zapíráním swého pohodlí a všech wýhledů pro budaucnost obětował, který tak znamenité zásluhy

sobě nadobyl, zvláště w tom, že nejen národ proti všelikým autržkám zastával, ale ducha wraucí lásky k národu we mnohých mladých srdcích wzbudil...“ (Hlasové, s. 228 n). To pre J. Kollára bolo už priveľa, príspevok zaradil medzi posledné príspevky v zborníku a zareagoval aj prípiskom nie celkom lichotivým (Hlasové, s. 229 n).

Omnoho ostrejší a s ponížujúcim hodnotením ľudovej reči a slovenskej pospolitosti bol druhý smer protištúrovskej polemiky. Skupina stúpencov tohto smeru dala o sebe znať v podobe príspevkov a listov, ktoré J. Kollár publikoval v zborníku Hlasové. No hlavným reprezentantom tohto smeru bol J. Kollár (p. kap. Osobnosti), osobnosť najmä pre svoj kladný vzťah k slovanstvu, pre svoju literárnu tvorbu dodnes vážená. Na rozdiel od P. J. Šafárika a P. Jozeffyho presadzoval v duchu svojho cieľa zjednotiť slovanstvo pre Slovákov a Čechov jednotný spisovný jazyk – mierne slovakizovanú češtinu. Teoreticky si tento cieľ zdôvodňoval tým, že „česká řeč, jako z jejích nejstarších literárných zbytkův wyswítá, jest dcera slowenčiny“. V známom príspevku *O československé jednotě w řeči a w literature* v zborníku Hlasové (s. 101 – 126) ešte uvažuje i argumentuje v prospech svojej českoslovenčiny, československej i slovanskej jednoty, pomerne mierne napáda bernolákovcov, ale svojich kritikov už nešetří, označuje ich za čechokazov, Novoslováčkov, Novomesiášov a pod. Ostrejší tón zaznieva zo slov adresovaných tým, ktorí vyhlasujú „píšme po slowensky, my nejsme Čechowé“, v podobe otázky a odpovede „jak po slowensky? Tak ako Handrbulci, či tak jako Krekáči, či tak jako Trpáci atď.“ No do krajnosti pritvrdil, iste aj vďaka slabšej stránke svojej povahy, v odpovedi na list L. Štúra zo 7. februára 1846. V liste L. Štúr vyjadruje údiv nad zmenou pôvodne kladného názoru J. Kollára na slovenský kmeň, na jeho reč a kultúru. Vyčíta mu, že predtým bol za slobodu slovanských kmeňov, za rozvoj ich reči „a teď řeč kmene svého tak šlápete, tak pronasledujete“ (Listy, 1956, s. 112 – 114). Odpoveď J. Kollár pripojil k spomenutej úvahe v zborníku Hlasové (s. 127). Slovenčina v nej už nebola zachovaná reč v hĺbinách Tatier, schopná na tvorbu ľudovej slovesnosti, ako o nej uvažoval v mladosti, ale drotárčina, kopaničiarska či miškárčina, bravčárčina a pod., s poukazom na názory iných, že je smetiština, kuchynčina atď. Na adresu L. Štúra v odpovedi odkazuje „běda! běda! běda Wám samému, pane

Štúre! Wy sám ste wětew pod sebou ut'al, Wy sám ste hůl nad vlastní hlawau zlámal, Wy wrahu vlastního žiwota svého Trenčanského kmene a nářečí, anť nepíšete drotarčinu ani bernolačinu we swých Nowinách a knihách, ale jakausi hrončinu čili křiwančinu“ atď. (Hlasové, s. 140).

Odpoveď L. Štúra nedala na seba dlho čakať. Ešte toho roku v 2. ročníku *Orla Tatránskeho* (s. 35, 36) v článku *Hlas proti Hlasom* odmietol všetky výpady J. Kollára publikované v príspevku v zborníku Hlasové. O slovenčine na rozdiel od J. Kollára v článku L. Štúr píše: „čo nám je bližším, prístupnejším a domáckejším nad prirodzenú reč našu, nad reč tú, v ktorej sme sa všecci k svetu prihovárať začali, v ktorej sú naše prítomnje pokoleňja spojené, v ktorej žije duch otcou našich“. Na Kollárovo lyrizované hodnotenie češtiny v slovenských chrámoch, v školách, na svadbách a pohreboch a pod., že čeština „není u nás nejaký cizí žiwel, ale naše vlastní domácí kwětina“ (Hlasové, s. 125), L. Štúr reaguje slovami: „akáže to bola, prosím, Čeština... to bola len najvjac spletenina Slovenčini a Češtiní. Tento stav obojživelníckí je už veru do nežžeseňja a mjesto toho musí už nastúpiť ňječo pevného, istého, výrazného“. V ďalších číslach *Orla Tatránskeho* (č. 39, 40) L. Štúr v prospech novej spisovnej kodifikácie slovenčiny argumentuje slovami: „každý národ v tom sa najlepšie osvojuje, čo mu je vlastnuo, čo mu je najbližšie, to v čom cíti sám seba“. Už z týchto citátov, ktoré sme uviedli, je zrejmé, že L. Štúr omnoho reálnejšie chápal smerovanie vo vývine európskych národov vrátane slovenského národa ako J. Kollár. Vedomý si svojej pravdy, L. Štúr vyzval súdobých vzdelancov, aby zaujali stanovisko k novej spisovnej kodifikácii slovenčiny a k jej znevažovaniu. Už v apríli v *Orle Tatránskom* (1846, s. 26) sa ozval M. Šoltis, podľa ktorého „vivoleňja ridzej řeči Slovenskej“ bolo správne, pretože čeština na Slovensku bola len pre učených a nie pre ľud, ktorý je potrebné tiež vzdelávať. Ohlasy v prospech štúrovčiny začali uverejňovať *Slovenskije Národňje Novini* i *Slovenskije Pohľadi* (prispeli J. M. Hurban, A. Sládkovič, S. B. Hroboň a iní). Reálne vyznel názor C. Zocha v osobitnom spise *Slovo za slovenčinu*, ktorý sa však v štúrovskom období šíril len v rukopise. Podľa Zochovho názoru v češtine by mala zostať iba Biblia, ale jej výklad pre slovenský ľud má byť v novej kodifikovanej slovenčine, tak ako sa má ona používať v iných písomnostiach a tlačiach na Slovensku.

Tretí smer polemík v štúrovskom období, tentokrát v podobe až nenávistných útokov proti štúrovčine a slovenčine vôbec, proti štúrovcovi a ich stúpencom, no najmä proti L. Štúrovi, reprezentovali hlavne dvaja jeho žiaci, Andrej Lanštyk a Štefan Launer.

Liptovský rodák Andrej Lanštyk (narodil sa roku 1821 v Palúdzke, dnes časť Liptovského Mikuláša) študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave a po štúdiách v Halle sa stal evanjelickým farárom v Horných Zeleniciach. Ešte pred revolúciou roku 1848 v diele *Štúrovčina a posouzení knihy Nářečja slovenskuo* (Budín 1847) usiloval sa proti zásade štúrovcov, že Slováci sú samostatný slovanský kmeň s vlastným územím, teda majú právo na vlastný spisovný jazyk a literatúru, dokázať, že slovenského jazyka niet, pretože nebolo jednotného početnejšieho kmeňa Slovákov, boli len ich roztrúsené osady po horských lazoch a nejaké zvyšky na území dolného Uhorska. L. Štúrovi odkázal: „wěru z wasseho Slowenska nezůstane ani znaku“ (cit. Marták, s. 63) a dodal, že pre tých niekoľko slovenských lazov úplne postačí už skôr používaná čeština.

Omnoho ďalej v ponížovaní štúrovcov, L. Štúra, jeho stúpencom, ale aj slovenského pospolitého ľudu, jeho histórie, krajiny a reči zašiel Štefan Launer (narodil sa roku 1821 v Krupine). Š. Launer študoval na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici a v Bratislave, po štúdiách v Halle bol istý čas zastupujúcim profesorom v Banskej Štiavnici a od roku 1849 učiteľom v Sarvaši (dnes v Maďarsku). Už roku 1847 mu vyšiel spis *Slowo k národu swému* a roku 1848 spisy *Wsselicos pro obweselení mysli a Mojim milým Slowákom*. Osobitný názor v nich mal na slovanstvo a v rámci neho na Slovákov. Uznával istý stupeň kultúry a duchovných hodnôt slovanských kmeňov, no chápe ich ako výsledok závislosti od kultúry a duchovnej aktivity západoeurópskych národov. Slovákom v zákonodarstve majú byť „paedagogowé“, teda učitelia, ich blízki susedia Maďari, jediní zákonodarcovia v Uhorsku, od nich sa majú učiť poriadnemu životu atď. (viac cit. Marták). Ako vidieť, maďarizačné snahy generálneho dozorca evanjelickej cirkvi grófa Karola Zaya, ale aj vízie Lajosa Kossutha o veľkom Uhorsku bez Slovákov začali zapúšťať korene aj v Hornom Uhorsku. Osud bol však neúprosný. Štefan Launer opustil tento svet ani nie tridsaťročný (zomrel roku 1851 v Sarvaši). Jeho spoločník Andrej Lanštyk sa dožil vysokého veku, ale už v mladosti sa

odmlčal (zomrel roku 1908 v Siladiciach). Pre úplnosť treba dodať, že reakcia popredných štúrovcov na ich ich hrubé útoky a protislovenské likvidačné zámery bola mierna či zdržanlivá. Pre nich boli to osobnosti pre život slovenského národa bezvýznamné, mŕtve.

Na záver možno v súhrne povedať, že v miernych i ostrých polemikách v ranom období spisovnej slovenčiny jadrom sporov bolo, či na Slovensku používať vo funkcii spisovného jazyka slovenčinu, alebo češtinu. Názory, ale ani riešenie neboli jednotné. J. I. Bajza bol napríklad presvedčený, že slovenčina môže plniť funkciu spisovného jazyka iba „prikrášlená“ súdobou češtinou. J. Kollár naopak súdobú češtinu chcel zbaviť dôsledkov jej germanizácie „ľubozvučnými“ prostriedkami slovenčiny. Podľa neho takto vynovená českoslovenčina mala byť spoločným spisovným jazykom Čechov a Slovákov. To však, ako je známe, českí poprední jazykovedci i vzdelanci odmietli. No na rozdiel od J. I. Bajzu, ktorého pokus nemal úspech, J. Kollár, keď získal dôveru mocenského viedenského dvora a stal sa ako univerzitný profesor jeho poradcom, svoju staroslovenčinu, t. j. mierne poslovenčenú češtinu nariadil používať ako spisovný jazyk na Slovensku v školách, vo vyšších úradoch a pod. No výsledky tejto Kollárovej aktivity vo Viedni netrvali dlho. Ešte v období štúrovčiny sa objavil nový fenomén. Bolo to zmierenie medzi poprednými štúrovcami a bernolákovcami, ktoré sa prejavilo v reforme pravopisu novej spisovnej slovenčiny. Tak sa začalo aj nové obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny, reformné obdobie. O ňom podrobnejšie v nasledujúcej kapitole.

4.5. Osobnosti v štúrovskom období

Vo všeobecnosti možno povedať, že v štúrovskom období, ale aj krátko pred ním o zrod a konečnú podobu štúrovskej kodifikácie, o jej rozšírenie a relatívne ustálenie sa pričínilo viacero osobností. Z tých, ktorí ako prví podporili zámer L. Štúra kodifikovať novú spisovnú slovenčinu na porade s ním vo februári 1843, treba spomenúť Jána F r a n c i s c i h o - R i m a v s k é h o (1822 – 1905) najmä preto, lebo jeho báseň *Svojím vrstovníkom na pamiatku* vyšla tlačou roku 1844 ako prvá v štúrovskej

slovenčine. Zabudnúť nemožno ani na Janka Matušku (1821 – 1877), autora prvého literárneho útvaru v štúrovskej slovenčine, básne *Pri uvítaní Bratou v Ústave dňa 9. 9. 1843*, prednesenej v čase uvedenom v jeho názve. Osobnosti, ktoré sa svojou literárnou tvorbou pričínili o ustálenie štúrovskej spisovnej slovenčiny, napríklad Andrej Sládkovič (1820 – 1872), Janko Kráľ (1822 – 1876), Ján Kalinčiak (1822 – 1871) a iní, už dostatočne zhodnotila naša literárna veda. V druhej časti tejto kapitoly sústredíme pozornosť na osobnosti, ktoré zasvätili väčšiu časť svojho života zápasu o novú kodifikačnú podobu spisovnej slovenčiny – štúrovčiny –, spojenému s úsilím o zvýšenie sebavedomia, o vyšší stupeň vzdelanosti a o kultúrno-spoločenské povznesenie nášho národa. To sú Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža.

ĽUDOVÍT ŠTÚR (1815 – 1856). Kodifikátor spisovnej slovenčiny, jazykovedec, redaktor, publicista, verejný činiteľ. Narodil sa v Uhrovci pri Bánovciach nad Bebravou. Študoval na gymnáziu v Rábe, na evanjelickom lýceu v Bratislave a na univerzite v Halle. Istý čas zastupoval prof. J. Palkoviča na evanjelickom lýceu v Bratislave, potom bol redaktorom novín *Slovenskej Národnej Noviny* a ich prílohy *Orol Tatranský*. Zo začiatku bol stúpencom používania češtiny na Slovensku. Po príchode z Halle bezvýhradne presadzoval zavedenie spisovnej slovenčiny. V júli 1843 sa v Hlbokom stretol s J. M. Hurbanom a M. M. Hodžom a spolu rozhodli o kodifikácii spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe. Je autorom kodifikačného spisu *Nauka reči slovenskej* (1846) a rozpravy *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). Prvá práca obsahuje opis štúrovskej kodifikovanej normy, v druhej sa zdôvodňuje zavedenie spisovnej slovenčiny na báze strednej slovenčiny v jej kultivovanej podobe. Autor sa odvoláva na zachovanosť a svojskosť strednej slovenčiny, na jej územnú rozšírenosť a na bohatstvo slovesného folklóru v nej. Dôležitý je jeho článok *Hlas proti Hlasom* (*Slovenskej Národnej Noviny*, 1846), v ktorom polemizuje s J. Kollárom a argumentuje v prospech kodifikácie spisovnej slovenčiny. Ako poslanec mesta Zvolena sa verejne postavil za zrušenie poddanstva a za zavedenie slovenčiny do škôl. Na Slovanskom zjazde v Prahe roku 1848 vystúpil proti spájaniu sa Slovanov s Viedňou. V revolučných rokoch 1848 – 1849 bol uznávaným ideovým vodcom slo-

venského revolučného hnutia a jedným z organizátorov revolúcie, pričom stál na strane viedenského panovníckeho dvora. Po porážke revolúcie pre vystúpenie na Slovanskom zjazde v Prahe stratil dôveru Viedne a žil v ústraní pod dozorom v Modre. V roku 1853 vydal ešte zbierku básní *Spevy a piesne* a v tom istom roku vyšlo v češtine jeho dielo *O národných písniach a pověstech plemen slovanských*. V posledných rokoch svojho života dokončil spis *Slovanstvo a svet budúcnosti* (vyšiel v ruštine roku 1863 v Petrohrade). Osobitný význam mala jeho účasť na schôdzke v októbri 1851 v Bratislave, na ktorej bola prijatá Hattalova kodifikácia na jazykovom základe štúrovskej spisovnej slovenčiny. Zomrel v Modre.

JOZEF MILOSLAV HURBAN (1817 – 1888). Spoluvorca štúrovskej spisovnej slovenčiny, vydavateľ, publicista, evanjelický farár v Hlbokom. Narodil sa v Beckove. Študoval v Trenčíne, teológiu v Bratislave. Zo začiatku písal po česky, ale už ako študent sa stal najbližším spolupracovníkom Ľ. Štúra a presadzoval zavedenie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe. Medzi prvými ju v druhom zväzku ročníka almanachu *Ňitra* (1844) uviedol do praxe. V časopise *Slovenskej Pohľadi*, ktorý redigoval i vydával, v obsažnom článku ju bránil proti útokom J. Kollára. V tom istom časopise (roč. 1846 – 1851) publikoval štúdiu *Slovensko a jeho život literárny*, ktorá sa pokladá za prvé syntetické dielo slovenskej literárnej historiografie. Aktívne sa zúčastnil na národnooslobodzovacej revolúcii roku 1848 – 1849, za čo po jej porážke bol istý čas pod dozorom. Roku 1851 sa zúčastnil na schôdzke venovanej spisovnej slovenčine a súhlasil s Hattalovou reformou štúrovskej spisovnej slovenčiny. Bol spoluvorcom *Memoranda slovenského národa* (1861) a jedným zo zakladateľov *Matice slovenskej*. Po zrušení slovenských gymnázií a Matice sa na protest pokúsil na Slovensku zaviesť češtinu ako spisovný jazyk. Vyšiel v nej siedmy ročník almanachu *Ňitra* (1876 – 1877). Pokus už nemal úspech. Zomrel v Hlbokom.

MICHAL MILOSLAV HODŽA (1811 – 1870). Iniciátor a obranca štúrovskej spisovnej slovenčiny, pôvodca hnutia za jej pravopisnú reformu, vychovávateľ, evanjelický farár v Liptovskom Mikuláši a v Martine. Narodil sa v Rakši v Turci. Teológiu študoval na evanjelic-

kom kolégiu v Prešove a vo Viedni. Počas štúdia v spolku *Vzájomnosť* presadzoval biblickú češtinu za spisovný jazyk Slovákov. Po nezdarenej deputácii vo Viedni s *Prestolným prosbopisom* (1842) sa stal blízkym spolupracovníkom L. Štúra a J. M. Hurbana a zasadzoval sa o kodifikovanie štúrovskej spisovnej slovenčiny a o jej zavedenie do života. V spise *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo* (1847) ju bránil proti výpadom J. Kollára a jeho stúpencov. Nesúhlasil však už od začiatku so štúrovským pravopisom. V duchu idey jednoty slovanstva a v presvedčení, že slovenčina v pradávnej minulosti bola základom všetkých slovanských jazykov, žiadal zaviesť do pravopisu spisovnej slovenčiny niektoré hlásky s príslušnými grafémami, ktoré majú iné slovanské spisovné jazyky. Mal na zreteli najmä *ě, y, ý, ä, ě, ě*. Ďalej chcel zaviesť dvojhlásky typu *iä, iě, iü, öi*, trojhlásky (typu *iěö*), ba i štvorhlásky (napr. *iěöü*). Svoje názory presadzoval na zhromaždeniach Tatrána ako jeho predseda, ako aj v knihách *Epigenes Slovenicus* (1847) a *Větin o slovenčině* (1848). Tak sa stal pôvodcom hnutia za radikálnu reformu štúrovského pravopisu, ku ktorému sa neskôr pridali M. Hattala, pravda, so svojou koncepciou. Rozpory okolo pravopisu spisovnej slovenčiny sa napokon skončili dohodou v prospech návrhu Hattalovej reformy na známej schôdzke roku 1851 v Bratislave, na ktorej sa M. M. Hodža zúčastnil. V ďalších rokoch sa prevažne venoval cirkevnej spisbe. Zomrel v exile v Tešíne.

Z osobností, ktoré sa v štúrovskom období zúčastnili na protištúrovsky ladených polemikách, podávame životopisné profily J. Kollára a P. J. Šafárika.

JÁN KOLLÁR (1793 – 1852). Tvorca slavizovanej, resp. slovakizovanej češtiny, iniciátor hnutia proti zavedeniu spisovnej slovenčiny, zberateľ a vydavateľ slovenskej ľudovej slovesnosti, zástanca ideológie slovanskej vzájomnosti, básnik, spisovateľ, evanjelický farár v Pešti, profesor a radca vlády vo Viedni. Narodil sa v Mošovciach v Turci. Študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave, teológiu a filozofiu v Jene. Významné je jeho dielo *Národní Zpiewanky* v dvoch zväzkoch (Budín 1834, 1835), ktorého jadro tvorí slovenská ľudová slovesnosť. V jeho úvode sa slovenčina chápe ako osobitný slovanský jazyk a vyzdvihuje sa zachovanosť strednej slovenčiny. Poznatky o zániku Slovanov v nemeckom prostredí, ako aj Herderove myšlienky o dobrých perspek-

tívach Slovanstva v prípade, že si zachová celistvosť, viedli ho k tomu, že sa stal zástancom idey zbližovania a zjednocovania Slovanov najmä prostredníctvom kultúrnej a literárnej spolupráce. Táto idea sa odráža aj v jeho úsilí slavizovať, resp. slovakizovať súdobú spisovnú češtinu, ktorú pokladal za ponemčenú. Svoje názory vyložil v rozprave *O literárnej vzájemnosti mezi kneny a nářečnými slawskými* (Hronka, 1836). Rozprava súčasne reprezentuje jeho slavizovanú či slovakizovanú češtinu. Predstavu o niekdajšej jednote veľkého slovanského národa sa pokúsil zdôvodniť s nevelkým úspechom v diele *Rozprawy o iménach, počátkách i starožitnostech národu Slawského a jeho kmenů* (1830). Presvedčený o potrebe jednoty Slovanov chápal zavedenie štúrovskej spisovnej slovenčiny ako rozbíjanie slovanskej jednoty a spolu s inými slovenskými i českými vzdelancami v zborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (Praha, 1846) štúrovcov príkro odsúdil. Po porážke revolúcie roku 1849 ako vládny radca viedenského dvora odporúčal na Slovensku zaviesť staroslovenčinu, teda češtinu upravenú niekoľkými slovakizmami. Zomrel vo Viedni (pochovaný je v Prahe).

PAVEL JOZEF ŠAFÁRIK (1795 – 1861). Filológ, etnograf, historik a redaktor. Narodil sa v Kobeliarove pri Rožňave. Študoval na lýceu v Kežmarku a na univerzite v Jene filológiu, dejiny a filozofiu. Istý čas pôsobil ako vychovávateľ v Bratislave, potom ako profesor na gymnáziu v Novom Sade, od roku 1833 v Prahe, kde bol redaktorom *Světově, Časopisu Českého musea* a kustódom univerzitnej knižnice. Roku 1848 sa aktívne zúčastnil na Slovanskom zjazde. Pre dejiny spisovnej slovenčiny je dôležité jeho dielo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Budín 1826). V ňom slovenčinu pokladá za samostatný slovanský jazyk a všima si niektoré rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Bol spoluautorom zbierky *Pisně světské lidu slowenského w Uhřích* (Pešť 1823). V nej sa manifestuje schopnosť slovenčiny utvárať duchovné hodnoty. V knihách sú teda zárodky štúrovských ideí. V zápasoch o spisovnú slovenčinu však stál na strane J. Kollára. Bol za používanie češtiny na Slovensku v slovakizovanej podobe, no s pochopením hodnotil úsilie štúrovcov zaviesť spisovnú slovenčinu na stredoslovenskom základe. Poznatky o dejinách

kultúry a o jazykoch Slovanov zhrnul v dielach *Slovanské starožitnosti* (Praha 1837) a *Slovanský národopis* (Praha 1842). Vychádzal pritom z Herderových myšlienok o dôležitom poslaní Slovanstva v budúcnosti. Zomrel v Prahe.

5. Reformné obdobie

5.1. Vymedzenie reformného obdobia

Reformným obdobím sa nazýva obdobie radikálnej reformy pravopisu štúrovskej spisovnej slovenčiny, jej zavádzanie do života a postupné zjednocovanie a ušľachťovanie po dohode popredných štúrovcov a zástancov historizmu v pravopise v októbri 1851 v Bratislave. Zo štúrovcov boli prítomní L. Š t ú r, J. M. H u r b a n, M. M. H o d ť a a zástancov pravopisnej reformy zastupovali katolícki kňazi A. R a d l i n s k ý, J. P a l á r i k a Š. Z á v o d n í k. Na schôdzi bol prítomný aj M. H a t t a l a, ktorého poverili pripraviť príručku nového pravopisu vrátane schválených úprav v štúrovskej morfológii. Časovo sa reformné obdobie vymedzuje rokom 1852, keď vyšla príručka nového pravopisu *Krátka mluvnica slovenská*, a rokom 1863, keď bola založená Matica slovenská.

5.2. Spisovná kodifikácia po reforme

V pravopise sa dôsledne uplatnil etymologický princíp s prihliadnutím na stav v slovanských jazykoch, najmä češtiny a ruštiny. Na rozdiel od štúrovskeho pravopisu sa zaviedlo písanie *y, ý* v historických náležitých pozíciách (*byť, bývať, dym, ženy* a pod.), ďalej otvorená samohláska *ä*, písanie dvojhĺasok *ia, ie*, ako aj novej dvojhĺasky *iu*, pričom pre dvojhĺasku *uo* sa zaviedlo písanie *ô* s možnosťou čítať ho ako *uo* aj *ó*. V konsonantizme sa okrem *d', t', ň* kodifikovalo aj mäkké *l*. Širšie sa uplatnil funkčný princíp, ktorý umožnil mäkkému neoznačovať mäkké *d', t', ň, l'* pred *i, í, e* a dvojhĺaskami *ie, ia, iu* (napr. *vdaka, ťažký, daň, lan*, ale *deti*,

nedá, list, chodieva, lievať atď.). Zákon rytmického krátenia a písanie veľkých písmen sa v zásade zachovali.

Reforma štúrovskej morfológie mala charakter úpravy. Miesto tvarov typu *chlapou, dobro, dobrého, znamenja, robu, padnuv* sa kodifikovali tvary *chlapov, dobré, dobrého, znamenie, robil, padol* a pod. V niektorých vzoroch sa dávala prednosť archaickým či tradičným tvarom alebo sa také tvary odporúčali ako varianty. Zaviedli sa napr. tvary *od sluhy, s chlapy, mesta* v nom. pl., pripúšťali sa tvary *ruce, noze, muše* v dat. a lok. sg. a iné s prihliadnutím na stav v češtine.

Motiváciou takto postupovať v reforme spisovnej kodifikácie bola téza o nevyhnutnosti priblížiť štúrovskú spisovnú slovenčinu k pravopisom a tvarom známym v slovanských jazykoch, ale najmä k češtine. Slovenčina sa totiž v prostredí niektorých vtedajších vzdelancov chápala ako zachovaný zvyšok starej češtiny. V praxi sa reformovaná štúrovská spisovná slovenčina približne v takej istej podobe, ako bola schválená na bratislavskej schôdzi (1851), objavila už v rokoch 1848 – 49 v I. a II. zväzku *Pokladov kazateľského rečníctva*, ktoré redigoval A. R a d l i n s k ý. No pôvodcom kodifikačných reformovaných pravidiel bol M. H a t t a l a. Opísal ich v kodifikačnom spise *Krátka mluvnica slovenská* (1852). Nová kodifikácia spisovnej slovenčiny bola v slovenskej kultúrnej verejnosti v zásade prijatá a pred Kollárovou staroslovenčinou, v skutočnosti čiastočne poslovenčenou češtinou, jej dali prednosť aj poprední slovenskí vzdelanci osvedčením v časopise *Cyrill a Method* (1852 – 1857). Nový pravopisný habit dostala napríklad už básnická skladba *Detvan* od A. S l á d k o v i č a vo vydaní roku 1854. Vydanie pripomína už dnešné tlačene texty. Svedectvo o tom podáva ukážka:

*Stojí vysoká, divá Polana,
Mať stará ohromných stínov,
Pod ňou dedina Detvou volaná,
Mať bujná vysokých synov:
Či tých šarvancov Detvy ozrutných
Polana na tých prsiach mohútnych
Nenosí a nenadája?
Alebo aspoň na tie výšiny*

*Nehladí céra tejto rodiny,
Keď má porodiť šuhaja? –*

V praxi však nový pravopis spôsoboval používateľom spisovnej slovenčiny ťažkosti a postupne sa spisovný úzus rozkolísal. Raz sa autor v tlačenom prejave priklonil v niektorých javoch k češtine, inokedy k nárečiam, a to buď z neznalosti pravidiel, alebo pre ich nepresné formulácie.

5.3. Osobnosti v reformnom období

Z osobností z reformného obdobia patrí popredné miesto predovšetkým tým, ktorí sa zúčastnili a rokovali o novom pravopise a úprave morfológie spisovnej štúrovčiny na bratislavskej schôdzke v októbri 1851. Z nich údaje o životopisnom profile L. Štúra, J. M. Hurbana a M. M. Hodžu aj o ich zásluhách o rozvoj spisovnej slovenčiny sme uviedli v jednej z predchádzajúcich kapitol (pozri kap. 4.5). Zo zástupcov katolíckych vzdelancov prítomných v bratislavskej pravopisnej komisii si zaslúži pozornosť katolícky kňaz Ján Palárik (1822 v Rakovej – 1870 v Majcichove), spoluvydavateľ almanachu *Concordia* a autor divadelných hier (*Incognito* a iné), ako aj Štefan Závodník (1813 v Hornej Porube – 1885 v Pružinej), katolícky kňaz, osvetový pracovník, člen národnej deputácie v Pešti v roku 1861 i vo Viedni v roku 1863, autor divadelných hier i príležitostných básní. Oboch náležite ocenila literárna veda (p. Encyklopédia Slovenska III, 1979 a VI, 1982). Životopisný profil ďalších dvoch účastníkov bratislavskej schôdzky Martina Hattala a Andreja Radlinského podávame v tejto kapitole.

MARTIN HATTAL (1821 – 1903). Jazykovedec, pôvodca reformnej kodifikácie štúrovskej spisovnej slovenčiny, stredoškolský profesor v Bratislave, univerzitný profesor na pražskej univerzite (od roku 1861), katolícky kňaz. Narodil sa v Trstenej na Orave. Po skončení štúdia teológie vo Viedni od roku 1854 študoval jazykovedu na pražskej univerzite. Už pred štúdiom v Prahe si osvojil konfrontačný postup pri opise jazykovej normy. Takto je spracované už jeho prvé dielo *Gramma-*

tica linguae slovenicae, collatae cum proxime cognata bohémica (Banská Štiavnica 1850), neskôr najmä práce *Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského* (Praha 1857). Osobitný význam má jeho spis *Krátka mluvnica slovenská* (Bratislava 1852, bez udania autora). V nej opisuje novú kodifikáciu spisovnej slovenčiny schválenú na schôdzke L. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu s J. Palárikom, A. Radlinským a Š. Závodníkom 21. okt. 1851 v Bratislave. Prítomný bol aj M. Hattala. V pravopisnej kodifikácii má už pevné miesto etymologický princíp. V matičnom období bol predsedom jazykovedného oddelenia Matice slovenskej. V tomto čase vydal *Mluvniciu jazyka slovenského* (Budapešť 1864) a v Matici vyšla jeho *Skladba* ako druhý diel *Mluvnice jazyka slovenského* (Martin 1865), ktorou sa završila radikálna pravopisná reforma i úprava morfológie štúrovskej kodifikácie slovenčiny. Pozornosť venoval aj češtine (*Skladba jazyka českého*, Praha 1855, *Brus jazyka českého*, Praha 1877) a starosloviencine (písal o cyrilike, o ablatíve a pod.). Známe sú jeho polemiky o staročeských rukopisoch. Zomrel v Prahe.

ANDREJ RADLINSKÝ (1817 – 1879). Kodifikátor Kollárovej staroslovenčiny, neskôr stúpenec Hattalovej kodifikácie, predstaviteľ národného hnutia v memorandových a matičných rokoch, redaktor a vydavateľ, katolícky kňaz. Narodil sa v Dolnom Kubíne, teológii študoval vo Viedni. Ako redaktor a vydavateľ účinkoval v Budíne, v Banskej Štiavnici, napokon bol farárom v Kútoch. Bol presvedčený o potrebe zjednotenia štúrovcov a bernolákovcov, preto podporoval Hattalovu pravopisnú reformu štúrovskej spisovnej slovenčiny. Uviedol ju do života už v rokoch 1848 – 1849 v I. a II. zväzku *Pokladov kazateľského rečníctva*. Potom sa na krátky čas priklonil ku Kollárovej staroslovenčine (slavizovanej či slovakizovanej češtine). Je autorom jej kodifikácie v spise *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (Viedeň 1850). Tento príklon, zrejme na pokyn J. Kollára, netrval dlho. Po schôdzke predstaviteľov štúrovcov a bernolákovcov v Bratislave v októbri 1851, na ktorej sa zúčastnil a na ktorej sa dospelo k dohode o prijatí hodžovsko-hattalovskej reformnej kodifikácie, natrvalo sa stal stúpencom pravopisne upravenej slovenčiny. Zomrel v Kútoch.

6. Matičné obdobie

6.1. Vymedzenie matičného obdobia

Matičné obdobie sa v dejinách spisovnej slovenčiny vymedzuje prvou etapou existencie Matice slovenskej, teda od roku 1863, keď bola založená Matica slovenská dobrozdaním viedenského dvora, do roku 1875, keď bola násilne zatvorená príkazom maďarských vládnych úradov. Toto obdobie, hoci krátke, malo najmä pre zdokonaľovanie novej kodifikácie v prospech živej podoby spisovnej slovenčiny, pestovanej vo vzdelaneckom prostredí v Martine a na jeho okolí, osobitný význam. V tomto smere popredné miesto patrí záslužnej činnosti Matice slovenskej.

6.2. Úprava Hattalovej kodifikácie

V matičnom období sa za reprezentačnú spisovnú podobu slovenčiny uznávala Hattalova reforma štúrovskej kodifikácie, pravda, so zámerom nahradiť jej archaizujúce prvky prostriedkami živými či zaužívanými. Bolo tu napríklad úsilie tvary *ruce*, *noze*, *od sluhu*, *s chlapy*, nom. pl. *mesta* nahradiť tvarmi *ruke*, *nohe*, *od sluhu*, *s chlapmi*, *mestá* a pod. V Matici slovenskej sa zriadilo jazykovedné oddelenie pod vedením M. Hattalu, ktorého cieľom bolo starať sa o spisovnú normu, o jej upravenú kodifikáciu, primerane ju regulovať a zdokonaľovať, v prospech nej pôsobiť na redakcie vydavateľstiev. Okrem toho malo vydávať príručky spisovnej slovenčiny a utvárať základňu na výskum slovenského jazyka, najmä jej slovníka.

Rozširovanie spisovnej normy v slovenskej spoločnosti malo zabezpečiť vydanie Hattalovej *Mluvnice jazyka slovenského* (Budapešť 1864) a jeho *Skladby jazyka slovenského* (Martin 1865). Pre širokú verejnosť v matičnom období opäť vyšla slovenská gramatika v nemčine od J. K. V i k t o r i n a *Grammatik der slowakischen Sprache* (Viedeň 1865) s úpravou podľa zaužívaného úzu, t. j. za *w*, *já*, *ktorý*, *když*, *byl*, *Wy ste bol* a pod. v jej prvom vydaní tu je už *v*, *ja*, *ktorý*, *keď*, *bol*, *Vy ste*

boli. Pre školy vyšla učebnica *Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl* (Viedeň 1864) od F. M r á z a, v ktorej živé prostriedky vtedajšej spisovnej slovenčiny majú už pevné miesto. Ide napríklad o presnejšie vymedzenie pozície samohlásky *ä*, o zavedenie iba tvarov dat. a lok. typu *ruke*, *nohe* a iné (p. nižšie časť Fraňo Mráz).

Napokon bol tu aj plán zostaviť a vydať slovník slovenského jazyka a viacrečový slovník. No pre krátkosť trvania Matice slovenskej sa tento plán nemohol realizovať. Na slovníku pracovali P. D o b š i n s k ý, C. Z o c h s, F. Š u j a n s k ý a F. S a s i n e k. Nazbieraný materiál pre slovníky sa po zániku Matice dostal F. K o t t o v i, ktorý ho použil vo svojom slovníku českého jazyka.

6.3. Osobnosti v matičnom období

V závere tejto kapitoly uvedieme životopisný profil prvého predsedu Matice slovenskej Štefana Moyses a pracovníkov v jazykovede Fraňa Mráza a Jozefa Viktorina.

ŠTEFAN MOYSES (1796 – 1869). Verejný činiteľ, pedagóg, katolícky hodnostár, prvý predseda Matice slovenskej. Narodil sa v obci Veselé pri Piešťanoch. V Trnave študoval filozofiu, v Pešti teológiu. Ako kaplán pôsobil na slovenských farách v Bzovíku a Krupine a na maďarských farách vo Svätom Ondreji a Tölgyesi. V roku 1828 sa stal kazateľom v Pešti, ale už v roku 1830 odchádza do Záhrebu, kde pôsobil v rokoch 1830 až 1847 ako profesor filozofie v Kráľovskej akadémii. Na začiatku svojho pôsobenia v akadémii sa zapojil do chorvátskeho národnoslobodzovacieho hnutia a pričinil sa o vydávanie prvých chorvátskych novín. Keď sa stal cenzorom záhrebskej tlače, bol na žiadosť maďarskej vlády suspendovaný. V mladosti bol stúpencom bernolákovského hnutia a zástancom bernolákovčiny, neskôr sa stal prívržencom J. Kollára a po príchode z Chorvátska, keď už žil v Žiari nad Hronom, podporoval vydávanie časopisov v bibličtine. No koncom 50. rokov 19. storočia sa vzdal idey česko-slovenskej jazykovej jednoty a začal vyvíjať aktivitu v prospech založenia celonárodnej kultúrno-osvetovej inštitúcie

a rozvoja slovenského školstva. Výsledkom bolo založenie gymnázia v Banskej Bystrici. Spolu s K. Kuzmánym stál na čele slovenskej deputácie, ktorá 12. decembra 1861 odovzdala panovníkovi Františkovi Jozefovi I. *Memorandum slovenského národa*. V ňom sa okrem autonómie Slovenska žiada slobodné používanie slovenskej reči najmä v úradoch a školách. V roku 1863 na prvom valnom zhromaždení Matice bol zvolený za jej prvého predsedu. Zomrel v Žiari nad Hronom.

FRAŇO MRÁZ (1835 – 1884). Zostavovateľ gramatík, pedagóg, katolícky kňaz. Narodil sa v Žiline. Študoval na gymnáziu v Žiline, teológiu v Pešti a v Banskej Bystrici, filológiu v Prahe. Pôsobil ako stredoškolský profesor v Satmári, v Banskej Bystrici a v Užhorode, bol členom filologického oddelenia Matice slovenskej. Autor učebnice *Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl* (Viedeň 1864), v ktorej sa upravuje Hattalova kodifikácia. Uplatňuje sa v nej úsilie nahradiť Hattalove archaizmy živými javmi hovorenej spisovnej slovenčiny (napr. tvary typu *ruce*, *od sluhy* tvarmi *ruke*, *od sluhu* a pod.), ktoré charakterizovali martinský úzus. Gramatika sa dlho pokladala za reprezentatívnu príručku kodifikácie spisovnej slovenčiny, vo verejnosti a v školách sa používala až do vydania Cambelovej Rukováti roku 1902. Krátko po vydaní slovenskej gramatiky vyšla aj jeho *Úplná theoreticko-praktická mluvnica maďarského jazyka* (1865). Zomrel v Užhorode.

JOZEF KAROL VIKTORIN (1822 – 1874). Autor slovenskej gramatiky, redaktor, vydavateľ, katolícky kňaz. Narodil sa v Zavare pri Trnave, teológiu študoval v Trnave, ako kňaz pôsobil vo Vyšehrade (dnes Maďarsko). Často bol obviňovaný z panslavizmu a úradmi vyšetrovaný. Zo začiatku spolupracoval s redakciou štúrovských *Slovenských národných novín*, neskôr sa stal stúpencom Hattalovej kodifikácie, v matičných rokoch bol tvorcom matičného úzu. Dôležité je jeho dielo *Grammatik der slowakischen Sprache* (Viedeň 1860, 1862, Pešť 1865) s cvičeniami a slovníčkom. V jednotlivých vydaniach Viktorinovej gramatiky sa odráža vývin kodifikácie v matičnom období. Prvé vydanie z r. 1860 charakterizujú viaceré konzervatívne prvky typu *w*, *já*, *kdo*, *byl*, vykanie typu *Wy ste byl*, v ďalších vydaniach sú už živé prvky typu *v*, *ja*, *kto*, *bol*, *Vy ste boli*. Redigovaním a vydávaním almanachov *Lipa*

a *Concordia* a diel slovenských spisovateľov (Sládkovič, Hollý, Záborský) sa pričinil o ustáľovanie spisovnej slovenčiny v matičných rokoch. Zomrel v Budapešti.

7. Martinské obdobie

7.1. Vymedzenie martinského obdobia

Martinské obdobie v dejinách spisovnej slovenčiny je obdobie po zániku Matice slovenskej roku 1875 po rok 1918, keď vznikla bývalá Česko-slovenská republika. Nazvané je podľa mesta *Turčiansky Sv. Martin*, v ktorom po zániku Matice slovenskej vzniklo centrum činnosti rozličných inštitúcií, spolkov, redakcií a osobností v prospech zachovania, ale najmä zveľaďovania spisovnej slovenčiny a, pravdaže, v prospech rozvoja národného života. Vďaka týmto aktivitám spisovná slovenčina v martinskom období postupne nadobúdala podobu perspektívne sa tvoriaceho útvaru v pravopise, v štruktúre všetkých rovin, ako aj zdokonaľovania štýlov. Táto perspektívna podoba spisovnej slovenčiny sa v jej vývine v poslednej tretine 19. storočia kvalifikuje ako osobitný úzus, ktorý sa označuje prívlastkom martinský.

7.2. Martinský úzus

Martinský úzus je podoba a úroveň spisovnej slovenčiny v tlačených textoch, ako aj vo verejnej, kultúrnej, literárnej, redakčnej činnosti inštitúcií a u osobností pôsobiacej v Turčianskom Sv. Martine v martinskom období. Základom martinského úzu bola rečová prax, ktorá sa začala formovať už v matičnom období nahrádzaním archaizmov Hattalovej kodifikácie živými prvkami. Ďalej naň pôsobili súdobé gramatiky spisovnej slovenčiny, novšie vydania Viktorinovej gramatiky a Mrázova gramatika, o ktorých už bola reč. Osobitný význam malo jazykovedné dielo S. C a m b e l a a napokon živá reč obyvateľov Turčianskeho

Sv. Martina a jeho stredoslovenského okolia. V začiatkoch sa martinský úzus prejavoval ako úzus viac-menej rozkolísaný. Neistota bola napríklad pri používaní *ä*, mäkkého *l* (*kňäz*, *lud*), pri uplatňovaní rytmického pravidla (*žiadný*, *smútiaci*), objavovali sa nenáležité tvary (*od sluhy*, *lyceov*), nejasnosti boli pri používaní prevzatých slov najmä z ruštiny, z ktorých časť sa udomácnila už v matičnom období (napr. *drevný*, *duma*, *oružie*, neskôr *pochopenstvo*, *dejstvovať* atď.). V kodifikačnej podobe martinský úzus reprezentuje druhé a tretie vydanie Cambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (1915, 1919) doplnené kodifikačnými úpravami J. Škultétyho. O smerovanie vývinu spisovnej slovenčiny k Cambelovej kodifikácii v martinskom období sa pričínili strediská kultivovania spisovnej slovenčiny, z ktorých sa aktivitou zviditeľnili strediská v Turčianskom Sv. Martine, Trnave a v Pešti.

Martinské centrum. O činnostiach tohto centra v prospech rozvoja nášho spisovného jazyka sme sa už zmienili. Začalo sa formovať po zrušení Matice slovenskej. Starostlivosť o spisovnú slovenčinu, o jej normu i kodifikáciu sa spočiatku mohla sústrediť len v redakciách časopisov, ktoré v Turčianskom Sv. Martine vychádzali. Boli to *Orol*, *Národný hlásnik*, *Živena*, *Slovenské pohľady* a iné. Z nich normotvornú a štýlotvornú funkciu plnili hlavne *Slovenské pohľady* pod vedením J. Škultétyho. Jeho vzorná apretorská a korektorská činnosť viedla k tomu, že sa jazyk časopisu stal modelom spisovnosti. Literárna časť *Slovenských pohľadov* zasa pomáhala ustáľovať a rozvíjať štýly spisovnej slovenčiny. Podobnú úlohu plnila aj redakcia *Slovenských národných novín* pod vedením S. Hurbanu a Vajanského, ktorý sa zaslúžil o spisovnú slovenčinu aj ako verejný činiteľ nebojácnymi polemikami, glosami i pohotovými argumentmi. Martinské centrum obohatilo spisovnú slovenčinu aj kultivovaním jej hovorenej podoby najskôr v slovenskom spevokole (od roku 1870), potom v divadle v Národnom dome. Pre ďalší vývin normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny boli dôležité kontakty J. Škultétyho so zástancom a reformátorom Hattalovej kodifikácie S. Cambelom.

Trnavské centrum kultivovania spisovnej slovenčiny. Bolo to zoskupenie slovenských katolíckych vzdelancov okolo redakcie časopisu *Literárne listy* (1899 – 1908) a almanachu *Tovarišstvo* (1893, 1895, 1900) v Trnave. Časopis i almanach vydával F. R. Osvaľd. Okrem

neho do zoskupenia patrili historik F. V. Sassi, archeológ A. Kmec, literárny historik J. Kohút, literárny teoretik a kritik Tichomír Milkin, z jazykovedcov M. Hója a F. Šujan. Skupina sa vo svojich štúdiách a článkoch usilovala dokazovať kontinuitu slovenských národných dejín a slovenského jazyka skúmaním starších dokumentov a publikovaním prameňov. Pozoruhodné sú štúdie o bernolákovskom období od J. Kohúta v almanachu *Tovarišstvo* (I, 1893, II, 1895, značka -ill) a jazykovedné a onomastické práce F. Šujanského (*Osobné mená slovenské*, I, 1893). Vedúca osobnosť F. R. Osvaľd ako redaktor a publicista sa pričínil o dobrú úroveň jazyka časopisu a almanachu, ale aj článkami o rešpektovaní spisovnej normy, čo v časoch vystupňovanej maďarizácie malo osobitný význam.

Centrum starostlivosti o spisovnú slovenčinu v Pešti. Koncom 19. storočia vzniklo nové centrum starostlivosti o kultúru spisovnej slovenčiny, v ktorom sa uskutočnili dôležité úpravy jej kodifikácie. Tvorili ho nepočetní členovia redakcie provládneho periodika *Slovenské noviny* pod vedením S. Cambela. Zásahy tohto centra do kodifikácie spisovnej slovenčiny v tomto čase boli tvorivé, mali stabilizačný dosah, pretože spisovná norma slovenčiny nebola celkom ustálená.

7.3. Cambelova kodifikácia

Bola to vlastne úprava Hattalovej kodifikácie v prospech zaužívanějších spisovných prostriedkov slovenčiny, resp. v prospech niektorých javov slovenských nárečí. Podnetom na túto úpravu bolo zistenie S. Cambela, že jazyková prax v martinskom období nebola jednotná a že spisovná norma v duchu Hattalovej kodifikácie pripúšťala používať aj neživé jazykové prostriedky (*kňäz*, *od sluhy*, *ruce* atď.). S. Cambel kritike podrobil aj spisovnú lexiku a vyčítal jej, že je narušená zbytočnými rusizmami a bohemizmami. Príčinu tohto stavu hľadal v archaizujúcej Hattalovej kodifikácii, ďalej v neznalosti spisovnej normy a dejín slovenčiny, ne-disciplinovanosti autorov a v duchu vtedajšej vládnej ideológie aj v ožiovaní panslavistických ideí.

Upravenú kodifikáciu spisovnej slovenčiny S. Cambel opísal v nor-

matívnej príručke *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1. vyd. 1902). Pri kodifikovaní sa v príručke postupuje tak, že spisovné javy sa konfrontujú s nespisovnými a z porovnania sa vyvodzuje kodifikačné pravidlo (napr. *dvadsať*, nie *dvacať*). Autor reformy má však viac na zreteli písaný prejav ako hovorený.

V hláskosloví spresňuje pravidlá písania ä (má byť len po perniciach), mäkkého *l*, *y*, *ý*, dvojhlasok, kvantity a mäkkých spoluhlások. Z paradigiem odstraňuje Hattalove archaizmy a nahrádza ich tvarmi živými alebo zaužívanými. Napríklad tvary typu *od gazdy*, *v potoce*, *ruce*, *noze*, nom. pl. *mesta*, *berieť* atď., ktoré Hattala kodifikoval ako jediné alebo ako varianty, S. Cambel nahradil tvarmi *od gazdu*, *v potoku*, v dat. a lok. tvarmi *ruke*, *nohe*, v nom. pl. tvarom *mestá*, v slovesnej paradigme *beriem*, *berieš* atď. Spisovnú lexiku radí budovať na domácom lexikálnom základe a tak sa zbaviť lexikálnych rusizmov a bohemizmov. Vcelku sa v Cambelovej kodifikácii odráža jeho téza, že kodifikácia má spisovný jazyk viac stabilizovať, ako ho radikálne meniť. Dôsledkom tejto tézy bolo, že na jednej strane sa aktualizovala stredoslovenská báza spisovnej slovenčiny bez variantov (napr. ä len po perniciach, len tvary typu *od gazdu*, v dat. a lok. len *ruke*, *nohe* atď.), na druhej strane najmä v lexike sa pripúšťala variantnosť. Napr. mohlo byť *rakya* i *rokyta*, *jeseň* i *jaseň*, tvary *lva* i *leva*, *mohol* i *môhol*, spojky *pretože* i *poneváž*, *jestliže* a *i*. Táto osobitosť v kodifikácii dodávala istý archaický nádych štýlu textov z pera S. Cambela, ako o tom svedčí úryvok z jeho článku v Slovenských pohľadoch (21, 1901, s. 345):

Od toho času, čo vyšla prvá čiastka tejto rozpravy vyskytla sa na niektorých stranách obava a nedorozumenie. Této by chcel predovšetkým rozptýliť, a až potom, v nasledujúcom čísle, budem ďalej rozkladať té zásady, dľa ktorých som zostavil „Rukoväť spisovnej reči slovenskej“.

Vyskytla sa i obava i nedorozumenie.

Vyskytla sa obava, že snád té spomínané mnou reformy nie sú toho rázu, že by mohli uspokojiť slovenských spisovateľov, ba naopak, že snád ony natrafia na istotný odpor a preto že je škoda „reformami“ vyvolávať rozopry a rozklad ...

Pravda, spisovná slovenčina v žánroch krásnej spisby v porovnaní s inými žánrami dosahovala vyšší štandard. Napríklad v prológu *Hviezdo slavo v Hájnikovej ženy*, vydanej v roku 1892 (Sobrané spisy I.), má slovenčina takúto podobu:

*Pozdravujem vás lesy, hory,
z tej duše pozdravujem vás!
Čo mrcha svet v nás skvári, zmorí,
zrak jeho urknul, zmámila
lož, ohlušila presila:
vy k žitiu privediete zas,
vy vzkriesite, vy zotavíte,
z jatrivých vyliečite rán,
v opravdu priamom, bratskom cite
otvoriac lono do korán,
a srdečnosť kde odveká,
kde nikdy nevyspela zrada,
bez dotazu, kto on? čo hľadá?
na lono to, hľa, v objem sladký
ramenom láskyplnej matky
pritúliac verne človeka ...*

V zachovanom rukopise „novelly“ *Letiace tiene* z pera S. H. Vajana ského má literárny prejav charakter lyrizovanej prózy (román vyšiel roku 1883):

Jasno svieti slnko na holubom nebi, jeho životodarné blesky vnikajú až do hlbokých dolín a zárezov tatranskeho pohoria. Ono jagá sa jasnozelenou farbou, farbou nádeje a sily. Kde sa vezne, tu sa vezne roj bládných oblakov. Ony letia vetrom, dvíhajú sa vaním nadzemského vetra. Tu padajú na hory divné tiene, živé, pohyblivé. Letia od prava na ľavo, z níza do vysosti. Kam padnú, mení sa jasný zeleň na potemný, vršky jedlín nerozoznať, vlny kríkov splynú v šedú, ba temnú rmeň! Dobré že sú to letiace tiene! Zaveje vietor, zase rozoznáš vršky jedlín a vlny kríkov, zase skvejú sa bedrá vrchov jasotnou životnou farbou.

Alebo tá plná luna zasmeje sa nad Slovenským krajom. A razom pokryje ju oblak. Zatmie sa kraj, tiene vlietnu do dolín. No po chvíli zase zatrblieta sa všetko tichým strieborným leskom ...

Postupne Cambelova kodifikácia prešla viacerými úpravami. Dôležitá bola kodifikačná úprava J. Škultétyho, ktorú realizoval pri redigovaní druhého a tretieho vydania Cambelovej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* roku 1915 a 1919 (o J. Škultétych podrobnejšie v nasledujúcej kapitole).

7.4. Martinské obdobie od Cambelovej kodifikácie v Rukováti spisovnej reči slovenskej

7.4.1. Spoločensko-politické pomery na začiatku 20. storočia

Do 20. storočia vstupovala spisovná slovenčina v nepriaznivých politických, hospodárskych a kultúrnych podmienkach života nášho národa. Slovenský národ žil v rámci mnohonárodného uhorského štátu, v ktorom politická a hospodárska moc patrila maďarskej šľachte a rozvíjajúcej sa kapitalistickej triede a právo a zákony sa uplatňovali tak, že to viedlo k ochudobňovaniu širokých vrstiev roľníctva i zmáhajúceho sa robotníctva; to okrem iného malo za následok aj rozsiahlu emigráciu obyvateľov Uhorska najmä do Spojených štátov amerických. V národnostnej a kultúrnej oblasti sa maďarská štátna moc zameriavala predovšetkým na neúprosnú maďarizáciu nemaďarských národov aj napriek tomu, že tieto národy v uhorskej časti ríše počtom prevyšovali príslušníkov maďarského národa. Cieľom tejto politickej línie bolo úplne potlačiť národnú, kultúrnu a jazykovú identitu nemaďarských národov a vytvoriť jednonárodný veľkomaďarský štát. Túto politiku sprevádzalo súdne, hospodárske alebo aj ozbrojené potláčanie každého prejavu slovenského národného povedomia (ukázali to napríklad udalosti v Černovej r. 1907, pri ktorých žandári zastrelili 15 veriacich, žiadajúcich, aby miestny kostol vysvätil Andrej Hlinka), ďalej likvidácia slovenských škôl, prenasledovanie kultúrnych inštitúcií a slovenskej

národne uvedomenej inteligencie, tlače, spolkov a pod. Tento stav má za následok stále odnárodňovanie časti slovenskej inteligencie a úzku základňu jej kultúrnej činnosti aj politickej aktivity. Plastický a objektívny obraz o národnostnej situácii v Uhorsku na konci 19. a na začiatku 20. storočia máme z pera škótskeho historika R. W. Setona-Watsona (1879 – 1951, pseudonym *Scotus Viator*) v jeho anglicky písanom diele *Národnostná otázka v Uhorsku* (Londýn 1908; prvý slovenský preklad vyšiel zásluhou Stálej konferencie slovenskej inteligencie *Slovakia plus* r. 1994). O tom, že genocídna veľkomaďarská politika bola už medzinárodným problémom, svedčí aj hlas nórskeho spisovateľa B. Bjørnsóna, nositeľa Nobelovej ceny za literatúru, ktorý sa na medzinárodnom fóre zastal Slovákov proti odnárodňovaniu a potláčaniu základných ľudských práv a odhalil nepravdivosť mohutnej medzinárodnej propagandistickej kampane maďarských vládnych kruhov.

7.4.2. Jazyková situácia

Napriek krajne nepriaznivým podmienkam života Slovákov v Uhorsku slovenský jazyk a osobitne jeho spisovná forma – spisovná slovenčina – žil a ďalej sa rozvíjal, tak ako si to vyžadoval vtedajší život a ďalší vývin slovenského národa. Slovenský jazyk žil nielen v rudimentárnej podobe ako každodenný dorozumievací prostriedok príslušníkov slovenského národa v rozličných oblastiach života. Žil aj v kultivovaných formách: v reči ľudových obradov rozmanitého druhu, v ľudovej slovesnosti, pri náboženských obradoch, pri elementárnych administratívnych úkonoch a pod.; a slovenský jazyk žil najmä vo svojej reprezentatívnej celonárodnej forme – v spisovnej slovenčine, v ktorej vychádzali vynikajúce umelecké výtvary, ale aj publicistické prejavy a náučné diela. Príslušníci slovenskej inteligencie používali, pravdaže, spisovnú slovenčinu aj ako bežnú konverzačnú reč a rozvíjali tak prostriedky jej hovorového štýlu.

Z tohto výpočtu vidno, že spisovná slovenčina na začiatku 20. sto-

ročia fungovala vo v i a c e r ý c h a diferencovaných komunikačných sférach, tie, pravdaže, z hľadiska „zaťaženia“ priestoru spisovného jazyka nemali rovnakú váhu a rovnaký význam. Spomínaný priestor spisovného jazyka bol daný nepriaznivými politickými, hospodárskymi a kultúrnymi pomermi, t. j. rozsahom vtedajšieho národného života slovenského národa. Pre tento národný život mala najväčší, priam bytostný význam sféra pôsobenia umeleckej literatúry. Umelecká literatúra bola hlavným prúdom, v ktorom sa pohybovala vtedajšia spisovná reč Slovákov: v tomto prúde žila a sústavne obnovovala svoje domáce prostriedky spisovná slovenčina, v mnohom supľujúc aj bežnú konverzačnú reč a iné oblasti dorozumievania. V tomto prúde spisovná slovenčina r o z - v í j a l a aj nové p r o s t r i e d k y spojené s jestvujúcimi civilizačnými výdobytkami. V tomto prúde sa prejavovali kontakty slovenčiny s inými jazykmi a jej schopnosť vyrovnávať sa s cudzojazyčnými vplyvmi. Vysoký stupeň rozvitosti, funkčnú plnohodnotnosť a rovnocennosť slovenského literárneho jazyka s inými jazykmi potvrdzovali hojné preklady z inonárodných literatúr (ruskej, nemeckej, francúzskej, anglickej, maďarskej, poľskej, srbskej a chorvátskej a ďalších) od čelných predstaviteľov slovenskej poézie, prózy aj drámy, ale aj od iných prekladateľov. Preklady inonárodných literárnych diel vychádzali v reprezentatívnych Slovenských pohľadoch, v Dennici, neskôr v Živene a v ďalších literárnych periodikách aj ako samostatné knihy.

Hlavnými predstaviteľmi slovenského literárneho realizmu na konci 19. storočia a na začiatku 20. storočia v próze boli: Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Svetozár Hurban Vajanský, Janko Jesenský, Božena Slančíková Timrava, Elena Maróthy-Šoltésová, Terézia Vansová, Ľudmila Podjavorinská. O rozvoj slovenského básnického jazyka sa najväčšmi pričínili Pavol Országh Hviezdoslav, Svetozár Hurban Vajanský, Janko Jesenský, z predstaviteľov básnickej moderny najmä Ivan Krasko, Vladimír Roy a Ivan Gall.

V literárnom procese na prelome 19. a 20. storočia už možno u literárnych tvorcov pozorovať zjavnú tematickú aj jazykovú diferenciáciu.

V umeleckej literatúre tohto obdobia sa už zreteľne prejavujú dva základné prúdy; v súhlase s F. M i k o m (porov. jeho stat' *Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia*, *Philologia* 3, 1973, s. 141

– 150) ich môžeme označiť ako mestský, resp. kultúrny a dedinský, resp. ľudový. Ich jestvovanie v umeleckej literatúre, životne dôležitej pre spisovnú slovenčinu, je bezprostredne zviazané s jestvovaním spisovného jazyka: dedinský, ľudový prúd je zviazaný s nárečovým alebo ľudovým východiskom či základom spisovnej slovenčiny, kým mestský alebo kultúrny prúd súvisí s plnením vyšších, intelektuálnych, národnostnospisovných a celonárodných funkcií spisovného jazyka. V umeleckej próze je reprezentantom ľudového prúdu Martin Kukučín (1860 – 1928) a ešte dôslednejší je Jozef Gregor Tajovský (1874 – 1940). Títo autori najhlbšie siahajú do pokladnice ľudovej hovorovosti, prejavujúcej sa najmä vo výbere lexikálnych prostriedkov a syntaktických postupov. U M. Kukučína a J. G. Tajovského nastáva s t o t o ž n e n i e ľudového jazyka so spisovným a tým sa ľudový živel spisovnej slovenčiny v ich tvorbe manifestoval najpreukaznejšie. Zreteľne to vidno zo slovnej zásoby a najmä zo stavby vety, ktoré J. G. Tajovský upotrebil napríklad vo svojej hre *Statky-zmätky*, „obraze zo života dolnozemskejších Slovákov v 5 dejstvách“, uverejnenej v Slovenských pohľadoch, roč. XXIX, 1909, s. 513 – 521 (1. dejstvo):

Lavko. Dobré máš! Nevrav. Len choď za ňou a doved' sa poriadku.

Žofa. Id', meno moje, a probuj. Rodinu naviesť, to je už moja starosť.

Lavko. Aleže sa drž pri nej, chlapče! Poriadnymi rečami ju zabávajú a nahovárajú. Všetci dievčence mnoho dadia na lichotivé reči.

Ďurko. Vysielate ma. Ak nepôjde?...

Lavko (chvastave). Bystu dade! Jesto dievčat na každý prst desať. Keď tá nie, obrátime sa inde. Čože?! Tebe celý svet otvorený. Môj syn, lalad!

Žofa. Taký šuhaj, sko si ty, meno moje.

Lavko. Všade sa vieš vyznačiť a nijakej roboty sa nezľakneš. Aj Žofa Buriane, aj to, čo, mati? Aj to by bola.

Žofa. Bola, bola, meno moje, ale ja by som radšej, keby len Judka šla. Tam sa lepšie majú. By ti ľahko šla hodina, meno moje. Tam by si nemusel hrdlačiť, len si svoj mladý život chrániť a žiť si po svojom, meno moje.

Lavko. Nech opáči aj tam, aj tam. Viem, sa nikde nezahanbíš.

Predstaviteľom mestského alebo intelektuálneho prúdu v slovenskej umeleckej próze je Svetozár Hurban Vajanský (1847 – 1916). Ním priamo nadviazal na druhý prameň vzniku spisovnej reči slúžiaci na uspokojovanie nadlokálnych, t. j. celonárodných a celospoločenských, ba aj širších, takmer celoludských potrieb, zodpovedajúcich aj medzinárodnej výmene kultúrnych a civilizačných hodnôt. Jazykové prostriedky zodpovedajúce týmto potrebám možno súhrnne pracovne označiť ako *k n i ž n é*; ide o lexikálne prvky charakterizujúce vzdelanecké, intelektuálne, neľudové vrstvy (súčasťou týchto prostriedkov sú aj početné prevzaté slová nemeckej a najmä ruskej proveniencie), ďalej o syntaktické útvary odrážajúce myšlienkovú zložitost' a šírku vyjadrovania a v štýle o reflexívne postupy. Na Vajanského líniu vo vývine umeleckej prózy nadväzuje Janko Jesenský (1874 – 1945) a Ladislav Nádaši Jégé (1866 – 1940), ako aj Elena Maróthy-Šoltéssová (1855 – 1939) a Terézia Vansová (1857 – 1942). K tomuto prúdu sa v mnohých ohľadoch, najmä v niektorých svojich prácach, blíži aj taký výrazný zjav druhej vlny slovenskej realistickej prózy, ako je Božena Slančíková Timrava (1867 – 1951); sledujme uvedené znaky na úryvku z prózy *Bez hrdosti*, uverejnenej v *Slovenských pohľadoch*, roč. XXV, 1905, s. 334 – 348:

Predvečer bol krásny. Zore žlté ako plameň pozlacovaly slamené strechy domov a zapálily i vrcholce stromov i všetek okršlek dookola. Vôňa rozkvitnutej mladaj lipky pred dverami kostola a vôňa vôbec zeme, bylín a tráv lievala im do srdca radosť, tak že ešte i Milina Adamčíková zabudla na to, čo ju mučilo – totiž horela láskou nezhasiteľnou za bratom Kamilly – a z očí jej šľahal dychtivo plameň oduševnenia. Najprv začaly vypravovať radom, ktorá ako strávila deň. Pavla bola vo „dvore“ – tak volajú medzi sebou panský dom Zornicov, lebo bol veľmi „nóbl“. S tými bola Pavla rodina po mame, prečo jej pýcha nemala hraníc. Ira čítala román celý deň, od samého rána doteraz.

S jestvovaním literárnych či širšie kultúrno-politických časopisov, ako boli najmä *Slovenské pohľady* alebo Osvaldove *Literárne listy*, a periodickej tlače (*Národné noviny*, *Národní hlásnik*, *Hlas*, *Robotnícke noviny*, *Katolícke noviny*, *Slovenský týždenník*, *Prúdy*...) bezprostredne

súvisí rozvoj *p u b l i c i s t i c k é h o š t ý l u* a jeho prostriedkov a sčasti aj ďalší vývin náučného štýlu. Najväčšie prekážky stáli v ceste práve náučnému štýlu, ktorého rozvoju bránila malá vedeckovýskumná základňa a obmedzené publikovanie výsledkov v slovenskom jazyku, nejestvovanie nijakého stredného a vyššieho školstva so slovenským vyučovacím jazykom a úzka vrstva vedeckovýskumných pracovníkov. Najintenzívnejšie sa pracovalo v okruhu národovedných disciplín, najmä v jazykovede, v literárnej vede, národopise a v histórii, ktoré plnili aj dôležitú úlohu pri národnom uvedomovaní príslušníkov slovenského národa a priamo pri zachraňovaní jeho základných atribútov. Príspevky (publikované zväčša v mnohofunkčných *Slovenských pohľadoch*, prípadne aj v ďalších uvedených a iných periodikách, najmä rozmanitých almanachoch) z oblasti prírodných a technických vied mali skôr v e - d e c k o - p o p u l a r i z a č n ý ráz, keďže len málokedy boli výsledkom základného vedeckého výskumu vykonávaného na území Slovenska.

Hoci náučný štýl sa v tomto období opieral už o istú tradíciu, založenú Ľudovítom Š t ú r o m a rozvíjanú a rozširovanú početnými ďalšími bádateľmi, stále zápasil so znakmi charakteristickými pre staršie obdobia. Medzi tieto znaky zaraďujeme najmä archaické či archaizujúce *s l o - v o s l e d o v é p o s t u p y* v syntaxi, pri ktorých sa určitý slovesný tvar umiestňuje až na koniec vety, zvrtná forma *sa* sa kládla zásadne tesne k slovesu, a to zaň, zhodný prívlastok sa dával za nadradené substantívum, ďalej sem patrí *n e d o s t a č u j ú c e v y u ž í v a n i e h y p o t a x y* a *p o l o v e t n ý c h k o n š t r u k c i í* na primerané vyjadrenie zložitejších myšlienkových celkov a na presné vystihnutie špecifických sémantických vzťahov medzi súvetnými celkami, ako aj *š i r o k é s ú v e - t i a* vybudované predovšetkým na parataxe, ktoré často nahrádzajú odsek. Takáto *k l a s i c i s t i c k á* syntax je nefunkčná a meravá, nerešpektuje významovú stavbu vety a súvetia ako základný výstavbový činiteľ a vyznačuje sa nepotrebnou ozdobnosťou, ba aj verbalizmom. Prejavy náučného štýlu na začiatku 20. storočia sa len postupne zbavovali uvedených syntaktických obručí. Proti týmto doznievajúcim archaizujúcim tendenciám, ktoré vetnú informáciu skôr zatemňovali ako zjasňovali, sa však už zreteľne presadzujú prvky *t y p i c k é p r e m o d e r n ý n á u č - n ý š t ý l*. Veta sa v čoraz širšom rozsahu zbavuje meravých syntaktic-

kých schém a stavba vety a súvetia v prejavoch odborného štýlu sa dostáva do súladu s požiadavkami významovej stavby vety, resp. funkčnej perspektívy vety. Tým veta odborného štýlu nadobúda prehľadnú a jasnú stavbu, zvyrazňuje sa v nej hypotaxa a rozvíjajú sa príslušné spájacie výrazy na vyjadrenie jemných sémantických vzťahov, zbavuje sa príťažlivosti, rétorických prvkov a ďalších nefunkčných prostriedkov a celkovo sa v nej posilňuje súvzťažnosť obsahovej (významovej) a formálnej (výrazovej) stránky.

Spomínaný prelom smerom k modernému náučnému vyjadrovaniu, hoci ešte nie celkom dôsledný, je zreteľný aj v odbornom jazyku J. Škul-tého. Ukazuje to aj úryvok z jeho doslovu k 2. vydaniu Cambelovej Rukováti spisovnej reči slovenskej z r. 1915, s. 373:

Inde rodnému jazyku učí horlive rozmanitá škola, pravidlá pravopisu ustalujú učené sbory. Toho všetkého u nás niet. Na šťastie, slovenčina je vetev stromu pestovaného, výsledky slovanského jazykozpytu sú platné i pre ňu: my máme možnosť zaopatriť si aspoň privátny učebník a pri dobrej vôli dorozumieme sa na jeho predpisoch. Už s pôvodcom Rukováti, v poslednom čase jeho života, boli sme sa dohodli pre nové vydanie knižky na niektorých zmenách, vyžadovaných i vývojom slovenského spisovného jazyka.

Situáciu vo vývine odborného štýlu spisovnej slovenčiny a jeho prostriedkov sťažoval aj zápas s predstavou vychádzajúcou najmä z českých kultúrnych kruhov, podľa ktorej sa v slovenčine nemá budovať odborný štýl a terminológia, lebo slovenčina je vraj v tomto smere nerozvinutá a táto úloha by sa vraj aj tak nepodarila. Nositeľmi tejto čechoslovenskej predstavy boli niektorí kultúrne pracovníci (napr. Josef Holeček, Rudolf Pokorný, Karel Kálal, Albert Pražák, zo začiatku i Jaroslav Vlček), ktorých záujem o Slovensko ožil v čase zvyšujúceho sa národnostného útlaku v Uhorsku po rakúsko-maďarskom vyrovnaní r. 1867 a po prijatí národnostného zákona r. 1868, ktorý napomáhal maďarizačné ciele. Táto nebezpečná teória, ktorá smerovala proti samej podstate, štýlovej diferenciacii a plnej funkčnosti spisovnej slovenčiny, na Slovensku nenašla širšiu podporu.

Predstavitelia slovenskej vedy v tom čase vychádzali z ideovo-politického stanoviska, predstavovaného najmä Slovenskou národnou stranou, podľa ktorého slovenský národ a jeho jazyk predstavujú samostatné jednotky v rámci slovanského sveta, a tak uvedená teória bola prekonaná nielen jazykovednou teóriou, t. j. prácami Sama Cambela a Jozefa Škul-tého, ale predovšetkým vlastnou jazykovou praxou slovenských bádateľov, ktorí postupne utvárali a utvorili odborný štýl spisovnej slovenčiny ako jej organickú zložku a neoddeliteľnú súčasť. Obdobie na začiatku 20. storočia v tomto ohľade vo vývine spisovnej slovenčiny prinieslo rozhodujúci prelom, ktorý, pravdaže, bolo potrebné opätovne upevniť v neskorších vývinových štádiách spisovného jazyka.

7.4.3. Povaha a uplatňovanie Cambelovej kodifikácie spisovnej reči

Prejavom novej situácie v spoločenskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov, najmä intenzívneho rozvoja slovenskej umeleckej literatúry obdobia realizmu, ale aj rozvoja publicistickej tvorby a vedeckej činnosti, bolo aj to, že na prelome 19. a 20. storočia sa pociťovala potreba novej autoratívnej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Táto potreba bola o to naliehavejšia, že v tom čase už nijaká úradná či oficiálna kodifikácia v rečovej praxi neplatila. Od Hattalovej kodifikácie v *Krátkej mluvnici slovenskej* z r. 1852 už uplynulo polstoročie a pritom Hattalove základné princípy najmä v morfológii a v pravopise (silno v nich prevládali historické a etymologické tendencie) sa už všeobecne neprijímali, ba boli podrobené aj odbornej kritike. Ako sme už v predchádzajúcej kapitole uviedli, niektoré archaické, prípadne neslovenské prvky Hattalovej kodifikácie odstránili prakticky zacielené gramatiky J. K. Viktorina a F. Mráza.

Najdôležitejšie, pravdaže, bolo to, že vývin spisovnej slovenčiny sa uberal svojím vlastným korytom a nezastavil sa. V centre slovenského národného života – Turčianskom Sv. Martine –, kde vychádzala rozhodujúca časť národných periodík, umeleckej literatúry, zborníkov, alma-

nachov a inej literatúry, sa cieľavedomou redakčnou, ako aj výskumnou prácou utvorila pomerne jednotná a vzorová jazyková prax nazývaná *martinský úzus*. Nová situácia nastolila zjavnú potrebu vedecky opísať túto jazykovú prax, odôvodniť ju a zovšeobecniť ju formou autoratívnej kodifikácie. Na túto úlohu bol už predchádzajúcou odbornou orientáciou a prácou pripravený S. Cambel. Jeho *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* z r. 1902 sa stala všeobecne prijímanou a uznávanou kodifikačnou príručkou slovenského jazyka a pravopisu najmenej na prvé tri desaťročia 20. storočia.

Spisovná slovenčina tak do 20. storočia vstúpila síce s individuálnou, ale autoritatívnu kodifikáciu, ktorá sa zakladala na solídnom vedeckom štúdiu a aj na dobrom poznaní materiálu celého, nie iba spisovného slovenského jazyka, na istej konzistentnej teoretickej platforme, a pokiaľ ide o jazykovú prax, nadväzovala na úzus redaktorov, publicistov a kultúrno-politických pracovníkov vtedajšieho slovenského kultúrneho a politického centra, t. j. T. Sv. Martina.

Pravdaže, vtedajšia situácia v poznaní a vedeckom opise bohatého výrazového repertoáru slovenského jazyka vo všeobecnosti bola nedostačujúca až slabá, preto redakčné zásahy v mene martinského úzu boli často – aspoň z hľadiska dnešného poznania stavu slovenského národného jazyka – prejavom menšej odbornej pripravenosti a rozhladenosti redaktora či korektora, boli teda podmienené značne subjektívne a nie raz aj nekvalifikované. Možno pri nich pozorovať úsilie neodôvodnene unifikovať spisovné vyjadrovanie, stierať individuálne autorské výrazové prvky, zneutráľňovať vyjadrovanie odstraňovaním hovorových a expresívnych lexikálnych a syntaktických prvkov, írečitých slovenských väzieb a celkové ladenie beletristických textov posúvať do knižnejšej polohy. Ako ukázala M. Prídavková-Mináriková (p. Philologia 3, 1973, s. 175) na rozbere redakčných zásahov do Kukučínových textov, šlo tu o také úpravy ako nahradenie formy *dakto* podobou *niekto*, *var* formou *azda*, namiesto *just* sa použilo *veru*, konštrukcia *chytili sa do pečenia plávok*, čo v hore nazbierali bola nahradená konštrukciou *chytili sa do pečenia plávok v hore nazbieraných*, namiesto konštrukcie *čo si máme vyhadzovať na oči* je konštrukcia *čo by sme si vytýkali* atď.

Martinský úzus sa stal objektom vedeckého opisu a kodifikácie S. Cambelovi. Ten ako autor *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* bol síce individuálnym tvorcom kodifikácie, ale táto kodifikácia sčasti mala aj kolektívny ráz, lebo S. Cambel sa pri svojich rozhodnutiach radil s vedúcimi osobnosťami slovenského národného života, najmä so Svetozárom Hurbanom Vajanským a s Jozefom Škultétym, pričom J. Škultéty po predčasnej autorovej smrti napokon ako najpovolanejší Rukoväť spisovnej reči slovenskej v 2. a 3. vydaní (r. 1915 a 1919) aj pripravil. Dôležitá bola aj odborná, morálna a ľudská podpora predstaviteľov slovenského národného centra Cambelovým kodifikačným činom.

Hoci si S. Cambel ako kodifikátor kládol smelé ciele, v kodifikačnej práci nebol vyznávačom zásadných reforiem, podporoval skôr prirodzenú kontinuitu jazykového vývinu. Ako to napísal v *Slovenských pohľadoch* r. 1901 na s. 345, jeho cieľom bolo „poslovenčiť spisovnú reč čo do látky“. V záujme toho v slovnej zásobe a v sklade radil postupovať takto: „Máme písať takými slovami, jaké ľud slovenský má a zná a slova máme viazať takým spôsobom, ako ich ľud slovenský viaže.“ Na spoznanie skutočného stavu sústavne skúmal živú reč a na základe komplexného poznania jazykového materiálu, osobitne zo slovenských nárečí, chcel kodifikovať to, čo bolo možno pokladať za isté, za skutočné a jestvujúce v spisovnom jazyku. V tvare slov sa zamerával na „udôsledňovanie“ foriem spisovnej reči. Oproti svojmu kodifikačnému predchodcovi M. Hattalovi zo skloňovania odstránil niektoré neslovenské tvary (podrobnejšie bola o nich reč v predchádzajúcej časti), pri skloňovaní životných mužských podstatných mien nehovorí o tvrdých a mäkkých menách, lebo v slovenčine (na rozdiel od češtiny) sú ich tvary rovnaké (*chlap* – genitív *chlap-a*, *priateľ* – genitív *priateľ-a* atď.), tvary číslovky *jeden* typu *jednoho*, *jednomu* nahradil progresívnymi tvarmi *jedného*, *jednému*.

Pri usmerňovaní jazykovej praxe okrem vlastného normatívneho hľadiska mal na mysli aj štýlové, resp. funkčné hľadisko, a tak napríklad niektoré neurčité slovesné tvary neodporúčal upotrebovať „v osnove pre ľud určené“. V skladbe radil uprednostňovať domáce slovenské väzby, ktoré dobre poznal zo svojich nárečových výskumov. Rovnako odporúčal napríklad namiesto slovesného podstatného mena, ktoré rozmno-

žuje počet mien v spojení, používať neurčitok (*potreba zarábania na živobytie* – *potreba zarábať na živobytie*). V pravopise sa pridržiaval etymologického princípu a práve na základe historického výskumu odvodňoval a ustaloval písanie ypsilonu, ďalej mäkkých spoluhlások *d', t', ň, l'*, samohlásky *ä*, dvojhlasok a pod.

Celkove možno povedať, že S. Cambel na základe dobrej odbornej jazykovednej prípravy, vhodnej odbornej orientácie aj kladných osobných vlastností sa vypracoval na vynikajúceho slovenského jazykovedcu obdobia konca 19. a začiatku 20. storočia a významného kodifikátora slovenského spisovného jazyka. Založil široko koncipovaný vedecký výskum slovenského jazyka, a to v jeho prirodzenej, nárečovej, ako aj kultivovanej, spisovnej forme (úzus spisovateľov daného obdobia). Skúmal teda živú reč a súčasný jazyk a na výsledkoch tohto výskumu založil svoju kodifikačnú činnosť. Nadviazal v nej na martinský úzus a svojím kodifikačným úsilím sa pričínal o stabilizáciu normy spisovného jazyka, ale aj o posilnenie identity samostatnosti, jednoty a autochtonnosti slovenského jazyka. Svojou koncepcnosťou, metodologickou uvedomelosťou a kodifikačným vyústením sa Cambelovo jazykovedné dielo stalo inšpiratívne aj v nasledujúcich obdobiach. Kodifikačné dielo S. Cambela predstavuje dôležitý článok medzi kodifikáciou M. Hattalu a prvou oficiálnou a kolektívnou kodifikáciou spisovnej slovenčiny v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1931 vydaných Maticou slovenskou, ako aj prakticky zacielenými gramatickými prácami Jána Damborského. Jeho základnú kodifikačnú líniu rešpektovali aj všetky nasledujúce kodifikácie.

7.4.4. Kodifikačná činnosť Jozefa Škultétyho

Účasť J. Škultétyho v slovenskom národnom živote je nielen neobyčajne široká, ale aj intenzívna a dlhá; tieto faktory podmienili aj jej kontinuitu a účinnosť. J. Škultéty sám sa vyznačoval zmyslom pre kontinuitu jazykového a kultúrneho vývinu a pre tradíciu. Prejavovalo sa to napríklad v jeho zápornom postoji

k pravopisným zmenám a z druhej strany zasa v tolerantnom stanovisku k internacionálnym, všeobecne rozšíreným prevzatým slovám. Škultétyho význam pre dejiny spisovnej slovenčiny na začiatku nášho storočia treba vidieť najmä v týchto bodoch:

1. Bol jedným z tvorcov a dôsledných udržiavateľov martinského úzu. Tento zástoj mu umožňovalo vynikajúce poznanie bohatstva slovenského jazyka, solídne teoretické vedomosti o jazyku, ako aj mnohoročná praktická publicistická a redakčná práca v periodikách dôležitých z hľadiska slovenského národného života, ako sú *Slovenské pohľady* a *Národné noviny* (v ktorých od r. 1881 ako redaktor pôsobil celých štyridsať rokov).

2. Priama kodifikátorská práca J. Škultétyho spočívala v aktívnej a bezprostrednej účasti pri riešení kodifikačných otázok v jazykovedných dielach S. Cambela. Týka sa to diela *Slovenský pravopis* z r. 1890, ako aj hlavného kodifikačného spisu – *Rukováti spisovnej reči slovenskej* z r. 1902. Druhé a tretie vydanie tohto diela (r. 1915, 1919), ako sme už spomínali, J. Škultéty sám pripravil a urobil v ňom isté úpravy, napr. zaviedol podoby *koniec*, *veniec* s dvojhlasťou *ie* v príponě, rovnako aj formy slovies *vedieť*, *musieť* (oproti Cambelovým formám *vedeť*, *muser*), ďalej podoby *volba*, *malba* so spoluhlaskou *l'* pred príponou *-ba*, pri predložke *mimo* kodifikoval väzbu s genitívom, popri spájacom výraze *ktorý* pripúšťa aj vzťahný výraz *čo* a časť *Abecedný ukazovateľ* doplnil poukazmi na chybné prevzatia a na ďalšie nedostatky, ako sú napríklad výrazy *byť k dostaniu* (namiesto *dostať*), *následkom biedy* (namiesto *pre biedu*), *ničmenej* (namiesto *jednako*) a pod. Škultétyho úpravy okrem istých výnimiek (napr. podoby tzv. mäkkých prídavných mien typu *prední*, *prednia*, *prednie*) sa vžili a sú súčasťou kodifikačnej spisovnej slovenčiny podnes. Inak J. Škultéty presadzoval tézu, že v spisovnej reči sa treba vyhýbať novotám, mal pri tom zjavne na mysli umelú tvorbu lexikálnych neologizmov a nepotrebné prevzatia z iných jazykov, ktoré istotne neprispievajú k stabilite spisovnej reči.

3. Vo vlastnej bádateľskej práci sa sústreďoval na stále otvorené témy, ako je oblasť miestnych názvov a starších dejín slovenčiny vo všeobecnosti, používanie češtiny ako jazyka písomností na Slovensku,

slovenské slová v maďarčine a cudzie slová v slovenčine, dejiny slovenskej jazykovedy a pod.

4. Potrebnú odbornú atmosféru v jazykovede pomáhal udržiavať aj svojimi recenziami prác slovenských aj mimoslovenských bádateľov v jazykovede. Škultétyho jazykovedné dielo smerovalo najmä k posilneniu idey autochtonnosti a čistoty slovenčiny a vedno s prácami S. Cambela má veľký význam pre kodifikáciu a ustáľovanie normy spisovnej slovenčiny na konci 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia.

7.5. Osobnosti v martinskom období

Prehľadné životopisné údaje, ako aj údaje o ich jazykovednej, prípadne kultúrno-spoločenskej činnosti venujeme vedúcim spomenutých centier národno-kultúrneho života. To sú Samuel Cambel, Jozef Škultéty a František Richard Osvald.

SAMUEL CAMEL (1856 – 1909). Jazykovedec, vysoký úradník ministerského prezídia v Pešti, redaktor provládnych novín *Slovenské noviny*. Narodil sa v Slovenskej Lupči, po absolvovaní stredoškolského štúdia v Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote a v Kežmarku študoval právo na univerzite v Pešti, potom slavistiku vo Viedni, v Prahe a v Budapešti. Popri úradných povinnostiach sa venoval spisovnej slovenčine, pôvodu slovenčiny a jej nárečiam. Autor upravenej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Kodifikačný charakter majú jeho práce *Slovenský pravopis* (1890), najmä *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1. vyd. 1902), ktorá pomohla stabilizovať spisovnú slovenčinu v kritickom období vystupňovanej maďarizácie. S. Cambel sa opieral o mladogramatické princípy, podľa ktorých sa kontinuita jazykového vývinu odzrkadľuje najmä v nárečiach. Preto presadzoval tézu o spätosti spisovného jazyka s nárečiami. Vývinu slovenčiny venoval prácu *Slováci a ich reč* (1903) a *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906). V prvej rozpracúva teóriu o južnoslovanskom pôvode slovenčiny a o jej počeštení po založení pražskej univerzity (1348). V druhej knihe chcel zhrnúť poznatky o slovenských nárečiach a publikovať nárečové ukáž-

ky. Stačil však publikovať iba texty z východoslovenských nárečí. Zomrel v Csillaghegyi pri Pešti.

JOZEF ŠKULTÉTY (1853 – 1948). Redaktor, literárny pracovník, historik, jazykovedec, v rokoch 1921 až 1927 univerzitný profesor na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Narodil sa v obci Potok pri Rimavskej Sobote. Študoval na gymnáziu v Rimavskej Sobote, Revúcej a v rokoch 1874 až 1876 študoval na učiteľskom ústave v Budapešti. Po skončení štúdia bol učiteľom v Sučanoch, vo Vrútkach a istý čas v Kláštore pod Znievom. Od roku 1881 bol v Martine redaktorom *Národných novín* a v rokoch 1890 až 1916 redaktorom *Slovenských pohľadov*. Ako redaktor bol známy tým, že rukopisy v slovenskej reči upravoval a korigoval podľa zásad martinského úzu. Podobne postupoval aj pri vydávaní literárnych diel A. Sládkoviča, P. O. Hviezdoslava, M. Kukučína a iných, pričom rešpektoval jazykové zvláštnosti štýlu autorov. K ustáľovaniu spisovných noriem slovenčiny prispel prácou *Cudzie slová v slovenčine* (1902) a rubrikou *Slovenský jazyk*, ktorú zaviedol do *Slovenských pohľadov*. Pre vývin spisovnej slovenčiny v jej nasledujúcich etapách bola dôležitá jeho normatívna úprava niektorých javov vo vydaniach Cambelovej Rukováti v rokoch 1915 a 1919. O správnosti postupu J. Škultétyho svedčí to, že jeho normatívne úpravy pretrvali dodnes. Po návšteve cárskeho Ruska v roku 1885 so S. H. Vajanským začal byť uhorskej vláde podozrivý a ako redaktora *Národných novín* ho vláda viackrát perzekvovala väzením. V prospech národných práv a slovenčiny J. Škultéty neprestal pracovať ani po roku 1919. Významnú úlohu v ranom období prvej Česko-slovenskej republiky zohralo jeho dielo *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života* (1920), v ktorom polemizuje s úvahami M. Hodžu o jednotnom československom národe a na rozdiel od neho kladne hodnotí úsilie slovenských vzdelancov o rozvoj národného života. Zomrel v Martine.

FRANTIŠEK RICHARD OSVALD (1845 – 1926). Redaktor, vydavateľ, literárny a kultúrny pracovník, predstaviteľ trnavského národno-kultúrneho centra, hodnostár katolíckej cirkvi. Narodil sa v Banskej Hodruši, dnes časť obce Hodruša-Hámre. Teológiu študoval v Ostrihome, po jej skončení roku 1869 bol kaplánom na viacerých farách, naposledy v Majcichove pri Trnave. Od roku 1880 bol farárom

v Teplej, dnes časť obce Podhorie, a od roku 1917 pôsobil ako kanonik v Trnave, neskôr prelát a generálny vikár. Pre jeho publikačnú aktivitu je charakteristické, že súbežne publikoval články zo svetskej, literárnej, národnoosvetovej a pastoračnej sféry, čím pripomína aktivity bernolákovcov. Článkami národnoosvetového obsahu prispieval do Pešťbúdnských vedomostí, do Národných novín, ale aj Katolíckych novín a Pútnika svätovojtešského. V martinskom období v rokoch 1880 až 1908 vydával cirkevne orientovaný časopis *Kazateľňa* a súčasne jeho literárne orientovanú prílohu *Literárne listy*. V rokoch 1919 až 1926 bol predsedom Matice slovenskej i čestným predsedom Spolku svätého Vojtecha. Napokon jeho kladný vzťah k bernolákovcom potvrdzuje to, že v rokoch 1893 – 1898 vydáva almanach *Tovarišstvo* pri príležitosti 100. výročia založenia bernolákovského *Slovenského učeného tovarišstva*. Za spolupracovníkov a prispievateľov do spomenutého časopisu a almanachu získal skupinu odborníkov z rozličných vlastivedných disciplín z radov katolíckeho duchovenstva, ktorá sa stala známa ako *Osvaldova skupina*. Tvorili ju napríklad historik bernolákovského hnutia J. Kohuth, historik F. V. Sasínek, jazykovedci M. Hojč a F. Šujanský, archeológ A. Kmeť, etnograf P. Tomkuljak, literárny kritik a básnik Tichomír Milkin a iní. Zásluhy F. R. Osvalda o rozvoj súdobej spisovnej slovenčiny sú predovšetkým v tom, že ako redaktor a vydavateľ sa pričínal o jej šírenie a ustálenie, o dotváranie jej štýlov. Cenné sú aj jeho články, v ktorých sa pripomína dôležitosť pestovania a osvojovania si spisovnej podoby slovenčiny pre rozvoj národného života. Pre naše národné dejiny okrem jeho kladného vzťahu k historiografii a archeológii osobitný význam mala jeho podpora Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Všetky tieto aktivity F. R. Osvalda boli zvlášť dôležité so zreteľom na to, že v tomto čase maďarizačný nátlak nadobúdal stále väčšie rozmery, v dôsledku čoho prostredie kultivovania i používania slovenčiny sa stále zmenšovalo. Zomrel v Trnave.

8. Medzivojnové obdobie

8.1. Spisovná slovenčina v Česko-slovenskej republike (r. 1918 – 1939)

8.2. Spoločensko-politická a kultúrna situácia

Priebeh a výsledky prvej svetovej vojny zásadne zmenili situáciu v strednej Európe, osobitne situáciu národov patriacich do rakúsko-uhorskej monarchie. Na troskách tohto žalára národov vznikli viaceré štáty vybudované na národnom princípe, ktorý sa ukazoval ako základný nosný princíp štátu. Aj Česko-slovenská republika vznikla r. 1918 ako národný (vlastne dvojnárodný) štát, ktorého piliere tvorili dva príbuzné národy Česi a Slováci. Slovenský národ v Česko-slovenskej republike po vyše tisícročnom odstupe z í s k a l národnú s l o b o d u a tento historický a politický medzník nepochybne treba brať do úvahy aj ako medzník v dejinnom postupe spisovnej slovenčiny a slovenskej kultúry všeobecne, ktorým sa v nových štátnopolitických podmienkach otvorili a otvárali dovtedy nevídané perspektívy.

Predstavitelia slovenského národa do novej republiky vstupovali s veľkými nádejami. Už dohody uzavreté medzi Slovákmi a Čechmi počas prvej svetovej vojny v Spojených štátoch amerických sľubovali Slovákom federatívne usporiadanie budúcej republiky (*Clevelandská dohoda* z r. 1915), resp. autonómiu (*Pittsburská dohoda* z r. 1918). Po vzniku republiky však vedúci českí politici o týchto dohodách nechceli nič vedieť a ústava z r. 1920 kodifikovala nejestvujúci jednotný *československý národ*, ako aj rovnako nejestvujúci jednotný *československý jazyk* v dvoch zneniach – českom a slovenskom.

Už tento začiatok Česko-slovenskej republiky, v ktorej českej časti navyše žila početná nemecká menšina, kým v slovenskej časti značná maďarská menšina, signalizoval nastupujúce rozpory v štátnopolitických, ekonomických aj kultúrnych otázkach a stal sa zdrojom n e s t a b i l i t y nového štátu. Slováci v ňom figurovali ako politicky, eko-

nomicky aj kultúrne slabší partner, ktorého ekonomická sila sa ovládnutím jestvujúceho slovenského priemyslu českou buržoáziou a do značnej miery aj jeho likvidáciou ešte zoslabila. Politickú moc v štáte rovnako mali v rukách predstavitelia českého kapitálu. Naproti tomu vznikom Česko-slovenskej republiky sa utvorili priaznivé podmienky na rozvoj národného života Slovákov a na neobyčajný vývin slovenskej kultúry a vzdelanosti. A práve tieto činitele neskôršie veľmi silno ovplyvňovali aj politický a ekonomický život spoločnej republiky.

Ako píše S. Šmatlák v *Dejinách slovenskej literatúry* (1988, s. 484 – 485), rozvoj slovenskej kultúry po roku 1918 má predovšetkým extenzívny charakter. Obnovovalo a zakladalo sa to, čo malo najväčší význam pri národnozáchrannom procese a čo bolo maďarskou politikou genocídy najväčšími postihnuté. Roku 1919 sa obnovuje činnosť Matice slovenskej ako význačnej celonárodnej kultúrnej inštitúcie, ktorá mala významnú úlohu aj pri ďalšom vývine spisovnej slovenčiny. Vedecké odbory Matice slovenskej utvorili na ten čas solídne, hoci nie optimálne personálne aj inštitucionálne východisko na vedecký výskum predovšetkým v okruhu národnovedných disciplín, ako aj na publikovanie jeho výsledkov. V Matici slovenskej sa rozvinula široká edičná činnosť, ktorá značila veľkú podporu slovenskej kultúre a rozvoju vzdelanosti (vychádzala tu krásna literatúra, vedecká spisba, časopisy, noviny) a udržiavaním kontinuity s martinským úzom prispela k stabilizovaniu normy spisovnej slovenčiny a k posilneniu identity slovenského národného jazyka. Touto, ako aj ďalšími aktivitami sa Matica slovenská pričinila o výrazný vklad do kultúry a duchovného potenciálu slovenského národa.

V slovenskej kultúre si aj v tomto období dominantnú pozíciu zachováva krásna literatúra, ale už – to na rozdiel od predchádzajúceho obdobia – nie svojou národnozáchovnou funkciou, lež predovšetkým tým, že prostredníctvom nej sa ventilovali všetky zásadné myšlienkové, citové aj civilizračné prúdenia povojnovej epochy, a vo veľkej miere aj tým, že svoje ideové poslanstvo predstavovala v slovenskom jazyku, a tak prostredníctvom slovenčiny slovenský človek nielen držal prst na pulze čias, lež najmä cítil blízkosť a príbuznosť iného slovenského člo-

veka, uvedomoval si, že slovenčina je tu a rozvíja sa, lebo to zodpovedá vôli a túžbe celého slovenského národa.

Bezprostredný vzťah Slovákov a Čechov, ich spoločný život v spoločnej slobodnej republike, ktorá sa mala stať rovnakým domovom pre obidva štátnotvorné národy – to je nový fenomén spoločenského, politického aj kultúrneho života slovenského národa. Vzťah Slovákov a Čechov v politickej a ekonomickej rovine bol vlastne rozhodujúcim pre jestvovanie a fungovanie nového štátneho útvaru. Na jednej strane prílev českých odborníkov, štátnych úradníkov a pod. na Slovensko značil veľkú pomoc fungovaniu štátu, normálnemu životu v ňom, rastu vzdelanosti, na druhej strane sa čoskoro stal zábranou pri uplatňovaní sa Slovákov v štátnych službách. Všimnime si svedectvo, ktoré o tejto situácii podáva mladý spisovateľ a publicista Dobroslav Chrobák (1907 – 1951) vo svojej eseji *Mladá generácia*, uverejnenej r. 1932:

Mladí, oslobodení od akýchkoľvek tendencií a predpokladov, hľadeli aj na tento problém trpezlivo a bez okuliarov. Pre nich momenty, aké vedeli uspokojiť napr. opozičníkov národnej rady 30. októbra pri vynášaní deklarácie, alebo dôvody, aké stačili našim starším, nemali dostatočné čaro a presvedčivú silu. Československý problém stal sa po prevrate nielen problémom unifikácie kultúry, reči atď., ale i otázkou chleba a tvrdého zápasu o existenciu, kde mladí mali možnosť vidieť, ako sa na ideál jednoty ťažko dopláca. Pritom nebolo tajomstvom, pomocou akých prostriedkov a akými metódami sa ideál jednoty československej realizoval; v prostriedkoch sa často ani nevyberalo a pôsobilo to niekedy až pohoršlivo a odpudzujúco. Najmä v školách pri výchove v tomto duchu sa mnoho hrešilo, takže otázku československej jednoty, ale aj otázku vzájomnosti hodne zdiskreditovalo. Hlas mladých ozýval sa z tejto stránky už dávnejšie – a zosilňoval sa úmerne podľa toho, ako sa pomery na Slovensku horšili. Mladí sa dnes spod zorného uhla existenčných otázok vyslovili proti čs. národnej jednote, ktorej politickým adekvátom je centralizmus, a domáhajú sa autonómie, na ktorú Slováci, ako osobitný národ, majú nárok a ktorá im ako takým patrí. Z takéhoto stanoviska nemožno však ani uzatvárať, ako sa to stalo, že by sa mladí stavali k pomeru Čechov a Slovákov záporne. Mladí si upravia aj tento pomer

sami, lebo sú presvedčení, že jestvuje aj iné riešenie okrem doterajšieho, ktorému mali byť obetované ideály národa a jeho samobytnosti.

Podobne to bolo aj vo vzťahu k spisovnej slovenčine: z jednej strany sa spisovná slovenčina obohacovala o nové potrebné termíny z češtiny, z druhej strany sa neregulovaným preberaním českých slov rozkolísavala norma a kodifikácia spisovnej slovenčiny aj v tých prípadoch, kde dovtedy bola ustálená. Infiltrovanie spisovnej slovenčiny českými prvkami sa týkala všetkých jazykových rovín (hláskoslovnia, tvaroslovnia, syntaxe, ale najmä lexiky) a v časti jazykových prejavov bola taká intenzívna, že jazyková situácia na Slovensku po vzniku Česko-slovenskej republiky a v nasledujúcom desaťročí nadobúdala znaky jazykového chaosu a vývin jazyka sa označuje ako *živelný* (J. Ružička, *Spisovná slovenčina v Česko-slovensku*, 1970, s. 40).

V novej spoločenskej, politickej a jazykovej situácii istej kultúrnej diskontinuity nebola schopná zabrániť ani generácia *realistických* spisovateľov, ktorí do literatúry vstupovali v ostatných desaťročiach 19. storočia a ktorých tvorba – s väčším či menším prerušením – pokračovala aj v povojnovom období (máme tu na mysli prozaikov M. Kukučína, J. G. Tajovského, B. S. Timravu, L. N. Jégého, J. Jesenského, ako aj básnikov P. O. Hviezdoslava, J. Jesenského, I. Kraska, V. Roya). V novej situácii prestala byť určujúcim prúdom a do literárneho a verejného života vstúpila nová, mladá generácia, ktorá bola rozhodnutá otázky slovenskej kultúry posudzovať z vlastného uhla pohľadu a na nové potreby a problémy odpovedať svojím vlastným spôsobom (ide o také osobnosti ako M. Rázus, J. Smrek, Š. Krčméry, Tido J. Gašpar, V. Beniak, J. C. Hronský, M. Urban, E. B. Lukáč, L. Novomeský, F. Král, P. Jilemnický, I. Horváth a ďalší).

Výrazné spojivo s predchádzajúcim obdobím v kultúre a osobitne v jazyku a jazykovede predstavuje osobnosť J. Škultétyho, ktorého oficiálna pozícia sa posilnila: bol správcom obnovennej Matice slovenskej a r. 1919 sa stal aj prvým profesorom slovenského jazyka a literatúry novozaloženej Univerzity Komenského v Bratislave, no túto svoju funkciu vykonával iba krátko, a tak oficiálne predpísané predmety *československý jazyk* a *československá literatúra* prednášali výlučne

českí pedagógovia. Svojou dovtedajšou činnosťou si J. Škultéty získal vysokú autoritu. Vo vlastnej vedeckej a publicistickej práci aj ďalej dôsledne dodržiaval zásady *martinského úzu* a *Cambelovu* kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ktorú sám do istej miery modifikoval a doplnil (v 2. a 3. vydaní *Rukoväti* spisovnej reči slovenskej z r. 1915 a 1919). Jeho vplyv sa uplatňoval aj v zacielení časopisu *Slovenská reč* (vznikol r. 1932 v Košiciach, ale od svojho druhého ročníka r. 1933 sa stal orgánom Matice slovenskej a vychádzal v Turčianskom Svätom Martine). Práca Slovenskej reči sankcionovala Škultétyho požiadavky vrátane zásahov, ktoré urobil ako vydavateľ *Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej*.

Pre celkovú situáciu v novom štáte – vrátane jazykovej situácie – bolo dôležité to, že Bratislava sa formovala ako politické, spoločenské a kultúrne centrum Slovákov: sídlili v nej vládne, politické a kultúrne inštitúcie, štátna univerzita a ďalšie vzdelávacie ustanovizne. Po období, v ktorom spolu s tradičným Turčianskym Sv. Martinom najprv platila ako druhé hlavné centrum (vo viacerých ohľadoch aj konkurenčné), čoskoro prevzala vedúcu pozíciu v celom národnom živote Slovákov a r. 1939 stala sa prirodzeným hlavným mestom prvej Slovenskej republiky. Svojím excentrickým postavením na krajnom juhozápade Slovenska značí z jazykového hľadiska čiastočné oslabovanie stredoslovenského základu spisovnej slovenčiny, najmä v niektorých oblastiach hláskoslovnia a výslovnosti.

8.3. Jazyková situácia v 20. rokoch

Po vzniku Česko-slovenskej republiky r. 1918 spisovná slovenčina na seba prevzala takmer v plnom rozsahu úlohy *štátneho* jazyka. Okrem „tradičných“ funkcií byť jazykom krásnej literatúry a publicistiky, ktoré plnila už v predchádzajúcich etapách vývinu, stala sa vyučovacím jazykom na všetkých druhoch škôl, jazykom neobyčajne silno sa rozvíjajúcej slovenskej vedy a jazykom štátnej administratívy. Táto nová situácia nastala nečakane a zrazu, takže je pochopiteľné, že spisovná slovenčina nebola na plnenie týchto funkcií zo všeobecne zná-

mych príčin pripravená. Celkom nová situácia pre spisovnú slovenčinu nastala aj v tom, že v novom štáte sa dostala do *b e z p r o s t r e d n é - h o* kontaktu s *č e š t i n o u* a pri plnení nových funkcií bola nútená konfrontovať sa s češtinou (konvergenčné a divergenčné procesy vo vývine slovenčiny a češtiny v podmienkach spoločného štátu v 20. storočí na bohatom materiáli sústavne sleduje poľský slavista J. Lipowski v monografii z r. 2005).

Keďže spisovná čeština v tom čase už bola funkčne, resp. štýlovo primerane diferencovaná, lebo analogické funkcie plnila ešte pred vznikom Česko-slovenskej republiky, v súčinnosti s českým politickým a ekonomickým i kultúrnym tlakom, o ktorom už bola reč, stala sa tak spisovná slovenčina o b j e k t o m t l a k u z o s t r a n y češtiny, ktorý v samom spisovnom jazyku viedol k napätiu a v istých oblastiach jazykovej praxe k nepochopeniu nových potrieb, k rozpakom a k nevídanému *p r e - m i e š a v a n i u* slovenských jazykových prvkov s českým i, a to z o v š e t k ý c h jazykových rovín. V slovenských textoch (najviac v publicistických a administratívnych, menej v náučných a umeleckých) sa bežne vyskytovali také h l á s k o s l o v n é j a v y ako porušovanie ustálenej kvantity (napríklad *mrtvý, lýže* namiesto *mŕtvy, lyže*), zanedbávanie dvojhlasok v slovesách typu *trpeť, mreť – mrem* (namiesto *trpieť, mrieť – mriem*), spoluhláskové zoskupenia typu *rvat', lhat'* (namiesto *ruvať, luhať*), podoby *krúžek, tlumočník, číšník, svoboda* (namiesto *krúžok, tlmočník, čašník, sloboda*) a pod. Z okruhu *t v a r o s l o - v i a* možno tu uviesť príklady typu nom. pl. *metry, litry* (namiesto *metre, litre*), oživovanie vokatívu typu *pane kapitán, pane môj* (namiesto oslovovacieho nominatívu typu *pán kapitán, pán môj*), tvary nom. pl. typu *Češi, valaši* (namiesto *Česi, valasi*), genitív sing. pri vzore *sluha* typu *od gazdy, od sluhy* (namiesto *od gazdu, od sluhu*), nominatív pl. typu *dva týždny* (namiesto *dva týždne*), inštrumentál pl. typu *s pomery, s inýma* (namiesto *s pomermi, s inými*). V syntaxi šlo o väzby sloves s genitívom typu *želať si niečoho, zabudnúť niečoho* (namiesto živých slovenských väzieb s akuzatívom), o nahrádzanie podmienkovej spojky *ak, keď* (prípadne opytovacej častice *či*) časticou *-li* stojacou za slovesným tvarom (typ *nepoznáme-li, vezmeme-li* a pod.), o nesprávne vykanie typu *vy ste kúpil, vy ste povedala* (namiesto *vy ste kúpili, vy ste povedali*),

o používanie relatíva typu *s nímž, za nehož* namiesto zodpovedajúcich tvarov vzťažného zámena *ktorý*, prípadne *čo* (t. j. *s ktorým, za ktorého*), o nefunkčné využívanie opisného pasíva a pod. Najslabším miestom bola *s l o v n á z á s o b a*: slovenské texty sa často priam hmýrili bohemizmami typu *snadný, snadne, usnadniť, stín, patro* (podnebie ako jazykovedný termín), *zemedelstvo, dosavádny, zatímny, zatímne, láhva, láhev, zed', zedník, krunier, ret – rty, retný, skluzen', brusle, protež, ovšem, rýma, kartáč, prevádzať kejkle* (= čarovať), *hrobitov, pochva, zbožie* (vo význame „tovar“), *kludný, kludne, ukludniť, striezlivý, inkúst, nelžá, ponevác, padelat, padelatel, kulhať, že* (ako pobádacia častica, *však*) atď.

Tieto a ďalšie nedostatky svedčia o tom, že jazykové vedomie časti používateľov spisovnej slovenčiny bolo také *r o z k o l í s a n é*, že si často ani neuvedomovali rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Tento stav najmä v dvadsiatych rokoch mal istotne svoju príčinu aj v nízkej *v z d e l a n o s t n e j* úrovni mnohých používateľov spisovnej slovenčiny, ktorí na svoju prácu neboli *n á l e ž i t e* jazykovo pripravení a chýbala im vypestovaná, ale aj prirodzená *o d o l n o s ť p r o t i* cudzojazyčnému *t l a k u*, najmä keď šlo o blízky a zrozumiteľný jazyk, akým bola Slovákom čeština. Tento stav v používaní spisovnej slovenčiny má na svedomí aj neobyčajne prudký *r a s ť p o č t u p o u ž í v a t e ľ o v* spisovného jazyka na začiatku Česko-slovenskej republiky. Medzi nich patrili aj Česi píšuci po slovensky. Tento prameň spisovného úzu V. Blanár (2003, s. 47) nazýva zlým autorom a vidí v ňom činiteľa, ktorý v negatívnom zmysle dynamizoval vtedajší protirečový vývin jazykovej praxe na Slovensku.

Pravdaže, na jazykovú situáciu na Slovensku v 20. rokoch vplývali aj ďalšie činitele. Už sme spomínali, že národne uvedomená *i n t e l i g e n - c i a* v martinskom *c e n t r e* sa aj ďalej pridŕžovala martinského úzu a martinskej normy a Cambelovej kodifikácie spisovnej slovenčiny spred prvej svetovej vojny s modifikáciami a doplnkami, ktoré do nej vniesol Jozef Škultéty. Táto časť slovenskej inteligencie bola však ešte veľmi úzka, sústredená najmä v Turčianskom Sv. Martine a zďaleka nemohla stačiť na plnenie rastúcich úloh v celoslovenskom rozsahu. Pre vývin spisovnej slovenčiny po r. 1918 mala veľký význam už spomenutá okolnosť, že politickým, administratívnym a hospodárskym *c e n t r o m*

Slovenska v novej republike sa stala Bratislava, v ktorej slovenský živel vtedy nemal ešte prevahu. Postupne sa Bratislava stávala aj rozhodujúcim kultúrnym centrom: začali sa v nej budovať kultúrne inštitúcie, školy, tlačili sa a vychádzali v nej noviny, časopisy a knihy.

Okrem Bratislavy sa formovali ďalšie centrá kultúry, napríklad Ružomberok, Trnava, Skalica, Liptovský Svätý Mikuláš, Banská Bystrica, Košice. To všetko oslabilo voľakedajšiu výlučnú pozíciu Turčianskeho Sv. Martina v slovenskej kultúre a vplývalo (z veľkej časti negatívne) aj na stav spisovnej slovenčiny, najmä na jej používanie v praxi. Na uvedené miesta prichádzajú ľudia, ktorí nielenže nepoznali martinický úzus a Cambelovu a Škultétyho kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ale už ani nemali národnoochranný vzťah k slovenčine a k jej spisovnej forme. Spisovná slovenčina v slobodnej republike prestala byť národnou zástavou, ku ktorej sa treba vedome hlásiť, a pre mnohých sa stala praktickým každodenným dorozumievacím prostriedkom. Aj tento činiteľ výrazne oslabil jazykovokultúrnu úroveň textov písaných v spisovnej slovenčine. Pravdaže, uvedený sociolingvistický fakt nemožno hodnotiť iba negatívne, lebo bol produktom novej sociálnej a kultúrnej situácie, a okrem iného sa prejavil aj v umeleckej literatúre.

Nepriaznivý dosah na vtedajšiu jazykovú situáciu mala aj nedostačujúca funkčná diferenciácia spisovnej slovenčiny (zdedená z obdobia pred 1. svetovou vojnou) a nevypracovanosť funkčných štýlov, predovšetkým náučného – teoretického aj praktického – a administratívneho. Chýbala tu odborná terminológia najmä mnohých prírodovedných a technických odborov, neboli vypracované lexikálne a syntaktické prostriedky na vyjadrovanie špecifických medzivetných a medzislovných vzťahov, na slovoslede vety odborného textu sa ešte stále prejavovali schémy humanistickej latinskej syntaxe, stavba vety nedostačujúco zodpovedala významovej stránke vety a smerovala viac do nákladnosti a šírky ako do významovej vypracovanosti a hĺbky.

Do prirodzeného vývinu spisovnej slovenčiny negatívne zasahovali aj niektoré jazykovedné postoje. V kritickej fáze vývinu spisovného slovenského jazyka sa opätovne zjavila teória, podľa ktorej sa spisovná slovenčina už osvedčila ako reč umeleckej literatúry, ale jej nerozvitosť

vo sfére odborného vyjadrovania je vraj prekážkou v tom, aby sa dobudovala v celej funkčnej diferencovanosti a šírke a najmä ako reč vedy a postupujúcej civilizácie. Túto funkciu by vraj namiesto slovenčiny mala plniť spisovná čeština, resp. presnejšie odborný štýl spisovnej slovenčiny, ktorý vraj nejestvuje, by mal byť nahradený (substituovaný) už jestvujúcim a fungujúcim odborným štýlom spisovnej češtiny. To značí, že odborná komunikácia by bola mala prebiehať iba v češtine. Týmto návrhom sa (podľa svedectva Quida Hoduru v periodiku *Bratislava* III, 1929) zaoberal známy český jazykovedec Václav Ertl, autor mnohých gramatických príručiek češtiny a pracovník v oblasti kultúry spisovnej češtiny. Niektorí iní českí jazykovedci (napr. Václav Vondrák, František Trávníček) otvorene zavrhovali slovenskú jazykovú „odluku“ a žiadali Slovákov, aby sa vrátili k češtine.

Ako sme už ukázali, uvedená predstava nebola nová, nová bola iba situácia, v ktorej sa táto predstava mala realizovať. Bola to aj vtedy nebezpečná predstava, namierená proti samým základom spisovnej slovenčiny a jej prirodzenej funkčnej diferenciácii podľa komunikačných sfér, v ktorých sa používala, resp. ako spisovný jazyk sa mala používať. Vďaka viacerým priaznivým okolnostiam sa táto predstava neujala a slovenčina v ďalšom desaťročí preukázala svoju životaschopnosť do takej miery, že v plnom rozsahu vládala uspokojiť aj požiadavky odborného vyjadrovania vo vede a ďalšieho civilizačného rozvoja.

Keďže nejestvoval systematický vedecký výskum spisovnej slovenčiny ani slovenčiny vo všeobecnosti, poznanie jej zákonitostí a prostriedkov bolo nedostačujúce. Ani kodifikácia normy spisovného jazyka sa nemohla opierať o pozitívne výsledky vedeckého výskumu, preto v mnohých prípadoch neodrážala skutočný stav kultivovanej spisovnej reči a bola medzerovitá. Nedostatok vhodných odborníkov spôsobil, že vedeckú kodifikáciu spisovnej slovenčiny suplovali učebnice slovenského jazyka, ktorých tvorba bola osobitne aktuálna v období budovania národného školstva. Na túto úlohu sa podujal Ján Damborský (1880 – 1932). Už roku 1919 v Nitre, kde pôsobil ako stredoškolský profesor, vydal stredoškolskú učebnicu pod názvom *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*. Nové vydania

dopĺňal a rozširoval, posledné vyšlo r. 1930 ako *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. Autor sám v podtitule uvádza, že prácu pripravil podľa *Gebauera – Ertla a Cambela*, pričom v historických výkladoch sa opiera o výklady J. Gebauera o vývine českého jazyka a v synchronickom opise a kodifikácii o Cambelovu *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, a to bez úprav, ktoré vniesol J. Škultéty. J. Damborský teda uznáva podoby *venec, trpeť, mrem – mreš*, vo výslovnosti slov typu *kov, spev, driefko* namiesto bilabiálneho u zavádza f, t. j. podoby „*kof*“, „*spef*“, „*driefko*“ a ďalšie javy zhodné s češtinou a v zhode s názormi Václava Vážneho (1892 – 1966), ktorý podľa istých prameňov sám v Damborského učebnici vypracoval časť o hláskosloví. J. Damborský koncipoval svoju prácu v duchu oficiálnej koncepcie jednotného československého jazyka (používa v nej tento fiktívny termín), tento fakt však treba posudzovať ako daň za to, že Damborského príručka platila ako oficiálna učebnica slovenského jazyka pre stredné školy. Napriek svojim nedostatkom ako základný informačný zdroj o slovenčine pre študentov na stredných školách v čase búrlivého jazykového kvasu na Slovensku splnila svoje poslanie práve pri výchove mladých odborníkov.

Ako vidno, nepriaznivých okolností, ktoré vplývali na stav a vývin spisovnej slovenčiny v čase po vzniku Česko-slovenskej republiky, bolo viac. Spisovná slovenčina však aj v tomto období svojho vývinu ukázala vysokú odolnosť, prispôsobivosť novým požiadavkám a pomerom a životaschopnosť. To sa prejavilo predovšetkým na jej ďalších vývinových osudoch.

8.4. Jazyková situácia v 30. rokoch

Prvé Pravidlá slovenského pravopisu (z r. 1931)

Dvadsať rokov v istom zmysle možno pokladať za prípravnú etapu nového desaťročia, v ktorom isté negatívne tendencie vo vývine spisovnej slovenčiny ešte pokračovali, ale zároveň rástli a postupne začali nadobúdať jednoznačnú prevahu stabilizačné a rozvojové tendencie vychádzajúce zo systému spisovnej slovenčiny a zviazané

s potrebou saturovať nové a diferencované spoločenské potreby. Preto sa nové rozvojové tendencie realizovali predovšetkým ďalšou funkčnou, resp. štylovou diferenciáciou spisovnej slovenčiny a osobitne cieľavedomým budovaním prostriedkov odborného vyjadrovania, najmä odbornej terminológie a vedeckej syntaxe.

V hospodárskej oblasti štart do nového desaťročia ovplyvnila svetová hospodárska kríza, ktorá sa aj na Slovensku prejavila zvýšením napätia v sociálnej i politickej oblasti. Pre sociálny vývin na Slovensku je charakteristické, že sa o slovo hlási už nová generácia odborníkov, vychovaných v Česko-slovenskej republike, pravdaže, aj s pomocou českých odborníkov. Nový civilizačný rozvoj a výdobytky vedy kladú stále nové požiadavky najmä na lexikálne prostriedky spisovnej slovenčiny a na odborné vyjadrovanie vôbec. V umeleckej literatúre sa pozornosť tvorcov presúva čoraz viac z dediny na mesto a to nesie so sebou zároveň posilňovanie hovorových prostriedkov spisovnej reči, zvýšenú expresivitu vyjadrovania a rozširovanie prvkov mestskéj reči, ba aj slangov. Významné impulzy pre spisovnú reč, ako aj pre slovenčinu vôbec prináša prekládová tvorba, cez ktorú sa naše prostredie zároveň vyrovnáva s bohatým kultúrnym dedičstvom iných národov.

Dôležitý je aj rozvoj rozhlasového vysielania na Slovensku (rozhlas začal na Slovensku pravidelne vysielat' r. 1926) a jeho vplyv na ďalší vývin slovenčiny: zvyšuje sa tak dôraz na hovorenú podobu spisovného jazyka, na stabilitu hláskového systému a na otázky výslovnosti. Potreby rozhlasu sa prejavujú vo formovaní nových žánrových útvarov umeleckých (ako je rozhlasová hra, rozhlasová úprava beletristických textov, rozprávka), publicistických (ako sú rozličné pásma, komentáre, rozhovory) aj náučných (ako sú vzdelávacie programy rozličného typu, odborné eseje a pod.) a to značilo impulzy aj v rozvoji jazyka a jeho funkčných štýlov (v danom prípade umeleckého, publicistického a praktického náučného).

Tlak češtiny a čechoslovakistických teórií na spisovnú slovenčinu pokračoval, ale situácia sa začala meniť v tom, že na tento tlak sa zo slovenskej strany už začalo kvalifikovane odpovedať a zároveň sa už formovala vlastná cesta vývinu slovenčiny a jazykovej

kultúry na Slovensku. Situácia okolo spisovnej slovenčiny sa vyhrotila na začiatku 30. rokov po vyjdení *Pravidiel slovenského pravopisu* r. 1931. Pravidlá vydala Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine ako výsledok práce svojho jazykového odboru, ktorú viedol český profesor Václav Vážný.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 treba pokladať za prvú oficiálnu a kolektívnu kodifikačnú príručku spisovnej slovenčiny, nie iba slovenského pravopisu, ako sa to vyslovuje v ich názve. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 zároveň stoja na začiatku tradície oficiálnych kolektívnych kodifikačných príručiek spisovnej slovenčiny. Nemožno pochybovať o tom, že kodifikačná príručka, ktorá mala zaujať jednoznačný odborný postoj k rozkolísanému stavu v spisovnom úze, bola potrebná. Z tohto hľadiska je vyjdenie Pravidiel slovenského pravopisu kladom a pravidlá mali významnú stabilizačnú funkciu vo viacerých oblastiach spisovného jazyka, o s o b i t n e v h l á s k o s l o v í (napríklad tým, že ustálili slabičnú dĺžku v takých prípadoch, ako sú slová *boh/Boh*, *voz*, *ráno*, *slúžka*, ďalej ustálili hláskové znenie istých slov: *jeden*, *všetok*) a v pravopise (tým, že zjednotili spôsob písania predpon *s-*, *z-*, *vz-* podľa etymologického princípu v súhlase s významom predponového slova a zaviedli poriadok do písania prevzatých slov). Pravidlá slovenského pravopisu sa stali aj východiskom pri tvorbe u č e b n í c slovenského jazyka približne na jedno desaťročie.

Na druhej strane tieto pravidlá v duchu čechoslovakistickej teórie značili p r a k t i c k ú r e a l i z á c i u predstavy o j e d n o t n o m československom jazyku. Prejavovalo sa to vo viacerých bodoch: 1. v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny kodifikovali č e s k é s l o v á typu *ponevác*, *zed'*, *zedník*, *zdiť*, *láhva* i *láhev*, *mluviť*, *nabídka*, *nabídzat'*, *kozel* (= cap), *oteklina*, *pašť* (= pasca), *protajší* a ďalšie; na druhej strane o d m i e t a l i s l o v á ako *banovať*, *chýr*, *chýmy*, *faloš*, *kefa*, *kefka*, *kocka* a iné s odôvodnením, že ide o germanizmy a hungarizmy, prípadne slová prevzaté prostredníctvom maďarčiny, a ako správne namiesto nich odporúčali iba slová *lutovať*, *zvest'*, resp. *novina*, *povestný*, *neúprimnosť*, resp. *klam*, *kartáč*, *kartáček*, *kôstka*; 2. v oblasti h l á s k o s l o v í a zaviedli dvojtvary typu *krúžok* i *krúžek*, *prášok* i *prášek*, *lakeť* i *lokeť*, *rakýta* i *rokyta*, *sloboda* i *svoboda*, ďalej podoby *ruvať sa*, *rváč*, *lhať*, *lhár*

popri formách *ruvať sa*, *luhať*, *luhár* a napokon tvary *vedeť*, *treť* – *trem*, *mreť* – *mrem* atď. Uvádžame ukážku z úvodu k Pravidlám slovenského pravopisu z r. 1931, s. 4:

Ináče píšeme z- alebo s- podľa výslovnosti; tak hlavne v prípadoch, kde složenina s pôvodnou predponou z- má význam = urobiť tým, stať sa tým alebo vykonať to, čo znamená slovo základné (t. j. sloveso nedokonavé sa stáva touto predponou dokonavým bez inej zmeny významovej), tak na pr.: zbiť, zbeleť, zdokonaliť, zhoreť, zhníť; schudnúť, skrátiť, skaziť, skaza, spýtať sa a rovnako i spytovať i spytovať sa, skúšať, skúška ap. – Podľa toho píšeme v duchu výslovnosti i proti doterajšiemu úzu: zriadiť, zriadenie, zriadenec, zboriť, zbúrať, zrútiť, zrúcať, zrúcanina, rovnako ako píšeme foneticky v prípadoch, kde nie je zreteľné, aká bola pôvodná predpona, na pr.: zbožie, spanilý, schody, spupný ap.

Vyjdenie Pravidiel slovenského pravopisu r. 1931 v slovenskej verejnosti vyvolalo búrlivú ozvenu. Ba ozvali sa záporné ohlasy aj na českej strane. Bezprostrednou reakciou na pravidlá bol vznik časopisu *Slovenská reč*. Ako „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“ začal r. 1932 vychádzať v Košiciach zásluhou tamajších matičných pracovníkov, ale už od 2. ročníka (r. 1933) ho začala vydávať Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine. Vedúcim redaktorom až do začiatku r. 1939 bol Henrich B a r t e k (1907 – 1986). Tento časopis mal v slovenskej kultúrnej verejnosti značný ohlas a jeho význam treba vidieť vo vedeckovýskumnej č i n n o s t i v oblasti slovenského jazyka a jej organizovaní, ako aj v s t a b i l i z o v a n í normy s p i s o v n e j s l o v e n č i n y a jej presadzovaní v jazykovej praxi. Tieto zásluhy idú ruka v ruku s formovaním novej generácie slovenských jazykovedcov, ktorí si uvedomovali nevyhnutnosť systematického vedeckého výskumu slovenčiny, posilňovania jej identity („svojskosti“) a stability normy spisovnej slovenčiny najmä v slovnej zásobe a v hláskosloví, ako aj adekvátnej kodifikácie jednotlivých rovín spisovného jazyka a pravopisu. Medzi najčastejších prispievateľov Slovenskej reči okrem H. Bartka patrili J. Škultéty, P. Tvrď, J. Mihál, A. Jánošík, B. Letz, J. Martinka, P. P. Zgúth. Vysokú vedeckú úroveň, zodpovedajúcu najnovším výdobytkom štruktúrálnej jazykovedy, mali príspevky Ľudovíta Nováka z oblasti fonológie, ortografie a pravopisu. Vedno so stabilizačnou funkciou v okruhu normy spi-

sovej slovenčiny v búrlivom období jej vývinu plnila tak Slovenská reč ako prvý slovenský jazykovedný časopis aj funkciu odbornej platformy, ktorá umožnila etablovať sa a odborne vyrásť takmer všetkým predstaviteľom zakladateľskej generácie slovenskej jazykovedy v 20. storočí. Založenie Slovenskej reči značilo jedinečný čin z hľadiska ďalšieho vývinu slovenského jazyka, jeho vedeckého výskumu aj kodifikácie, ako aj z hľadiska dejín slovenskej jazykovedy.

Slovenská reč na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu stála na pôde samostatnosti slovenčiny ako jedného zo slovan-ských jazykov, pevnej vzácnosti spisovnej slovenčiny so slovenskými nárečiami a obohatovania jej prostriedkov kultúry v oblasti jazykovej praxe (z diel dobrých spisovateľov). V otázkach kodifikácie a kultivovania spisovného jazyka sa Slovenská reč pridŕžovala týchto hlavných zásad:

1. Úroveň používania spisovnej slovenčiny je nevyhnutné zvýšiť, predovšetkým odstrániť jazykové chyby a cudzie prvky, najmä bohemizmy a germanizmy.

2. V slovnej zásobe sa majú zachovávať domáce prvky, nové slová sa majú tvoriť domácimi slovotvornými postupmi. Treba sa vyhýbať preberaniu slov z češtiny a z nemčiny.

3. V tvarosloví, hláskosloví a pravopise sa žiada dodržiavať tzv. matičný úzus, t. j. vlastne Cambelovu kodifikáciu v Ru-kováti spisovnej reči slovenskej z r. 1919 s úpravami J. Škultétyho.

4. V syntaxi a vo frazeológii ako málo preskúmaných oblastiach spisovnej reči sa treba pridŕžovať živej ľudovej reči, najmä stavu v stredoslovenských nárečiach, a úzu dobrých spisovateľov, predovšetkým z obdobia realizmu.

Túto jazykovednú platformu a nápravnú prax Slovenskej reči časť verejnosti označovala ako purizmus. Tento pojem a termín sa najmä po r. 1945 prestal upotrebovať vo vlastnom jazykovednom zmysle a zideologizoval a spolitizoval sa do takej miery, že predstaviteľom pražského centralizmu a čechoslovakizmu slúžil na potlačanie prejavov slovenskej jazykovej i národnej samobytnosti. Najmä preto ho v našej práci nepoužívame.

Slovenská reč v 30. rokoch v slovenskej kultúrnej verejnosti vzbudila

veľký záujem o spisovný slovenský jazyk, ako aj o slovenský jazyk všeobecne a jej riešenia jazykových otázok sa prijímali s rešpektom. Z hľadiska celkového výsledku zápasu Slovenskej reči o spisovnú slovenčinu a jej kultúru bolo dôležité aj to, že tento zápas sa stal vecou celej vtedajšej národne uvedomenej slovenskej inteligencie. Svedčí o tom aj príspevok básnika, prekladateľa, redaktora a organizátora literárneho života Jána Smreka (1898 – 1982), ktorý pod názvom *Ozaj len provizórium?* uverejnil v Slovenskej reči, VI, 1937 – 1938, s. 8 – 11. Je to príklad na živý angažovaný publicistický prejav z tých čias.

Hádal som sa raz o tom s mladou učiteľkou na slovenskej dedine (bola náhodou Česka), prečo mi zle vyká a prečo i deti tak učí? Odpovedala, že ona inak vykať nebude, lebo to vykanie „kde ste boli, pán kolega?“ pokladá proste za smiešne. Povedal som jej: Vy nemudrujte, ale držte sa slovenskej gramatiky! A aby sa jej držala, na to – pomyslel som si – dajú pozor páni škôldozorcovia. Lenže chyba lávky! Sídem sa s pánom škôldozorcom a s hrôzou pozorujem, že aj on mi nesprávne vyká, ani keby to bol odkukal od tej mladej českej učiteľky. Nuž ktože už teraz pomôže, aká autorita? Obrátil som svoj nádejný pohľad na školskú vrchnosť v Bratislave – ale irónia osudu: i tam mi zle vykali, neslovensky a nie podľa gramatiky.

Matičný úzus sa dôsledne dodržiaval najmä v publikáciách (periodických aj neperiodických) vydávaných Maticou slovenskou a ďalšími predovšetkým neštátnymi vydavateľstvami. Významný zástoj pri udržiavaní kontinuity a tradície spisovnej slovenčiny a pri stabilizácii normy spisovnej slovenčiny mal aj v novom období časopis Slovenské pohľady, vydávaný obnovenou Maticou slovenskou a po vojnovom prerušení obnovený r. 1922 s redaktorom Štefanom Krčmárom, r. 1932 redigované prevzal Andrej Mráz. Do Slovenských pohľadov prispievali všetky generácie slovenských literárnych tvorcov, ako aj literárnych historikov a kritikov a prekladateľov. Osobitnú pozornosť v nich venovali aj ďalším oblastiam kultúry a vedy vrátane jazykovedy.

Okrem Slovenských pohľadov a matičných publikácií matičnú normu spisovnej slovenčiny pomáhal upevňovať a rozvíjať aj časopis Elán, ktorý bol založený r. 1930 (a vychádzal do r. 1947). O túto orientáciu

dbal jeho zakladateľ a redaktor Ján Smrek. Časopis popri Slovenských pohľadoch bol istým vzorom kultivovanej spisovnej reči a značná pozornosť sa v ňom venovala aj praktickým a teoretickým otázkam jazyka. Najmä v prvej polovici 30. rokov sa v ňom dával priestor popredným slovenským jazykovedcom tých čias, Ľudovítovi Novákovi a Henrichovi Bartkovi a pertraktovali sa v ňom aktuálne témy kultúry spisovnej slovenčiny a jazykovej politiky na Slovensku.

Na druhej strane v školách, v štátnej administratíve a v úradných vydaniach platila hláskoslovná, tvaroslovná, slovníková, ale najmä pravopisná kodifikácia uzákonená v Pravidlách slovenského pravopisu. Takto sa v používaní a v kodifikácii spisovnej slovenčiny vyvinula dvojkoľajnosť, opretá, pravdaže, o politický zápas slovensky a z druhej strany čechoslovakisticky orientovaných síl. Tento zápas našiel aj svoje literárne stvárnenie v známej pasáži v I. diele románu Janka Jesenského Demokrati z r. 1935. V tomto zápase centralistov a autonomistov v skutočnosti šlo o uznanie a potvrdenie s a m o s t a t n o s t i a o s o b i t n o s t i s l o v e n s k é h o n á r o d a a s l o v e n s k é h o j a z y k a.

Z tohto zápasu víťazne vyšla koncepcia slovenskej samostatnosti v etnickom, kultúrnom aj politickom zmysle. Je veľmi dôležité, že v tomto zápase sa bolo možné opierať o s t a n o v i s k o p r e v a ž n e j č a s - t i slovenskej kultúrnej v e r e j n o s t i, ktorá vo vzťahu k slovenskej kultúre a osobitne k slovenskému jazyku prejavovala svoju nezvratnú vôľu pokladať tieto národné atribúty za svoje vlastné a ďalej ich prácou svojho umu aj rúk rozvíjať. Z druhej strany je dôležité aj to, že slovenská reprezentácia sa v tomto zápase mohla opierať aj o solídne výsledky slovenskej vedy, osobitne o výskumné výsledky národovedných disciplín, najmä historiografie, literárnej histórie a jazykovedy. Vedúce postavenie medzi slovenskými historikmi si získal Daniel Rapant (1897 – 1988), medzi jazykovedcami svojou myšlienkovou hĺbkou a argumentačnou silou vynikol Ľudovít Novák (1908 – 1992). V našej súvislosti má osobitný význam jeho spis *Jazykovedné glosy k československej otázke*, ktorý vydala Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine r. 1935. V ňom vedecky presvedčivo vyvrátil predstavu o jednotnom československom jazyku a dokázal s a m o b y t n o s ť s l o v e n č i n y. Ľ. N o v á k p r i s p e l k r o z v o j u s l o v e n č i n y aj svojím individuálnym

vedeckým jazykom, najmä v oblasti odbornej slovnej zásoby a vedeckej syntaxe. Jeho jazyk v diele *Jazykovedné glosy k československej otázke* má už všetky znaky plnohodnotného vedeckého jazyka a štýlu. Uvádza-me ukážku zo s. 123 Novákovho spisu:

Psychologicky je tento náhľad celkom dobre pochopiteľný (nie ani tak jeho vznik, pretože je to svojím spôsobom popularizovaná a preto zjednodušená téza vedecká, ako skôr jeho udržiavanie). Národne uvedomelý slovenský človek vidí v spisovnej reči niečo, čo spája celý národ, bez ohľadu na politické presvedčenie, stranícku, triednu, náboženskú, resp. cirkevnú príslušnosť atď., niečo, čo ako vonkajší, viditeľný symbol reprezentuje národ a čo akoby v skratke shrnuje všetky národné túžby a ideály. Že je ozaj stav taký, to možno dokázať niekoľkými príkladmi.

Novákovu dielo je závažným článkom v reťazi potvrdzovania identity slovenského národa a jazyka a v teoretickej rovine malo významnú úlohu pri definitívnom víťazstve idey samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka Slovákov. V praktickej rovine túto úlohu plnili vynikajúce diela krásnej literatúry od vedúcich autorov medzivojnového obdobia staršej i mladšej aj nastupujúcej generácie: J. J e s e n s k é h o, L. N. J é g é h o, M. U r b a n a, J. C. H r o n s k é h o, T. J. G a š p a r a, J. S m r e k á, M. R á z u s a, Š. K r č m é r y h o, E. B. L u k á č a, L. N o v o m e s k é h o, L. P o d j a v o r i n s k e j, M. R. M a r t á k o v e j, D. C h r o b á k a, L. O n d r e j o v a, M. F i g u l i a mnohých ďalších, ktorí vo svojej tvorbe odkrývali nevyčerpatelné zdroje, životaschopnosť a originalitu slovenského jazyka a osobitne jeho spisovnej formy. Spisovná slovenčina žila a rozvíjala sa v dramatickej spisbe a postupne i n a p r o f e s i o n á l n y c h j a v i s k á c h (Slovenské národné divadlo bolo konštituované už r. 1919, ale hralo a spievalo sa v ňom najmä zo začiatku výlučne po česky), v rozhlase, v rodíacom sa slovenskom filme a v p u b l i c i s t i k e. Všade tam sa každodennou praxou nielen potvrdzovali tradičné vyjadrovacie prvky, ale v súlade s novými kultúrnymi a civilizačnými potrebami sa utvárali nové prvky, bohato diferencované z rozmanitých hľadísk.

Pre jestvovanie a vývin slovenčiny malo nezastupiteľné miesto i to, že spisovná slovenčina fungovala ako štátny jazyk v široko rozvetvenej štátnej a d m i n i s t r a t í v e, že bola vyučovacím jazykom na

všetkých stupňoch a druhoch škôl a že sa postupne stala aj výsostným jazykom vedy, a to už nielen v tradičných národovedných disciplínach, ale aj v práve, hospodárstve, ďalej v botanike, medicíne a ďalších prírodovedných, ako aj v technických odboroch. Z tohto hľadiska má veľký význam cieľavedomé budovanie slovenskej odbornej terminológie podľa jednotlivých vedných, technických a pracovných alebo záujmových odborov. S rozvojom vedeckej spisby súvisí aj nevyhnutné budovanie syntaktických prostriedkov odborného vyjadrovania. V slovenskej vete sa presadzovala a definitívne presadila plastická stavba založená na rešpektovaní významových zložiek vety a ich lineárneho usporiadania v súhlase s potrebami výkladového postupu. V slovoslede sa opúšťali a opustili obruče starej humanistickej syntaxe s pevným vymedzením miesta istých vetných prvkov (určitého tvaru slovesa na konci, postavenia morfémy *sa* tesne pri slovese, a to spravidla za ním, nefunkčná postpozícia zhodného prívlastku a pod.), s ozdobnosťou, rétorickosťou a vetnou šírkou na úkor významovej hĺbky. Pri budovaní prostriedkov odborného vyjadrovania mal závažnú úlohu časopis Slovenská reč, ktorý slovenskej odbornej terminológii venoval osobitnú pozornosť, ďalej uštalovanie terminológie jednotlivých vedných odborov v Matici slovenskej (pomerne systematicky sa tak dialo od r. 1923), ako aj praktická poradenská služba vykonávaná v rámci jazykového odboru Matice slovenskej.

Pri udržiavaní kontinuity slovenského národného povedomia, ako aj kontinuity slovenského jazyka nezanedbateľnú úlohu aj v medzivojnovom období mala cirkev, najmä katolícka, v ktorej sa významná časť náboženských úkonov odohrávala v slovenčine, spievali sa slovenské piesne a pod.

Celkove možno povedať, že v 30. rokoch prebehol rozhodujúci zápas o identitu spisovnej slovenčiny, o potvrdenie jej stability a životaschopnosti, o jej schopnosť vyrovnáť sa s novými kultúrnymi a civilizačnými požiadavkami, o ďalší kontinuitný vývin jej systému a jej prostriedkov a o postupujúcu mnohostrannú funkčnú diferenciáciu jej prostriedkov. Súhrou všetkých relevantných činiteľov, o ktorých sme hovorili, sa uvedený zápas skončil v prospech spisovnej slovenčiny. Osobitne významný z tohto hľadiska bol výsledok v podobe vybudovania

prostriedkov odborného, najmä vedeckého vyjadrovania v rovine odborných termínov, ako aj v rovine syntaktických prostriedkov na primerané vyjadrovanie zložitých myšlienkových operácií a ich výsledkov. To bola praktická odpoveď na pochybnosti, či je spisovná slovenčina súca na plnenie komunikačných úloh vo sfére odborného vyjadrovania. Tak sa spisovná slovenčina ako plnoprávny partner mohla zaradiť medzi ostatné rozvité európske jazyky a mohla prevziať nové úlohy, ktoré ju čakali v novej etape jej vývinu.

8.5. Osobnosti jazykovedy v medzivojnovom období

JÁN DAMBORSKÝ (1880 – 1932). Narodil sa v Kopčanoch pri Skalici r. 1880. Ľudovú školu vychodil v rodisku, strednú školu navštevoval v Skalici, Bratislave a v Ostrihome, kde aj maturoval. Teológiu študoval vo Viedni a v Ostrihome v r. 1899 – 1904. Ako katechéta a kňaz pôsobil na viacerých miestach, naposledy v r. 1914 – 1919 v Budapešti. Medzitým r. 1918 prevzal funkciu župného archívára a v nasledujúcom roku sa v Nitre stal správcom gymnázia a vyučoval najmä filologické predmety. V r. 1921 – 1924 študoval viaceré filologické a iné disciplíny na filozofickej fakulte univerzity v Bratislave. Umrel r. 1932 v Nitre.

Z praktických potrieb (vyučovanie slovenčiny na gymnáziu a v učiteľských kurzoch) vznikla Damborského *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* vydaná r. 1919 a – ako autor vraví v predhovore – napísaná „pre tých, ktorí slovensky už hovoria, ale slovenskú mluvnicu a pravopis ešte neznajú“. Mala preklenúť medzeru medzi „vedeckou“ gramatikou Cambelovou, ktorú dobre poznal, a odborne nenáročnými príručkami. Po roku vyšlo jej druhé, prepracované vydanie a v nasledujúcom roku tretie, doplnené vydanie, v ktorom v podnadvise uvádza aj svoje pramene a zacielenie práce: „Podľa Gebauera – Ertla a Czambela pre stredné školy a samoukov napísal Ján Damborský.“ Keďže šlo o učebnicu oficiálne schválenú ministerstvom školstva, autor pri jej koncipovaní musel rešpektovať aj „pokyny úradných posudzovateľov“. Je to praktická školská gramatika, ktorá sa koncepcne aj v jednotlivých riešeniach dôsledne pridržiava Gebauerovej – Ertlovej *Krátkej mluvni-*

ce českej, ktorá vyšla v mnohých vydaniach, a v niektorých sporných slovakistických otázkach stojí na stanovisku Cambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* v jej prvom vydaní z r. 1902. České východisko ovplyvnilo aj Damborského riešenie kodifikačných otázok spisovnej slovenčiny, napríklad výslovnosti spoluhlásky *v* v prípadoch typu *spev*, *dievka*: kým Cambel tu uvádza výslovnosť s krátkym *u*, Damborský kodifikuje podoby „speť“, „diefka“.

Štvrté vydanie Slovenskej mluvnice z r. 1924 autor rozšíril o niektoré nové časti všeobecného rázu (napríklad roztriedenie jazykov, úvod do slovenského jazyka) a toto vydanie sa stalo východiskom jeho *Krátkej mluvnice slovenskej pre nižšie triedy stredných škôl* z r. 1927, ako aj konečnej dvojdielnej *Slovenskej mluvnice pre stredné školy a učiteľské ústavy* z r. 1930, ktorá sa predstavuje ako piate vydanie Damborského hlavného diela, ale je to nové dielo, prepracované a podstatne rozšírené najmä o úvodné výklady všeobecného rázu. V syntaktickej časti uvádza aj literárne pramene, z ktorých čerpal doklady ilustrujúce syntaktické javy.

Ján Damborský rovnako ako Samuel Cambel bol v intenzívnom pracovnom kontakte s Jozefom Škultéty, od ktorého ako od vedeckej aj ľudskej autority chcel poznať názory na riešenie viacerých vedeckých kodifikačných otázok. Jeho postoje (napríklad v otázke kodifikovania podôb s dvojhláskou *ie* v tvaroch *mrieť* – *mrie*, v slovách typu *veniec*) však nie vždy rešpektoval.

S Jozefom Škultéty sa Ján Damborský stretal aj na pôde Matice slovenskej, v ktorej jazykovom odbore pracoval od r. 1927 pri diskusiách o podobe prvých oficiálnych Pravidiel slovenského pravopisu, chystaných v Matici slovenskej pod vedením Václava Vážneho a vydaných r. 1931. Význačným jazykovedným partnerom na Slovensku a jazykovednou autoritou bol Jánovi Damborskému práve Václav Vážný, ktorý bol prinajmenej aj konzultantom pri koncipovaní niektorých častí Damborského gramatického diela (napríklad pri časti o historickom hláskosloví) a iné časti (konkrétne o slovenských nárečiach) autorsky sám do Damborského gramatiky spracoval. Odborná autorita Václava Vážneho stála za tými riešeniami Damborského gramatického diela, ktoré boli zo slovenskej strany predmetom niekedy až priostrej kritiky (napríklad Ján Mihál, Michal Knapp).

Damborského dikciu pri riešení kodifikačných otázok spisovnej slovenčiny čiastočne podmieňoval jeho západoslovenský nárečový pôvod (sám sa na to odvolával) a potom to, že jeho učebnice slovenčiny platili ako oficiálne uznané učebné texty: tým si možno vysvetliť to, že Ján Damborský sa vo viacerých otázkach usiloval o kompromisné riešenie (napríklad pomocou tzv. dvojtvarov, pri ktorých sa popri slovenskej forme uplatnila aj česká); takéto riešenie vyhovovalo oficiálnej štátnej ideológii a politike jednotného československého jazyka a národa.

Napriek odborným nedostatkom a ústupkom vyvolaným politicky Damborského učebnice slovenčiny v 20. rokoch 20. storočia v novej spoločenskej i jazykovej situácii slovenského národa po vzniku Česko-slovenskej republiky r. 1918 predstavujú významný kultúrny čin, lebo sa stali oporou jazykovej výučby a praktickej jazykovej prípravy novej vzdelanej generácie Slovákov, ktorá v 30. rokoch mala rozhodujúcu úlohu pri rozvoji slovenskej vedy, umenia a kultúry a pri stabilizovaní normy spisovnej slovenčiny.

V Á C L A V V Á Ž N Ý (1892 – 1966). Narodil sa v Prahe r. 1892, tu vychodil aj gymnázium, v r. 1911 – 1915 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity študoval slavistiku a germanistiku. Po absolutoriu pôsobil ako stredoškolský profesor v Čechách, od r. 1919 na Slovensku (v Košiciach, Turčianskom Sv. Martine a od r. 1921 v Bratislave). R. 1927 prešiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, od r. 1939 pôsobil ako profesor na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Počas účinkovania na Slovensku popri pedagogickej činnosti v r. 1922 – 1932 zároveň vykonával funkciu predsedu jazykového odboru Matice slovenskej a jeho pravopisnej komisie, ktorá chystala prvé Pravidlá slovenského pravopisu (uverejnené r. 1931). R. 1929 sa stal docentom, r. 1935 mimoriadnym profesorom. Umrel v Prahe r. 1966.

Hlavnou doménou jeho výskumnej činnosti na Slovensku boli slovenské nárečia. Osobitné štúdie venoval oravským, turčianskym, nitrianskym, južným západoslovenským a ďalším nárečiam. Veľké zásluhy o hlbšie poznanie slovenských nárečí si získal zorganizovaním a vedením veľkej dotazníkovej akcie v 30. rokoch 20. storočia, ktorá mala viesť k atlasovému spracovaniu slovenských nárečí a pri ktorej sa uplatnila metóda jazykového zemepisu. Bol to prvý významný spoločný pro-

jekt slovenskej jazykovedy. Václav Vážný získaný jazykový materiál hodnotil a pohotovo spracúval v podobe štúdií podávajúcich systematický pohľad na slovenské nárečia. Podľa Eugena Paulinyho (1962, s. 5), ktorý bol jeho poslucháčom, „až po týchto prácach V. Vážneho začínajú vystupovať pred nami slovenské nárečia vo svojej skutočnej členitosti a štruktúre“. Terénny výskum uskutočňovali poslucháči, ktorých odborne pripravil a viedol Václav Vážný a viacerí z nich sa stali významnými slovenskými dialektológmi. Syntézu bádateľskej činnosti v okruhu slovenských nárečí autor spracoval v monografickej štúdii *Nářečí slovenská*, uverejnenej v *Československej vlastivede* r. 1934. Práca obsahuje rozsiahly a podrobný opis slovenských nárečí, ich členenie sa zakladá na výrazných jazykových javoch a prináša dôležitý pramenný materiál, ktorý umožnil aj neskorší základný výskum historického hláskoslovnia a tvaroslovnia slovenského jazyka.

Druhú závažnú výskumnú oblasť Václava Vážneho predstavujú dejiny spisovnej slovenčiny. Získané poznatky zhrnul do syntézy s názvom *Spisovný jazyk slovenský*, uverejnenej v *Československej vlastivede* r. 1936. Podľa Eugena Paulinyho (1962, s. 6) „je to prvá syntetická, na základe vlastného výskumu urobená práca o dejinách slovenského spisovného jazyka“. V Matici slovenskej v Turčianskom Sv. Martine Václav Vážný mal na starosti koncepčnú prípravu a vypracovanie prvej oficiálnej kodifikačnej príručky spisovnej slovenčiny – *Pravidiel slovenského pravopisu* vydaných r. 1931. Vzorom pri koncepcii mu boli analogické *Pravidlá českého pravopisu*: príručka sa netýkala iba pravopisu, ale bola to základná jazyková kodifikačná príručka, platná ako „jediné ministerstvom školstva a národnej osvety schválené vydanie“ s pôsobnosťou „učebnej pomôcky pre všetky školy v ČSR“. V príručke sa odzrkadľujú viaceré neduhy vtedajšej jazykovej situácie na Slovensku: oficiálne platná ideológia a politika jednotného „československého“ jazyka a národa, ktorá bola súčasťou Ústavnej listiny Česko-slovenskej republiky z r. 1920 a ktorú vyznával aj Václav Vážný, ďalej nestabilita jazykovej praxe na Slovensku a nestabilita normy spisovnej slovenčiny, nedokonalé vedecké poznanie slovenčiny aj spisovnej slovenčiny a nepripravenosť jazykovednej teórie riešiť zložité jazykové a kodifikačné otázky na Slovensku. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 v mnohých otázkach

normy priniesli prerušenie kodifikačnej tradície, ako ju upevňuje Cambelova Rukoväť spisovnej reči slovenskej z r. 1902 (aj vo vydaniach z r. 1915 a 1919 s úpravami Jozefa Škultétyho) tým, že zachytáva martiniskú normu spisovnej slovenčiny. Predstavitelia slovenskej kultúrnej verejnosti už v nasledujúcom roku (1932) Vážneho kodifikáciu odmietli a žiadali vypracovať novú, opravenú kodifikáciu. Túto novú kodifikačnú líniu zakladá a rozvíja prvý slovenský odborný jazykovedný časopis *Slovenská reč* pod vedením Henricha Bartka, založený r. 1932 a vydávaný Maticou slovenskou. Rozdvojenú kodifikáciu spisovnej slovenčiny odstraňujú až nové Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940.

Václav Vážný má veľké zásluhy o základný výskum slovenských nárečí a dejín spisovnej slovenčiny, ako aj o vypracovanie prvých úradne schválených Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 a o kodifikáciu spisovnej slovenčiny v podmienkach prvého spoločného štátu Slovákov a Čechov. Pri kodifikácii spisovnej slovenčiny sa nevyhol omylom podmieneným ideologicky a politicky. Neoceniteľný význam má jeho dlhoročná pedagogická činnosť na Slovensku a osobitne výchova mladšej slovenskej jazykovednej generácie, najmä početných slovenských dialektológov.

Popri slovastickej orientácii význačnú časť svojej vedeckovýskumnej činnosti venoval bohemistike a nárečiam chorvátskych vystaňovalcov usadených na západnom Slovensku.

HENRICH BARTEK (1907 – 1986). Narodil sa v Žiline r. 1907. Tu nadobudol základné a stredoškolské vzdelanie, v rokoch 1924 – 1928 študoval slavistiku a romanistiku na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, v školskom roku 1928 – 1929 bol lektorom českého jazyka na univerzite v Štrasburgu, v nasledujúcom školskom roku profesorom na gymnáziu v Banskej Bystrici. Po prechode do Matice slovenskej pracoval najprv v Ústredí slovenských ochotníckych divadiel a ako redaktor *Nášho divadla*, neskôr v administrácii, v r. 1933 – 1939 ako tajomník jazykového odboru Matice slovenskej, na ktorého pôde sa chystali nové (opravené) *Pravidlá slovenského pravopisu* (publikované r. 1939, ale neodobrené slovenským ministerstvom školstva). R. 1932 spoluzakladal a do r. 1939 redigoval *Slovenskú reč*, prvý odborný jazykovedný časopis na Slovensku, v r. 1939 – 1940 redigoval v Bratislave

svoj nový časopis *Slovenský jazyk*. Po odchode z Matice slovenskej bol v Bratislave správcom spoločnosti pre zahraničných Slovákov, r. 1945 emigroval a žil v Taliansku a v Nemecku. Umrel v Niederalteichu v Nemecku r. 1986.

Henrich Bartek je jedným z najvýznamnejších slovenských jazykovedcov prvej polovice 20. storočia, zaslúžil sa o vedecké poznanie spisovnej slovenčiny, dejín spisovnej slovenčiny aj dejín slovenského jazyka a o kodifikáciu spisovnej slovenčiny v kritickom období jej vývinu na začiatku 30. rokov 20. storočia. Ako prostriedok kodifikácie a stabilizácie normy spisovnej slovenčiny mu slúžil časopis *Slovenská reč* v 30. rokoch (túto kodifikáciu, ktorá sa týkala prostriedkov celého spisovného jazyka, hodnotíme ako priebežnú) a kodifikačný spis *Správna výslovnosť slovenská* z r. 1944. Svoje úsilie o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny a o novú kodifikáciu normy a pravopisnej sústavy otvoril známou kritikou Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931, ktoré vznikli na pôde Matice slovenskej pod vedením Václava Vážneho. V kritike ocenil najmä kodifikáciu a tým ustálenie niektorých zložiek pravopisnej sústavy a v súvisi s tým hláskovej stavby časti slov. Kodifikáciu ako celok však pokladal za prechodnú a žiadal prichystať novú kodifikačnú príručku. Nesúhlasil najmä s celkovou bohemizáciou slovenčiny v duchu oficiálnej čechoslovakistickej ideológie a politiky, so zavádzaním početných dvojtvarov, z ktorých jeden bol spravidla český, s neprestajným porovnávaním slovenčiny s češtinou a s porušením tradície spisovného jazyka a jeho kodifikácie, ako ju podal Samuel Cambel a po jeho smrti Jozef Škultéty vo svojich vydaniach *Rukováti spisovnej reči slovenskej*.

Ludovít Novák (1939/40, s. 370) v recenzii Bartkovho časopisu *Slovenský jazyk* ako súčasník takto celkovo zhodnotil Bartkovu kodifikačnú činnosť: „H. Bartek nielen úspešne redigoval za mnohé roky Slovenskú reč, lež aj udával celému opravnému pohybu smer. Jeho výrazná osobnosť, zdanlivo jednostranne radikálna, neraz miernila jednostranné snahy, ktorých hlavnou hybnou silou bola v časoch politického boja za slovenskú autonómiu snaha odklonom od češtiny a návratom k starším fázam vývinu slovenskej spisovnej normy podčiarknuť svojráznosť slovenčiny. I keď zhodnotenie z vyššej dejinnej perspektívy bude môcť uviesť popri kladných súdoch aj niektoré rezervy, nemení to nič na cel-

kovej praktickej osožnosti veľkej práce, ktorú vykonala Slovenská reč vo svojich siedmich ročníkoch pod vedením H. Bartka.“

V emigrácii Henrich Bartek vydal spis *Nový pravopis slovenský* (1954) ako reakciu na vyjdenie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 a sústavný výklad novej kodifikácie pod názvom *Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom* (1956) s rozsahom vyše 200 strán. V emigrácii presviedčal krajanov o potrebe prijať nový slovenský pravopis a odmietal argument, že ide o „komunistický“ kodifikačný akt či pravopis; svoj postoj vysvetľoval tým, že zmeny prijaté v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1953 sú vecne správne, sú na prospech spisovnej slovenčiny a jej používateľov a boli prichystané už v 30. rokoch, takže nemajú nič spoločné s tým, že ich hlavný redaktor pravidiel Štefan Peciar vydával za víťazstvo marxistickej jazykovedy. Svoj postoj prakticky podporil vydaním spomínanej publikácie z r. 1956 ako systematickej kodifikačnej príručky, určenej predovšetkým zahraničným Slovákom. Tým sa pričínil o to, že sa Slováci v zahraničí neodklonili od kodifikácie spisovného jazyka v materskej krajine a že sa zachovala jazyková jednota Slovákov v zahraničí so Slovákami na Slovensku.

Bádateľsky sa Henrich Bartek orientoval na celý systém slovenského spisovného jazyka, osobitne na hláskoslovie, prozodické javy a na spisovnú výslovnosť, na slovnú zásobu a tvorenie slov, na preberanie slov z iných jazykov, na teóriu spisovného jazyka a na teóriu a prax jazykovej kultúry. Vedúcou zásadou Henricha Bartka v otázkach teórie spisovného jazyka, jeho normy a kodifikácie bola nevyhnutnosť pevnej opory spisovnej reči o jej celonárodný základ, o ľudovú reč. Kritiku rozkolísaného stavu spisovnej reči na konci 20. a na začiatku 30. rokov 20. storočia viedol z pozícií rozvíjať kontinuitu vo vývine spisovnej reči a zachovávať jej tradíciu a osobitne aj kodifikačnú tradíciu a podporovať stabilitu spisovnej reči. Nebránil sa preberaniu potrebných cudzích slov, hoci jeho celková orientácia mala za cieľ očistiť spisovnú reč od nepotrebných cudzích prvkov. V otázkach pravopisu zastával trpezlivé stanovisko: uznával prvotnosť ústnej podoby spisovného jazyka a odvodenosť písomnej podoby, bol za racionalizáciu vtedajšej slovenskej pravopisnej sústavy a racionálne zmeny obraňoval aj proti konzervatívnejšie nalaďeným jazykovedcom, okrem iného aj proti Jozefovi Škultétymu, ktorý

vtedy v Matici slovenskej, ako aj v celej slovenskej kultúrnej verejnosti požíval veľkú dôveru a platil ako významná autorita.

Dôverne poznal dielo svojich vedeckých a kodifikačných predchodcov Antona Bernoláka a Ľudovíta Štúra (napísal o nich monografie r. 1937, resp. 1943), ale aj Samuela Cambela a spomínaného Jozefa Škutého a cieľavedome naň nadväzoval. Prichystal vydanie Bernolákovej rozpravy o slovanských písmenách (r. 1937) a Štúrovho spisu *Nárečie slovenské* (r. 1943) a z jazykovej stránky zredigoval veľký počet rukopisných prác závažných z hľadiska rozvíjania jazykovej kultúry, osobitne odbornej terminológie. Napísal veľké množstvo praktických jazykovokultúrnych statí a príspevkov, uverejnených najmä v Slovenskej reči, ale aj v početných iných periodikách, ďalej recenzií kníh najmä so zreteľom na ich jazykovú stránku a polemických textov.

Zaoberal sa aj dejinami slovenského jazyka v najstaršej fáze jeho vývinu a svoje poznatky zhrnul v práci *Príspevok k dejinám slovenčiny* z r. 1936. Témy z histórie slovenského jazyka prevládali aj v jeho tvorbe v emigrácii.

ĽUDOVÍT NOVÁK (1908 – 1992). Narodil sa v Skalici r. 1908. Tu vychodil ľudovú školu aj gymnázium. V r. 1927 – 1932 študoval slavistiku, romanistiku a ugrofinistiku na Karlovej univerzite v Prahe. Už počas vysokoškolských štúdií začína uverejňovať svoje vedecké práce, r. 1931 sa stáva riadnym členom Pražského lingvistického krúžku. Po absolvovaní študijného pobytu v Paríži sa r. 1934 stáva referentom pre teoretickú jazykovedu v jazykovom odbore Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Tu rozvinul bohatú publikačnú a redakčnú činnosť. Rediguje jazykovednú časť *Sborníka Matice slovenskej*, v ktorom v tom čase publikovali svoje práce viacerí významní jazykovedci a ktorý mal vysokú odbornú úroveň. R. 1938 prechádza na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, stáva sa docentom, po roku mimoriadnym profesorom a r. 1941 riadnym profesorom slovenskej jazykovedy. Pričinil sa o vznik Slovenskej akadémie vied a umení r. 1942 a stal sa jej prvým generálnym tajomníkom. V r. 1948 – 1957 je na dočasnom odpočinku, od r. 1957 externe spolupracuje s Ústavom slovenského jazyka SAV, r. 1964 sa stáva vedeckým pracovníkom tohto ústavu. K pedagogickej práci sa vracia r. 1968: najprv pôsobí na Pe-

dagogickej fakulte UK v Trnave a po roku zároveň na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, od r. 1971 tu pracuje ako riadny profesor až do svojho odchodu do dôchodku r. 1988. Umrel v Lubochni r. 1992.

Dielo Ľudovíta Nováka má pre slovenskú jazykovedu neobyčajný význam tým, že do nej priniesol nové teoretické a metodologické popudy, pôsobil v mimoriadne širokom spektre jazykovedných disciplín a pri niektorých z nich sa na Slovensku stal ich zakladateľom; platí to napríklad o všeobecnej jazykovede, fonológii, ortoepii, poetike, románskej a ugrofínskej filológii. Jeho práce sa vyznačujú širokým vedeckým rozhľadom, prenikavou analýzou, neobyčajnou myšlienkovou hĺbkou a videním jazyka a jazykových javov v širokých spoločenských, národných, kultúrnych, filozofických, právnych, politických a iných súvislostiach (pokračovateľ v jeho lingvistickom diele Eugen Pauliny (1978, s. 295) ho označil za „lingvistu s veľkou mysliteľskou kapacitou“ a za „najprenikavejšieho nášho doterajšieho jazykovedného mysliteľa“). Jeho jazykovedný talent pomohli rozvinúť významní lingvisti v Prahe (napríklad Miloš Weingart) a nová, štrukturalistická orientácia Pražského lingvistického krúžku. Podľa Vincenta Blanára (1968, s. 312), ktorý bol Novákovým poslucháčom, „L. Novák mal aktívny podiel na formulovaní viacerých základných téz pražskej štrukturalistickej školy“. Pribojnú teoretickú koncepciu a metodologické postupy uplatňoval na materiáli zo slovenského národného jazyka.

Práce Ľudovíta Nováka z oblasti historickej fonológie slovenčiny majú zásadný význam pre pochopenie najstaršieho vývinu hláskoslovía slovenčiny a pre teóriu o pôvode strednej slovenčiny. Svoje poznatky zhrnul v syntéze *K najstarším dejinám slovenčiny*, napísanej v ostatných rokoch tretieho desaťročia 20. storočia, ale uverejnenej až r. 1980. Novákovu teóriu o rozložení fonologickej mäkkostnej korelácie v slovenských nárečiach po zániku jerov zužitkoval ešte pred vyjdením spomínanej Novákovej syntézy Eugen Pauliny v práci *Fonologický vývin slovenčiny* z r. 1962. Podľa Paulinyho: „Bez Novákovej teórie o rozložení mäkkostných korelácií by sa fonologický vývin slovenčiny nedal vysvetliť“ (c. d. z r. 1978, s. 293).

Ľudovít Novák zásadným spôsobom osvetlil vývin kultúrnych pred-

spisovných útvarov slovenčiny na ceste od spisovnej češtiny ako písomnej podoby spisovného jazyka Slovákov a formovanie a sformovanie spisovnej slovenčiny. V tejto súvislosti vysoko hodnotil Štúrovu hláskoslovnú a pravopisnú kodifikáciu a vyzdvihol Ľudovíta Štúra ako znamenitého teoretického jazykovedca.

Položil základy slovenskej fonológie a ortoepie, zásadným spôsobom osvetlil problematiku moderného slovenského verša vo vzťahu k norme spisovnej slovenčiny. Už r. 1931 vedecky nastolil a odôvodnil potrebu reformy slovenského pravopisu v duchu Štúrovej kodifikácie, svoj návrh na odstránenie ypsilonu zo slovenskej pravopisnej sústavy obhajoval po celý život. Ako člen univerzitnej komisie na posúdenie Bartkovho návrhu *Pravidiel slovenského pravopisu* r. 1939 jediný podporil predložené pravopisné reformy.

Významné sú Novákove zásluhy o riešenie a definitívne vyriešenie otázky samostatnosti slovenčiny a slovenského národa v podmienkach jestvovania spoločného štátu Slovákov a Čechov. Jazykovú otázku u Slovákov predstavil a riešil v širokých národných, štátnych, politických, právnych a kultúrnych súvislostiach. Urobil tak v knihe *Jazykovedné glosy k československej otázke* z r. 1935, ktorá vzbudila na slovenskej i českej strane široký ohlas.

Čulý bádateľský ruch v slovenskej jazykovede a vede vo všeobecnosti najmä v 30. rokoch 20. storočia pomáhal utvárať svojimi priamo a vecne formulovanými recenziami, kritikami a polemikami.

Ako vysokoškolský učiteľ rozširoval svoje koncepcie medzi generáciami študentov slovenského jazyka (aj iných jazykov) a na rozvoj odboru utváral dobré podmienky aj širokou organizátorskou činnosťou, zakladaním a redigovaním mnohých periodík, syntéz, ako bola *Slovenská vlastiveda*, *Linguistica Slovaca*, ako aj monografických prác. Výrazne sa zúčastnil aj na kvalifikačnom raste vysokoškolských učiteľov a vedeckých pracovníkov na Slovensku.

JÁN STANISLAV (1904 – 1977). Narodil sa r. 1904 v Liptovskom Jáne v okrese Liptovský Mikuláš. Základnú školu vychodil v rodisku, gymnaziálne štúdiá absolvoval v Levoči a v Liptovskom Mikuláši, kde r. 1924 zmaturoval. V rokoch 1924 – 1928 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovanskú a románsku

filológiu. Po skončení štúdia pričinením Miloša Weingarta absolvoval študijné pobyty vo Francúzsku, v Poľsku a Slovinsku a v rokoch 1929 – 1936 pracoval ako asistent v Slovanskom seminári Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe; tam sa r. 1934 aj habilitoval. Od r. 1936 pôsobí ako mimoriadny a od r. 1939 ako riadny profesor porovnávacej slovanskej jazykovedy a staroslovienčiny na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Popri pedagogickej činnosti prešiel na tejto fakulte aj mnohými organizačnými a riadiacimi funkciami a redaktorskými prácami. V rokoch 1939 – 1942 bol dekanom fakulty. R. 1964 sa stal členom korešpondentom SAV i ČSAV. Umrel v Liptovskom Mikuláši r. 1977.

Ján Stanislav má v dejinách slovenskej jazykovedy 20. storočia jedinečné postavenie vedeckým aj spoločenským významom a rozsahom svojho vedeckého diela, tým, že patrí do prvej generácie slovakistov Slovákov, ktorí začali pôsobiť na Filozofickej fakulte bratislavskej univerzity v druhej polovici 30. rokov 20. storočia (neskôr k nemu pribudol jazykovedec Ľudovít Novák a literárni historici Andrej Mráz a Milan Pišút), ako aj tým, že je zakladateľom porovnávacej slavistiky, staroslovienistiky a onomastiky na Slovensku. Jeho vedecké dielo sa dotýka celej oblasti slovenského jazyka a jeho dejín, jeho vzťahov s ostatnými slovanskými jazykmi, dejín spisovnej slovenčiny a slovenskej jazykovedy, jazykovej kultúry, onomastiky, slavistiky a staroslovienistiky.

Do slovenskej jazykovedy vstúpil ako dialektológ: po dôkladných čiastkových sondách r. 1932 vydáva svoje *Liptovské nárečia*, ktoré sú svojím rozsahom doteraz v slovenskej jazykovede neprekonané. Bohatý zozbieraný a roztriedený materiál spracúva metódou jazykového zemepisu v kombinácii s historickoporovnávacou metódou. R. 1937 vydáva rozsiahlu štúdiu *Spisovný jazyk slovenský*, v ktorej na základe analýzy dovtedajších ročníkov *Slovenskej reči* pod vedením Henricha Bartka zaujíma stanovisko k vývinu a ku vtedajšiemu stavu spisovnej slovenčiny: nesúhlasil s krajnými puristickými riešeniami ani s návrhmi na radikálnu pravopisnú reformu. Takýto postoj zaujal aj ako člen univerzitnej komisie vymenovanej ministrom Jozefom Sivákom, ktorá neodobrila text *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1939 skoncipovaný Henrichom Bartkom. K tematike súčasnej spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry sa vrátil v 50. rokoch, keď ho zaujala najmä spisovná výslovnosť

a osobitne javisková reč. Tejto téme sú venované knižné práce *Slovenská výslovnosť* (1953), *Kultúra slovenského hovoreného slova* (1955) a neskôršia *Hudba, spev, reč* (1978). Opisu spisovnej slovenčiny je venovaná *Slovenská gramatika* vydaná v nemčine r. 1977.

Neobyčajne veľkú tému vo vedeckom diele Jána Stanislava predstavuje cyrilo-metodská misia, starosloviensky jazyk a jeho vzťah k starej slovenčine a staroslovienske pamiatky. Pri riešení tejto témy Ján Stanislav zdôrazňoval kultúrny a jazykový vklad našich slovenských predkov pri formovaní staroslovienskeho písomníctva, vzdelanosti a jazyka, ale aj cirkevnej a štátnej organizácie a každodenného života našich predkov. Týmto otázkam okrem mnohých štúdií venoval knižné publikácie *Kultúra starých Slovákov* (1944), *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši* (1945) a *Starosloviensky jazyk vo dvoch zväzkoch* (1978, 1987) ako systematický jazykovedný opis prvého slovanského spisovného jazyka a jeho kultúrnych, kristianizačných a cirkevných, literárnych a iných súvislostí. Pri príležitosti výročia príchodu cyrilo-metodskej misie prichystal vydanie *Životov slovanských apoštolov Cyrila a Metoda* v slovenčine.

Celoživotnú tému v Stanislavovom diele predstavujú dejiny nášho jazyka od začiatkov po súčasnosť. Prvou syntetickou prácou na tomto poli bola *Československá mluvnica* (1938) zamýšľaná ako vysokoškolská učebnica historickej gramatiky s poučeniami z dialektológie, ale aj niektorých otázok všeobecnej jazykovedy. R. 1948 vydal knihu *Po stopách predkov*, r. 1950 publikáciu *Zo života slov a našich predkov*, nasledovali štyri zväzky vysokoškolských učebných textov pod názvom *Slovenská historická gramatika* (1955 – 1962) a vyvrcholením tejto línie sú syntetické päťzväzkové *Dejiny slovenského jazyka* (1956 – 1973), v ktorých sa predkladá história jazykových javov v slovenčine podľa jednotlivých jazykových rovín; osobitný zväzok tvoria texty. Dôležitý je aj rozsiahly úvod, v ktorom autor hovorí o metodologických otázkach historického výskumu jazyka, o prameňoch, o periodizácii dejín slovenčiny, o vývine pravopisu, o slovenských nárečiach, ale aj o kultúrnom jazyku našich predkov na začiatku samostatného vývinu slovenčiny a o ďalších otázkach. S touto orientáciou v jazykovednom diele Jána Stanislava bezprostredne súvisí výskum osobných a miestnych mien

a pôvodného slovanského osídlenia v Karpatskej kotline. Výsledkom širokého a sústredného štúdia rozsiahleho pramenného materiálu, ako aj odbornej literatúry je predovšetkým jedinečné dielo *Slovenský juh v stredoveku*, dohotovené už r. 1943, ale uverejnené vo dvoch zväzkoch až o päť rokov neskôr. R. 1944 vydal publikáciu *K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku. Príspevok k poznaniu pôvodných slovenských sídel*.

Z oblasti dejín spisovnej slovenčiny venoval pozornosť najmä postávam prvých kodifikátorov spisovnej reči, Ľudovítovi Štúrovi a Antonovi Bernolákovi. R. 1941 vyšla Stanislavova práca *K jazykovednému dieľu Antona Bernoláka*. Kritické vydanie spisov *Dissertatio* a *Orthographia*.

Ján Stanislav svojou mnohostrannou prácou významne prispel k rozvoju jazykovedy na Slovensku.

JÁN MIHÁL (1891 – 1969). Narodil sa v Moštenici v okrese Banská Bystrica r. 1891. Vyštudoval učiteľský ústav v Lučenci, od r. 1911 pôsobil ako učiteľ na viacerých miestach. Počas prvej svetovej vojny bol zajatý v Rusku, tu sa venoval štúdiu angličtiny a ruštiny. Od r. 1922 študoval slovanskú a germánsku filológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po jej absolvovaní účinkoval ako učiteľ a riaditeľ na stredných školách v Slovenskej Ľupči, Banskej Bystrici a v Nových Zámkoch. Po odchode do dôchodku žil v Bratislave. Umrel r. 1969 v Budapešti, pochovaný je v Banskej Bystrici.

V 30. rokoch prispieval do Slovenskej reči článkami z oblasti gramatiky (patril medzi prvých jazykovedcov, ktorí sa zaoberali slovenskou skladbou), dejín spisovnej slovenčiny, jazykovej správnosti a jazykovej výchovy. Niektoré témy (napríklad pod názvom *Zo slovenského pádoslovía; Zo slovenskej skladby; O jazykovej svojskosti*) časopisecky spracúval vo viacerých pokračovaniach v Slovenskej reči a v Slovenskom jazyku. Osobitnú pozornosť venoval jazykovej stránke učebníc, časopisov a prekladov do slovenčiny. Syntézou jeho dovtedajšieho odborného záujmu je dvojdielna *Slovenská gramatika s cvičeniami* pre stredné školy (1943, 1947). Neskôr sa v Mihálovej odbornej orientácii popri syntaxi prejavil aj záujem o slovnú zásobu a o frazeológiu, a to v spisovnom jazyku aj v slovenských nárečiach, konkrétne stredoslo-

venských: zaoberal sa výkladom významu slov, etymológiou slov zo spisovného jazyka aj z nárečí, ako aj tvorením slov a odbornou i ľudovou terminológiou. Jeho výklady vychádzali zo znamenitého poznania stavu slovenského jazyka a osobitne stredoslovenských nárečí a boli spojené s riešením praktických otázok normy a kodifikácie. Zainteresovane písal o jazyku klasikov slovenskej realistickej literatúry (Martin Kukučín, Janko Jesenský, Božena Slančíková Timrava, zo súčasných autorov František Hečko), o jazyku prekladov do slovenčiny a v druhej polovici 50. rokov 20. storočia uverejňoval v časopise *Ľud* pravidelne svoje jazykovovúchovne zacielené *Kapitoly z gramatiky a štylistiky*.

Ján Mihál bol vo svojej jazykovednej i jazykovovúchovnej činnosti zviazaný s rečou ľudu, v nej hľadal kritériá aj pre spisovný jazyk a jeho kodifikáciu, veľký význam pripisoval svojskosti slovenčiny a z týchto pozícií posudzoval jazykovú prax a usiloval sa o vyššiu jazykovú kultúru zdôrazňovaním spätosti spisovnej slovenčiny so slovenskými nárečiami, obohacovaním spisovného jazyka z ľudových jazykových prameňov a zbavovaním sa cudzích nepotrebných prvkov vo vyjadrovaní.

Ján Mihál svojimi štúdiami zo slovenskej skladby, slovnej zásoby aj z ďalších oblastí slovenského jazyka významne prispel k hlbšiemu vedeckému poznaniu slovenčiny v období jej búrlivého rozvoja v 20. storočí a zaslúžil sa o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny ako jazykovedec, ale aj ako prekladateľ z angličtiny a z ruštiny.

BELO LETZ (1902 – 1971). Narodil sa r. 1902 v Budapešti. Po otcovej smrti sa rodina presťahovala na Slovensko. Základnú a strednú školu navštevoval v Rajci a v Žiline, tu na reálnom gymnáziu r. 1920 aj zmaturoval. Po roku začal študovať slovenskú, českú a francúzsku filológiu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Pre nedostatok prostriedkov bol nútený štúdiá prerušiť a dokončil ich r. 1926 už ako učiteľ v Michalovciach. Potom pôsobil na stredných školách v Liptovskom Mikuláši, Košiciach a v Žiline, od r. 1938 ako školský inšpektor v Bratislave, po vojne znova ako stredoškolský profesor v Žiline a napokon účinkoval v ústave poskytujúcom ďalšie vzdelávanie učiteľov a prednášal v pobočke niekdajšej Vyššej pedagogickej školy v Žiline. Tu aj umrel r. 1971.

Jazykovedná činnosť Bela Letza je zviazaná s časopisom *Slovenská*

reč, v ktorom začal publikovať od začiatku jeho vychádzania v r. 1932, pričom v ňom svojimi článkami rozvíjal skôr teoreticko-poznávaciu líniu. Zacielen sa predovšetkým na slovenskú syntax a na tvorenie slov, ďalej na morfológiu, jazyk slovenskej literatúry, osobitne z hľadiska dodržiavania spisovnej normy, a na pravopis. Ako učiteľ sa venoval aj metodologickej problematike, osobitne spôsobom výkladu syntaktických otázok v školských učebniciach a praktickým otázkam vyučovania skladby. Prvý sa začal systematicky zaoberať syntaxou slovenského jazyka a jej miestom v gramatickom opise jazyka, ako aj tvorením slov, najmä mien. Svoje poznatky z týchto disciplín zužitkoval v syntetickej *Gramatike slovenského jazyka*, ktorá vyšla r. 1950 ako „pomocná kniha pre školy III. stupňa“ v rozsahu vyše 560 strán. Táto práca pokračuje učebnicové ambície. Zahŕňa relatívne sústavné výklady z hláskoslovia, tvorenia slov (kmeňoslovia), tvaroslovia a skladby, pričom práve časť o skladbe je zo všetkých najrozsiahlejšia. Letzova Gramatika slovenského jazyka vyšla v čase, keď sa v slovenskej jazykovede už v širšom rozsahu uplatňovali nové teoretické a metodologické výdobytky štruktúrne a funkčne orientovanej lingvistiky a vo vede sa začala realizovať nová generácia slovenských jazykovedcov, vychovaná už na Slovensku (t. j. na Univerzite Komenského, prípadne na Slovenskej univerzite). Aj preto svojím tradičným poňatím jazykových javov, ku ktorému sa autor v úvode otvorene hlási, vzbudila skôr kritickú pozornosť. Podľa J. Mlacka (1972, s. 317) „sa javí jeho Gramatika slovenského jazyka skôr zavŕšením predchádzajúcej etapy ako východiskom novej etapy“.

Svoje vedeckovýskumné výsledky v okruhu tvorenia slov Belo Letz zhrnul v práci *Kmeňoslovné úvahy*, ktorá vyšla r. 1943. Je to prvý systematický a relatívne úplný opis prostriedkov tvorenia slov v spisovnej slovenčine. V rukopise ostala vyše dvestostranová publikácia *Otázky slovenskej syntaxe*, ktorá potvrdzuje Letzov celoživotný vedecký záujem o syntaktické javy v slovenčine a o ich náležitú vedeckú interpretáciu, ako aj o ich primeranú metodickú transformáciu pri tvorbe učebných textov a v školskom vyučovaní.

ANTON JÁNOŠÍK (1904 – 1971). Narodil sa v Bánovciach nad Bebravou r. 1904. Tu a v Trenčíne navštevoval základnú a strednú školu. Po maturite na gymnáziu v Trenčíne r. 1923 študoval

na bratislavskej Filozofickej fakulte Univerzity Komenského slovenčinu a francúzštinu u profesorov M. Weingarta, J. Baudiša, A. Pražáka, F. Wollmana a J. Škultétyho. Po absolvovaní bratislavskej fakulty pokračoval v štúdiu v akademickom roku 1927/1928 vo Francúzsku. Po návrate pôsobil na gymnázium v Kláštore pod Znievom, v Malackách, v Košiciach, Prešove, Žiline a napokon od r. 1940 v Martine až do odchodu do dôchodku r. 1969. Umrel v Martine r. 1971.

Od vzniku prvého slovenského jazykovedného časopisu Slovenská reč r. 1932 sa stal jedným z jeho významných prispievateľov. Jeho úlohou bolo sledovať problematiku spisovnej slovenčiny vo vyučovacej praxi a v učebniciach. S touto tematikou uverejňoval vo viacerých ročníkoch celé seriály príspevkov (pod názvom *Zo školskej slovenčiny*). Neskôr sa ústrednou témou jeho textov stala kvantita v slovenčine. Okrem nej sa zaoberal morfológickou, slovotvornou a lexikálnou tematikou, skúmal gramatický a prirodzený rod zveličených podstatných mien s príponou *-isko*, všimol si skloňovanie viacerých skupín podstatných mien podľa zakončenia, skloňovanie zámen v rodnom bánovskom nárečí a venoval odbornú pozornosť početným lexikálnym jednotkám najmä z hľadiska spisovnej normy a jej kodifikácie. Po odchode Henricha Bartka z Matice slovenskej r. 1939 sa do r. 1944 spolu s Jozefom Škultétyom stal redaktorom Slovenskej reči a po vojne v nej po tri ročníky pôsobil ako člen redakčnej rady.

Dôležitú etapu v jeho výskumnej práci predstavuje príprava výkladového *Slovníka spisovného jazyka slovenského* na pôde Matice slovenskej v Martine. Od začiatku 40. rokov 20. storočia sa pod vedením Antona Jánošíka a Eugena Jónu zhromažďovali doklady pre slovník a koncept slovníka začal vychádzať v zošitoch v rokoch 1946 – 1949: vyšiel I. diel, heslá začínajúce sa písmenami A – J, potom sa práce na slovníku z politických (uvádzali sa v ňom citáty z diela autorov, ktorí po r. 1945 emigrovali) aj inštitucionálnych (zmenila sa pozícia Matice slovenskej, spoločenskovedné pracoviská sa začali budovať v Bratislave v rámci Slovenskej akadémie vied a umení) dôvodov zastavili. Zhromaždené doklady sa zužitkovali pri koncipovaní akademického *Slovníka slovenského jazyka*.

Jazykovedné dielo Antona Jánošíka vznikalo v zložitom období vý-

vinu slovenskej spoločnosti aj slovenského jazyka; Anton Jánošík svojou vedeckou, organizačnou a redaktorskou prácou prispel k poznaniu a ustáleniu spisovného jazyka v 30. a v prvej polovici 40. rokov 20. storočia a ako píše Eugen Jóna v nekrológu za Antonom Jánošíkom v Slovenskej reči (1972, s. 172), „Anton Jánošík sa osobitne zaslúžil o prípravu slovenského slovníka a o zachovanie kontinuity vo vydávaní časopisu Slovenská reč“.

ANTON AUGUSTÍN BANÍK (1900 – 1978). Narodil sa vo Valaskej v okrese Banská Bystrica r. 1900. V rodnej obci a v Banskej Bystrici chodil do ľudovej školy, gymnaziálne štúdiá absolvoval vo Vacove v Maďarsku r. 1917 maturitou. Štúdium techniky v Budapešti a od r. 1919 v Brne prerušil a r. 1923 začal študovať históriu, slovenský jazyk a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, štúdium skončil r. 1934 popri zamestnaní. V desaťročí 1928 – 1938 pracoval v rozličných inštitúciách, najdlhšie od r. 1932 v Spolku sv. Vojtecha v Trnave. R. 1938 začal pracovať v Matici slovenskej v Martine ako vedúci knižnice. R. 1940 získal doktorát filozofie a od r. 1943 pôsobil ako docent slovenskej literatúry na bratislavskej filozofickej fakulte, od r. 1945 znova v Matici slovenskej v Martine až do odchodu do dôchodku r. 1971. Umrel v Martine r. 1978.

Je známy ako literárny a kultúrny historik, muzikológ, bibliotekár a archivár. Vedecky sa zaujímal najmä o dielo Jána Baltazára Magina (v štúdiách z rokov 1936 a 1937), o predstaviteľov prvej generácie národného obrozenia (najmä Juraj Fándly, Ján Hollý), o osobnosti druhej polovice 19. storočia (Štefan Moyses, Ján Palárik, Jozef Karol Viktorin, Franko Vítázoslav Sasínek) a o literatúru cyrilo-metodského obdobia.

Ako študent techniky v Brne r. 1923 uverejnil široko koncipovanú štúdiu *Slovenská reč a jej zovnúťorný a vnúťorný vývoj* (vyšla v *Pamätnici Spolku slovenských akademikov Tatran* v Brne na s. 15 – 176). Prejavil v nej široké vedomosti o dejinách i súčasnosti slovenčiny, vyzdvihuje jej samostatnosť, pôvodnosť, starobylosť a kontinuitný vývin od čias Nitrianskeho kniežatstva po súčasnosť. Zdôrazňuje národnointegratívnu funkciu spisovnej slovenčiny a od nej odvíja oprávnenosť vlastného národného programu Slovákov.

Príspevky v pravidelných jazykových rubrikách pod názvom *Za re-*

nesanciu spisovnej slovenčiny (v rokoch 1925 – 1926 v *Slovenskom národe*) a *Zveľadenie jazyka slovenského* (v r. 1931 v Slováku) využil na predstavenie a odôvodnenie svojej výzvy, aby sa Slováci vrátili k typickým črtám štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny a pravopisnej sústavy, ktoré v rokoch 1851 a 1852 odstránila hodžovsko-hattalovská reforma. Takýto obsah a zacielenie má aj Baníkov *Návrh Literárneho odboru Spolku sv. Vojtecha na úpravu spisovného jazyka slovenského, predložený Matici slovenskej, spisovateľom slovenským a verejnosti slovenskej* (Trnava 1932; vydané ako rukopis. 75 s.). Návrh sa stal predmetom známeho rokovania valného zhromaždenia Matice slovenskej 12. mája 1932, ale pre svoj silne diskontinuitný zámer nenašiel u predstaviteľov slovenskej kultúrnej verejnosti porozumenie a podporu.

Anton Augustín Baník zaujal veľmi kritické stanovisko k čechoslovakistickému duchu Vážneho *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1931. Po odmietnutí verzie *Pravidiel slovenského pravopisu* prichystanej Henrichom Bartkom r. 1939 mu Matica slovenská zverila úlohu upraviť túto verziu v duchu požiadaviek univerzitnej komisie vymenovanej ministrom školstva Jozefom Sivákom; Baníkom spracovaná verzia pravopisných pravidiel vyšla r. 1940 a uzavrela tak zložitú medzivojnovú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 z jednej strany značia uzavretie spomínanej etapy a z druhej strany otvárajú novú, súčasnú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny.

9. Súčasné obdobie

9.1. Spisovná slovenčina v Slovenskej republike (r. 1939 – 1945)

Vzrastajúce politické napätie vnútri štátu a neochota českej buržoázie zásadne riešiť slovensko-české vzťahy viedli za podpory zo zahraničia k postupnému rozpadu Česko-slovenskej republiky. Západné mocnosti

ustúpili Hitlerovej agresívnej politike a 30. septembra 1938 mníchovským verdiktom umožnili Nemecku oklieštiť územie českej časti štátu a 2. novembra 1938 Viedenskou arbitrážou zasa Maďarsku územie Slovenska, ktoré medzitým (6. októbra v Žiline) už vyhlásilo autonómiu. Rýchly spád udalostí napokon viedol Slovenský snem k tomu, že 14. marca 1939 vyhlásil *Slovenský štát* (prijatím ústavy premenovaný na *Slovenskú republiku*). Nový štát napriek všetkým zložitostiam, vnútorným aj medzinárodným, hospodársky prosperoval a aj to umožnilo ďalší rast v zdelanosti a kultúry. R. 1939 v Bratislave začala fungovať Vysoká škola technická Dr. M. R. Štefánika (dnešná Slovenská technická univerzita, vznikla r. 1938 v Košiciach, ale po okupácii Košíc a južného Slovenska horthyovským Maďarskom sa presťahovala do Prešova a do T. Sv. Martina), na Slovenskej univerzite (dovtedajšej a terajšej Univerzite Komenského) sa vzdelávací záber rozširuje (r. 1940 sa zakladá jej Prírodovedecká fakulta), pre potreby mladého štátu sa buduje najmä odborné školstvo. Pre výchovu kvalifikovaných mladých odborníkov slovakistov a ďalších pracovníkov kultúry malo neoceniteľný význam to, že počas jestvovania prvej Slovenskej republiky na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity v Bratislave po prvý raz začali slovenský jazyk a literatúru sústavne prednášať slovenskí profesori Ľudovít Novák, Ján Stanislav, Andrej Mráz a Milan Pišút.

R. 1942 Slovenský snem prijal zákon o Slovenskej akadémii vied a umení, ktorá zo začiatku sústreďuje iba výskumné pracoviská národnovedného (vlastivedného) výskumu a v rámci nej 1. IV. 1943 začína svoju činnosť aj Jazykovedný ústav (založenie Slovenskej akadémie vied a umení je aj výsledkom neúnavného úsilia a organizačnej práce jazykovedca Ľ. Nováka). Akadémia sa popri Matici slovenskej a vysokoškolských inštitúciách v nadväznosti na Slovenskú učenú spoločnosť, založenú r. 1939, stáva postupne významným článkom v orga-
nizácii národnej vedy, vydáva vedecké monografie, zborníky a iné príručky (osobitnú pozornosť si zasluhuje *Slovenská vlastiveda*), v ktorých sa prezentujú vedeckovýskumné výsledky starších aj mladších pracovníkov a ďalej sa zdokonaľuje odborné vyjadrovanie a odborný štýl spisovnej slovenčiny. Pokračuje aj cieľavedomá starostlivosť

o budovanie odbornej terminológie, a to aj v takých odboroch, v ktorých sme na Slovensku dovtedy nemali tradíciu (napríklad vo vojenstve).

Autorsky, tematicky aj z hľadiska poetiky sa rozrastá prúd umeleckej literatúry. Výrazným príklonom k dedine ako protipólu rozvráteného sveta civilizácie sa vyznačuje próza naturalistov, z ktorých viacerí v prvej polovici 40. rokov uverejňujú svoje vrcholné diela (M. Figuli r. 1940 román *Tri gaštanové kone*, D. Chrobák r. 1943 novelu *Drak sa vracia*, F. Švantner r. 1942 zbierku noviel *Malka* a r. 1946 román *Nevesta hôľ*). Ich autori, rovnako ako ďalší prívrženci naturalizmu, najmä L. Ondrejov, sa prejavujú zároveň aj ako originálni majstri umeleckého jazyka; charakteristická pre tento prúd je poetizácia a expresivizácia umeleckého vyjadrovania v oblasti slovnej zásoby a syntaxe a vysoký stupeň individualizácie autorského štýlu. Vysoko funkčné je v ňom aj využívanie prvkov ľudového jazyka, ktoré sú v súlade s tematikou a ideovým zmyslom diel naturalizmu. Uvádzame ukážku z Chrobákovej zbierky noviel *Kamarát Jašek* z poviedky *Ostatný raz* (Praha – Bratislava, L. Mazáč 1937, s. 95 – 104):

Vysoké, dlhé ujúkanie dievok z úbočia: „Ujjúúj, juj, juj, juj, júj – na ti, Dano Brdárovie, Marku Stanovíe, na ti ju náá! Ihjúj, jujujujúúj – na ti ju na!“

Kvety, mŕtve i živé, na radku i na koreni, voňajú tuho. Vtáča vyletí z radka krátkym, trhavým trepotom krídel k zenitu. Dni sú zázračne krásne. Hlboké, priestranné, oboma koncami pripnuté k večnosti. Bezbožne zelené. Zahľadené do seba. Ustrnuté nad zázrakom vlastnej plodivej sily. Započúvané do tlkotu srdca poľnej zveri, do šumotu miazgy v stebľách trávy, do švelu ihličia na sihliakoch.

Starý otec sa podopierali dlaňami o kosisko a v tichej, chlapcovi nepochopiteľnej dohode s dňom, so slncom, s vodou a zemou načúvajú neslýšateľnej ozvene dávnych čias.

Tematický, myšlienkový a výrazový repertoár umeleckej literatúry rozširuje aj básnická tvorba; najvýraznejšie skupiny predstavujú: katolícka moderna s autormi – R. Dilon g, P. G. Hlbina, J. Silan, P. Ušák-Oliv a, S. Veigl a ďalšími a skupina nadrealistov (R. Fabry, Š. Žáry, J. Rak, P. Bunčák, J. Brezina a ďalší), ktorým sa jazyk stal dôležitou súčasťou básnického experimentu a ktorí v prvej polovici

40. rokov vydávajú svoje profilové diela individuálne aj v podobe zborníkov. Intenzívne tvorili aj ďalší básnici, takí, čo patrili k istej ideovej skupine, ako d a v i s t i (L. Novomeský, J. Poničan), ako aj takí, čo nepatrili k nijakej skupine (V. Beniak, J. Smrek, E. B. Lukáč, J. Kostra, P. Horov, A. Plávka).

Tieto, ako aj mnohé ďalšie spoločenské a kultúrne faktory z obdobia Slovenskej republiky r. 1939 – 1945 nám vo vzťahu k jazyku dovoľujú konštatovať, že vo vývine slovenského jazyka pokračovali po z i t í v n e t e n d e n c i e, ako sa utvorili už na konci 30. rokov. Vývin spisovného jazyka prebiehal za optimálnych spoločenských a politických podmienok, ktoré umožňovali jeho ďalší rozvoj. Medzi spisovným jazykom a slovenskými nárečiami jestvovali prirodzené dialektické väzby a spisovný jazyk vo svojej hovorovej zložke sa ďalej obohatoval najmä o výrazové prostriedky m e s t s k e j r e č i a o e x p r e s í v n e s l o v á. Postupne sa dobudúvali terminologické sústavy viacerých vedných a technických odborov súvisiacich s rozvojom ľudského poznania, s civilizačným pokrokom, ako aj s fungovaním štátneho organizmu.

Na jazykovú situáciu v čase Slovenskej republiky r. 1939 – 1945 priaznivo vplývalo to, že spisovná slovenčina po prvý raz vo svojich dejinách fungovala b e z t l a k u i n é h o jazyka, ktorý na rozdiel od spisovnej slovenčiny mal na svoj vývin politické podmienky, ako aj bez cudzieho politického nátlaku. Bol to skutočne slobodný rozvoj spisovného jazyka v národnom štáte jeho nositeľov, s podporou štátnych orgánov, ako aj s r o z b i e h a j ú c i m sa systematickým vedeckým výskumom a s primeranou k o d i f i k á c i o u jeho normy. Kolektívny vedecký výskum slovenčiny sa začínal uskutočňovať v novokonštituovanom Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied a umení (od r. 1943), pričom mohol nadväzovať na výskum, ktorý už dlhší čas predtým prebiehal v Matici slovenskej, kde sa pripravoval výkladový s l o v n í k s p i s o v n é h o jazyka. Jeho autori Anton Jánošík (1904 – 1971) a Eugen Jóna (1909 – 2004) vychádzali z výpiskov zo slovenskej literatúry zhromažďovaných v Matici slovenskej v medzivojnovom období. Bolo to pre poznanie a kodifikáciu slovnej zásoby veľmi potrebné dielo. *Slovník spisovného jazyka slovenského* od A. Jánošíka a E. Jónu vychá-

dzal v zošitoch v r. 1946 – 1949, jeho I. diel zahŕňa písmená A – J. Po r. 1948 sa práca na ňom z ideologických aj inštitucionálnych dôvodov zastavila a výkladový slovník spisovnej slovenčiny sa začal pripravovať v Jazykovednom ústave SAVU.

Ako základná k o d i f i k a č n á p r í r u č k a v období Slovenskej republiky 1939 – 1945 slúžili *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré vyšli v Matici slovenskej r. 1940 (v redakcii Antona Augustína Baníka, 1900 – 1978). Toto obnovené vydanie triezvo vyriešilo rozpor medzi čechoslovakistickou orientáciou Vážneho pravidiel z r. 1931 a niektorými extrémnymi požiadavkami Slovenskej reči z 30. rokov. V pravopisnej sústave pravidiel dodržiavajú k o n t i n u i t u s vydaním V. Vážneho, ale viaceré ustanovenia sa spresnili: tie sa týkali najmä písania viacerých slov v zhode so živou výslovnosťou a písania dĺžky v prevzatých slovách. Tieto, ako aj ďalšie čiastkové úpravy (vynechali sa viaceré nefunkčné dvojtvary, upravili sa niektoré gramatické pravidlá) smerovali k p o s i l n e n i u matičného úzu.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 boli zrevidovaným vydaním textu pravopisných pravidiel prichystaného na pôde Matice slovenskej v 30. rokoch pod vedením Henricha Bartka ako referenta jazykového odboru Matice slovenskej pre praktickú jazykovedu. Krátko po tom, ako Slovenský snem 14. marca 1939 vyhlásil Slovenský štát, neskôr premenovaný na Slovenskú republiku, delegácia Matice slovenskej odovzdala vytlačený text Pravidiel slovenského pravopisu ministrovi školstva Jozefovi Sivákovi v domnení, že príslušný štátny orgán nové pravopisné pravidlá v krátkom čase odobrí. No minister Sivák namiesto toho vymenoval štvorčlennú univerzitnú komisiu v zložení Daniel Rapant, Andrej Mráz, Ján Stanislav a Ľudovít Novák, ktorá mala posúdiť, či predložený text nie je príveľmi puristický. Uvedená komisia hlasovaním 3 : 1 zaujala konzervatívne stanovisko, nový text pravopisných pravidiel odmietla a žiadala v ňom uskutočniť úpravy zacielené najmä proti štyrom hlavným zmenám navrhovaným Henrichom Bartkom: 1. zjednotené písanie prípony *-li* v množnom čísle základného tvaru minulého času, 2. písanie predpôň *s-*, *z-*, *so-*, *zo-*, *vz-* v súhlase s výslovnosťou, 3. písanie predložky *z*, *zo* v spojení s genitívom a predložky *s*, *so* v spojení s inštrumentálom a 4. označovanie dĺžky samohlások v zdomácnených prevzatých

slovách. Upravený text Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 vyšiel bez týchto racionálnych zmien, ktoré sa svojho uplatnenia v slovenskej pravopisnej sústave dočkali až v nových spoločenských podmienkach v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953.

V tomto období vznikla aj prvá kodifikačná príručka v oblasti výslovnosti. Je to *Správna výslovnosť slovenská*. Vyšla r. 1944 a jej autorom je Henrich Bartek. Svoju kodifikáciu založil na požiadavke systémovej a funkčnej výslovnosti tých pravidiel a na ich nezávislosti od pravopisu. Opieral sa o živú výslovnosť a svojej príručke dal praktické zacielenie. Súčasťou publikácie je aj výslovnostný slovník.

Gramatickou problematikou so zreteľom na jazykovokultúrne a jazykovovými potreby sa sústavne zaoberal Ján Mihál (1891 – 1969). Bol stálym prispievateľom Slovenskej reči a mal značný dosah na celkové zameranie tohto časopisu pri stabilizácii normy spisovnej slovenčiny a pri kultivovaní úrovne jazykových prejavov. Zdôrazňoval potrebu obohacovať spisovnú reč prostriedkami ľudovej reči, najmä stredoslovenských nárečí. V tomto smere pôsobil aj svojou prekladateľskou činnosťou (prekladal z ruštiny a angličtiny). Napísal učebnice *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií* (1943) a *Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. triedu slovenských stredných škôl* (1947). Gramatickú a slovotvornú tematiku sústavne skúmal Belo Letz (1902 – 1971). Je autorom kníh *Kmeňoslovné úvahy* (1943) a *Gramatika slovenského jazyka* (1950).

Výsledky rozvíjajúceho sa vedeckého výskumu slovenského jazyka sa uverejňovali v časopise *Slovenská reč* (v tom čase s prevažne dialektologickým a historickým zacielením), v *Sborníku Matice slovenskej*, ktorého samostatnou časťou bola *Jazykoveda*, a od r. 1939 v osobitnom jazykovednom zborníku *Linguistica Slovaca*, ako aj vo vedeckých monografiách. Na tieto výsledky priamo nadväzovala jazykovovými práca v školách aj mimo nich. Obdobie r. 1939 – 1945, v ktorom slovenčina platila ako výlučný štátny jazyk v Slovenskej republike, bolo v dejinách spisovnej slovenčiny upokojujúcim a stabilizujúcim obdobím. Spisovná slovenčina bola všestranne pripravená na plnenie nových spoločenských aj individuálnych úloh.

9.2. Situácia slovenčiny v obnovenom česko-slovenskom štáte

9.2.1. Spoločensko-politická situácia

Priebeh a výsledky 2. svetovej vojny a s ňou súvisiace udalosti predznamovali, že po vojne Slováci opätovne budú žiť v spoločnom štáte s Čechmi. Víťazstvo spojencov a najmä hranica, ktorú na konci vojny dosiahla vtedajšia sovietska armáda, signalizovali, že v Európe sa uskutočnia veľké geopolitické zmeny. Štart do obnoveného česko-slovenského štátu – rovnako ako pri utvorení 1. spoločného štátu – bol nádejný. Slováci vstupovali do štátu s politickými výsledkami podmienenými Slovenským národným povstaním a deklarovanými v Košickom vládom programe z apríla 1945, v ktorom sú uznaní za samobytný národ a v ktorom sa slovensko-český vzťah plánuje usporiadať na zásade rovný s rovným. Postupne však (tzv. pražskými dohodami) sa od sľubov ustupovalo až úplne ustúpilo: utvoril sa asymetrický model slovensko-českého spolužitia, pri ktorom sa konštituovali isté slovenské špecifikosti v štátnej správe (t. j. Slovenská národná rada ako zákonodarný orgán a Zbor povereníkov ako orgán výkonnej moci a Bratislava ako slovenské hlavné mesto), tie sa však napokon v praxi potvrdili iba ako prevodné mechanizmy pražského centra, lebo nemali nijakú originálnu právomoc.

Paradoxné, ale so zreteľom na nedemokratické pomery v povojnovom česko-slovenskom štáte zákonité bolo, že slovensko-český vzťah sa v politickej, hospodárskej ani jazykovej rovine nemohol verejne pravdivo a otvorene pertraktovať. Hoci obidva národy tvorili základné piliere štátu, vecné riešenie ich vzájomných vzťahov sa stále zahmlievalo prázdnyimi frázami o bratskom spolunažívaní a o internacionalizme a upokojujúcimi nepravdivými závermi. V praxi šlo vždy o politickú a hospodársku nadvládu Čechov nad Slovákmi a o jej dlhodobé udržanie. Federalizácia spoločného štátu r. 1968 pri príležitosti 50. výročia jeho vzniku značila síce prijatie príslušného ústavného zákona a vznik dvoch republík na národnom princípe s vlastnými parlamentmi a vládami, ale princípy federácie,

tak ako ich formuloval ústavný zákon o česko-slovenskej federácii, sa v praxi nikdy nenaplnili. Slovensko-český vzťah sa – ako už toľko ráz v minulosti – opätovne riešil iba na papieri, a tak na skutočné vyriešenie musel počkať takmer ďalšie štvrtstoročie, keď sa v Európe definitívne zrušil komunistický systém moci a národy veľkej časti Európy slobodne prejavili nový impulz na nadobudnutie svojich základných práv vrátane vlastného štátu.

9.2.2. Slovenčina a spisovná slovenčina

Charakteristické črty jazykovej situácie na Slovensku

Podmienky spoločného štátu značili opätovný bezprostredný kontakt slovenčiny a češtiny, ktorý vďaka sústreďeniu politickej moci v pražskom centre umožňoval skryté aj otvorené tlaky zo strany češtiny a slovenčinu posúval do defenzívnej polohy (zákony sa tvorili v Prahe a prekladali sa do slovenčiny, základné informačné toky vo všetkých rozhodujúcich oblastiach viedli z Prahy atď.). Oproti predchádzajúcim situáciám je tu však vo vzťahu slovenčiny a češtiny kvalitatívne nový prvok: bohatosť a diferencovanosť prostriedkov spisovného jazyka, vypracovanosť štýlov spisovnej slovenčiny, stabilita a prispôsobivosť jej noriem a spoľahlivé fungovanie spisovnej reči v živote spoločnosti aj jednotlivcov spôsobuje, že po prvý raz v dejinách je to vzťah založený na rovnocennosti a rovnosti, t. j. vzťah plne partnerský.

Politickou orientáciou česko-slovenského štátu po r. 1945 a najmä po r. 1948 bol v medzijazykových vzťahoch podmienený intenzívny kontakt slovenčiny s ruštinou. To malo za následok preberanie slov najmä z oblasti organizácie štátneho života a práce. Pozíciou anglosaských krajín, najmä USA, vo svetovej politike, ekonomike a vo vedecko-technickom rozvoji bol zasa daný kontakt (často sprostredkovaný inými jazykmi) slovenčiny s angličtinou a preberanie slov z angličtiny do slovenčiny najmä z okruhu nových civilizačných výdobytkov, vedy a jej organizácie, zo športu a z ďalších oblastí. V medzijazykových vzťahoch sa

v jazykovej politike a jazykovej kultúre nepodporoval izolacionizmus slovenčiny, ale presadzovala sa zásada preberať iba potrebné nové prvky, za ktoré by sa v našom jazyku ťažko bola hľadala plnohodnotná náhrada a ktoré sú dôležité z hľadiska medzinárodného, najmä vedeckého dorozumievania. Často tu ide o termíny s grécko-latinským základom, ktoré sú aj v slovenčine prejavom jej i n t e r n a c i o n a l i z á c i e. Kontakty s inými jazykmi (francúzština, nemčina, španielčina, taliančina, japončina, vietnamčina a i.) sú menej intenzívne. Medzijazykové kontakty sú podmienené vedecko-technickým rozvojom, intenzívnou výmenou informácií a poznatkov rozličného druhu, bohatými stykmi medzi príslušníkmi rozmanitých národných spoločností, rozvojom a prudkým rozšírením technických prostriedkov na výmenu, resp. na prenos a ukladanie informácií, ako je televízia, záznamová a reprodukčná technika zvuková i obrazová, počítače a iné. Týmto a ďalšími kontaktmi s inými jazykmi sa slovenčina dostáva do partnerského vzťahu s inými jazykmi, jej rozvoj sa prispôsobuje potrebám tohto p a r t n e r s k é h o vzťahu a to napomáha spomínaný rozvoj internacionalizácie v systéme spisovnej slovenčiny, osobitne v okruhu slovnej zásoby a niektorých syntaktických prostriedkov.

Pre jazykovú s i t u á c i u na Slovensku sú ďalej charakteristické tieto črty:

1. Slovenčina ako národný jazyk predstavuje supersystém, ktorý tvoria viaceré existenčné formy, resp. štruktúrne útvary. Krajné a systémovo i komunikačne najzávažnejšie póly tohto supersystému tvoria dva vyhranené a zreteľne odlíšené štruktúrne útvary – spisovná slovenčina a súbor miestnych nárečí. Napriek svojej vyhranenosti a odlíšenosti tieto štruktúrne útvary tvoria jednotu – jeden národný jazyk –, sú zviazané mnohými zväzkami a navzájom sa podmieňujú a ovplyvňujú. Ich vzájomný vzťah je dialektický a vývin konvergentný. Vysoká spoločenská prestíž spisovného jazyka spôsobuje, že miestne nárečia už stratili svoj niekdajší rozhodujúci význam pre národný jazyk a spoločenskú komunikáciu. Spisovný jazyk silne ovplyvňuje nárečia a ich vývin, nárečia sa v mnohých charakteristických bodoch nivelizujú a strácajú svoju tradičnú podobu. Napriek tomu sú stále potenciálnym aj reálnym zdrojom obohacovania spisovného jazyka najmä v okruhu slovnej zásoby,

frazeológii a niektorých syntaktických konštrukciách, a to predovšetkým v prejavoch hovorového, publicistického a umeleckého štýlu.

Spisovná slovenčina a súhrn miestnych nárečí ako štruktúrne útvary stoja vo vzájomnom p r o t i k l a d e najmä z hľadiska svojho územného rozšírenia (miestne nárečia sú vždy územne obmedzené, kým spisovný jazyk má celonárodnú a celospoločenskú platnosť) a funkčnej d i f e r e n c i á c i e (miestne nárečia sú obmedzené aj funkčne, kým spisovný jazyk je mnohofunkčný útvar). Priestor medzi týmito krajnými útvarmi zaujímajú menej vyhranené formy, ktoré spravidla ani nemajú povahu systémovo úplného celku. Sem patria predovšetkým rozmanité s l a n g y, v ktorých jestvovanie sa odrážajú záujmy príslušných sociálnych, vekových alebo iných skupín obyvateľstva (známy je napr. mládežnícky a študentský slang, vojenský slang, poľovnícky, lekársky, stavbársky a iné). Zo slangov najmä tzv. p r o f e s i o n á l n e s l a n g y majú tesný dotyk s prvkami hovorového štýlu spisovného jazyka; niektoré lexikálne prostriedky postupne strácajú svoj profesionálny slangový ráz a stávajú sa súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, a to najčastejšie s príznakom hovorovosti. Do priestoru medzi spisovným jazykom a miestnymi nárečiami patria aj iné formy národného jazyka, ako je s u b š t a n d a r d n á f o r m a a r o z l i č n é n a d n á r e č o v é (i n t e r d i a l e k t o v é) formy alebo m e s t s k á r e č, ktoré v slovenskej jazykovej situácii doteraz nie sú plne rozvinuté; charakteristické pre ne sú najmä špecifické lexikálne prostriedky používané v hovorenej podobe jazyka.

2. Rozvoj c i v i l i z a č n ý c h v y m o ž e n o s t í, najmä rozširovanie rozhlasu a televízie, nebývalý rozvoj školstva a široký rast vzdelanosti, rozvoj vedy a kultúry a účasť širokej pospolitosti na spoločenskom a kultúrnom živote spôsobili, že v súčasnej etape rozvoja slovenčiny sa náš spisovný jazyk s t a l s k u t o č n ý m m a j e t k o m c e l é h o n á r o d a. Všetci používatelia majú k spisovnému jazyku a jeho systematickému poznávaniu otvorený prístup, sú za stav a stupeň vývinu spisovnej slovenčiny zodpovední a svoj jazyk používajú na saturovanie veľmi rozmanitých dorozumievacích, myšlienkových a poznávacích aj iných potrieb v bohato diferencovaných a stále sa rozvíjajúcich komunikačných situáciách a sférach. Pre postoj používateľov slovenčiny je charakteristické osobitne to, že ju chápu ako dobre vypracovaný

a s p o l a h l i v o fungujúci nástroj dorozumievania, myslenia a ukladania poznatkov. No používatelia slovenčinu chápu zároveň aj ako prvoradú národnú a kultúrnu hodnotu utvorenú umom a prácou predchádzajúcich generácií. Preto je pochopiteľné úsilie vyspelých používateľov starať sa o kultúru a neprestajné kultivovanie slovenčiny aj vlastných jazykových prejavov.

Osobitne významnou črtou súčasného obdobia vo vývine slovenčiny je rast spoločenskej prestíže spisovnej slovenčiny. Spisovná slovenčina sa uvedomuje ako celonárodný a celospoločenský nástroj dorozumievania, ktorý je kultivovaný vedomou jazykotvornou prácou všetkých jej používateľov, najmä prestížnych, ktorí sú vzorom v narábaní so spisovnou rečou, a kodifikovaný. Tento rast spoločenskej prestíže spisovného jazyka sa premieta do vedomého úsilia používať vo verejných, ale aj v súkromných jazykových prejavoch spisovnú slovenčinu. To má za následok nebyvalý rast počtu používateľov spisovnej slovenčiny a celkové rozšírenie jej používania. To na jednej strane tiež svedčí o zvyšovaní vzdelanostnej a kultúrnej úrovne príslušníkov slovenského národa, no na druhej strane zasa je pravda, že nie všetci, čo začali používať spisovný jazyk vo verejnom styku, na túto situáciu aj boli primerane jazykovo a vôbec vzdelanostne pripravení, a tak sa do ich verejných prejavov dostávali aj mnohé nespisovné, nárečové a iné nesystémové prvky. Postupný rast vzdelanostnej a kultúrnej úrovne používateľov, ktorý súvisí najmä s veľkým rozvojom školstva a so sprístupnením vedeckých poznatkov a kultúrnych hodnôt čoraz širšiemu okruhu príslušníkov slovenského národa, ďalej demokratizácia spisovného jazyka a stále sa spresňujúca kodifikácia normy spisovnej reči priniesli s t a b i l i z á c i u a upevnenie normy spisovnej slovenčiny, ako aj celkové zvýšenie jazykovej kultúry u nás. V súčasnosti vychádza veľký počet najmä písaných textov z rozmanitých oblastí s veľmi dobrou až vynikajúcou jazykovou a štylistickou úrovňou a stabilizuje sa aj norma v hláskovej rovine jazykového systému najmä u profesionálnych používateľov spisovnej slovenčiny v divadlách a vo filme, v rozhlase a v televízii.

Dosiahnutú kvalitu spisovnej slovenčiny potvrdzuje literatúra písaná v slovenčine, krásna, vedecká, vecná aj publicistika. V rukách vrchol-

ných majstrov slova, ako sú básnici J. K o s t r a, P. H o r o v, V. M i h á l i k, M. V á l e k, M. R ú f u s, V. T u r č á n y a iní, prozaici D. T a t a r k a, A. B e d n á r, V. M i n á č, F. H e č k o, L. Ľ a ž k ý, P. J a r o š, V. Š i k u l a, J. L e n č o, L. B a l l e k, A. C h u d o b a, J. T u ž i n s k ý, P. H o l k a a iní, dramatici Š. K r á l i k, P. K a r v a š, J. S o l o v i č, O. Z a h r a d n í k, S. Š t e p k a, M. K o č a n a iní, slovenský jazyk ako nástroj estetického pôsobenia zaznamenáva vysokú úroveň. Slovenská literatúra sa pestuje aj za hranicami Slovenska, kde žijú početní emigranti. Vysokú úroveň dosiahla aj prekladová tvorba z najrozmanitejších jazykov. Zásluhou prekladateľov ako J. F e l i x, M. R á z u s o v á - M a r t á k o v á, M. O k á l, M. R u p p e l d t, Z. J e s e n s k á, J. F e r e n č í k, B. H e č k o, D. S l o b o d n í k, V. O l e r í n y, P. B ž o c h o v á, J. K o t, J. V i l i k o v s k ý, M. J u r o v s k á a iných a renomovaných slovenských básnikov slovenský jazyk v prekladovej literatúre významne prispel k celkovému pozitívnemu stavu slovenčiny v súčasnosti. Vyprofilovali sa aj osobnosti vo vecných a publicistických žánroch, ako V. F e r k o, V. Z a m a r o v s k ý, J. Č o m a j, R. K a l i s k ý, J. S c h u t, M. V á r o š, J. F e r k o, D. M a c h a l a a mnohí ďalší.

Dosiahnutý stav v ovládaní spisovného jazyka a v jazykovej kultúre je okrem iného aj výsledkom intenzívneho vedeckého výskumu národného jazyka najmä po r. 1940 a systematického prenášania jazykovedných poznatkov do praxe široko rozvinutou vedecko-popularizačnou činnosťou a jazykovou školskou aj mimoškolskou výchovou.

Dosiahnutá vysoká jazyková a štylistická úroveň mnohých prejavov je vo veľkej miere daná jazykovým a štylistickým majstrovstvom autora, ale tá by nebola možná bez celkovej rozvity jazyka v jeho systémovej úrovni aj mnohorakej rečovej praxi, bez cieľavedomej výskumnej starostlivosti o národný jazyk, ako ani bez primeranej redakčnej starostlivosti o publikované prejavy. V ďalšej časti výkladu uvádzame ukážky z vedeckého, umeleckého a publicistického jazyka:

Motív „zvuku poplašného zvona“ (opäť jeden z návratných motívov Kraskovej poézie) nám pripomína báseň Jehovah (1906), v závere ktorej „z chmúrnej túrni poplašný zvon“ hučal, a dáva nám príležitosť konšta-

tovať, že kým báseň Jehovah bola zúfalým výpadom proti nedvižnosti, pasivite národno-obranného zápasu, tu je do obrazu „otroka“ sústredená energia odporu, vzbury, bojovej akcie, zosilnená ešte i tým, že s obrazom „otroka“ sa lyrický hrdina básne výslovne stotožňuje. Problém konkrétneho činu nadobudol tu novú aktuálnosť a dostal i novú formuláciu: už nejde iba o národnú aktivitu vo všeobecnom zmysle, ale o konkrétny individuálny čin, o priamy vzdor a odpor, ktorý má prerásť do odboja zasahujúceho i sféru sociálneho bytia. A to je práve nový obsahový prvok, ktorý teraz zvyšuje konkrétnu historickú účinnosť Kraskom formulovanej problematiky činu.

(ŠMATLÁK, S.: *Vývin a tvar Kraskovej lyriky*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 118.)

Pri vnadidle môžeme na vlky poľovať postriežkou, pravda, za predpokladu, že sme vyzbrojení mimoriadne veľkou dávkou trpezlivosti a máme pri tomto mieste postavený krytý a uzavretý vysoký posed. Postriežka býva niekedy úspešná aj pri vlčích priechodoch, ktoré svorka pravidelne dodržiava. Tie isté úseky svojho revíru vlk navštevuje vždy po 3 – 20 dňoch, čo závisí od úspechu jeho lovu na iných miestach. Aj v tomto prípade je vhodné, keď na týchto miestach máme vysoký posed, pričom postriežku môžeme kombinovať aj s vábením vlkov tak, že napodobujeme nariekavé volanie srnčej zveri alebo zajačie vrešťanie.

(HELL, P. – SLÁDEK, J.: *Trofejové šelmy Slovenska*. Bratislava : Príroda, 1974, s. 131.)

Vojaci nestíchli pre výhražné pohľady dôstojníkov, ale preto, že spevákka spieva o slovenskej vieske, o slovenskej materi, keď sa hovorí o materi, vtedy vojaci vždy stíchnu, vtedy sa nemôže myslieť na kadečo, vtedy je každý doma, vtedy sa každý pýta, prečo je tu, prečo nie je pri materi, vtedy sa ani vojak nehanbí, že túži po starej žene, po materi. V klube je ticho, dôstojníci sedia, nepozerajú vojakom do tváří. Boja sa na nich pozrieť. Čo by v nich videli? Spevákka už dospievala a v sále je stále ticho, spevákka sa už ukladá, cítim, ako ma pália oči, ako sa predierajú slzy, srdce ich vypustilo, ale sa hanbí, zatvára sa, aby slzy neprepukli a nerozliali sa po tvári.

(ŤAŽKÝ, L.: *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Bratislava : Smena, 1964, s. 323.)

*Ba vlastne tým, že ďalej dám
darované, sa stávam daru hodným!
Život, aj to, čo dávaš nám,
pre iných zasa po čase z nás odním,
nech dobro násobí sa ďalšími i v nás!
Raz možno zasvitne tak všetkým krásny čas!
Tak dobrou radou počína
sa cesta cez dar, verme, k lepšej ére.
A budme jedna rodina
spojená v pevnej dobrodejnej viere
i s úctou k človeku i voči dejinám.
Raz možno krásny čas tak nadíde i nám.*

(TURČÁNY, V.: *Rada a dar*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995, s. 69.)

Dušan Makovický vyšiel z liptovskej vetvy rodiny Makovických. Jeho otec Peter (1824 – 1911), mikulášsky rodák, sa v roku 1850 usadil v Ružomberku, otvoril si obchod a aktívne pracoval v slovenskom národnom hnutí. Bol delegátom memorandového posolstva vo Viedni. Výdatne pomáhal budovať slovenské peňažníctvo i papierníctvo. Jeho rodina s ôsmimi synmi a tromi dcérami žila nezištným rodolubstvom a spoločenským pokrokom. Niekoľko synov nasledovalo otca v ekonomickej aktivite. Benjamínom rodiny sa stal Dušan, narodený 10. decembra 1866. Od detstva bol denglavý a chorľavý. Možno aj tým, že matka rodila takmer každý rok a ako tridsaťročná predčasne umrela.

(JUNAS, J.: *Osobný lekár L. N. Tolstého*. Slovenská Republika. Víkend, V, 17. VII. 1998, s. 8.)

3. V dejinách samej spisovnej slovenčiny je obdobie po r. 1940 obdobím n a j i n t e n z í v n e j š i e h o rozvoja a n a j v ä č š i e h o rozmachu. Toto konštatovanie sa týka tak vlastnej jazykovej stavby, ako aj funkčného rozpätia spisovnej slovenčiny a jej vzťahov s inými jazykmi.

Uvedený stav bol podmienený relatívne priaznivými spoločenskými da-
nosťami najmä po prekonaní búrlivých politických pohybov v 2. polovi-
ci 40. rokov a na začiatku 50. rokov, neprerušným kontinuálnym vývi-
nom nášho jazyka i relatívne dlhým obdobím takéhoto vývinu. V ďalšej
časti výkladu sa sústredíme na celkovú charakteristiku stavu spisovného
jazyka a typických prvkov tohto stavu. Ešte predtým si všimnime prob-
lematiku pravopisnej sústavy spisovnej slovenčiny.

Tretie Pravidlá slovenského pravopisu (z r. 1953)

Pre začiatočnú fázu povojnového obdobia vo vývine spisovnej slovenči-
ny je dôležitá pravopisná reforma zviazaná s vydaním nových *Pravidiel
slovenského pravopisu* r. 1953. Bola to p r o g r e s í v n a pravopisná re-
forma, lebo sa uskutočnila v duchu demokratizácie slovenského pravopi-
su, racionalizácie pravopisnej sústavy a p o s i l n e n í a najdôležitejšieho
princípu, na ktorom je vybudovaný slovenský pravopis – fonematické-
ho princípu. Práve tento zmysel mali aj štyri n a j d ô l e ž í t e j -
š i e úpravy, ktorými – ako sme to už naznačili – táto pravopisná refor-
ma nadviazala na Bartkove Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1939,
ktoré univerzitná komisia odmietla. Išlo o tieto javy: 1. zjednotenie pí-
sania koncového -i, -y v množnom čísle základného tvaru m i n u l é h o
č a s u (proti dovtedajšiemu rozdielnemu písaniu *chlapi tancovali, ruky
sa dvíhaly, dievčence spievaly* sa v zhode s výslovnosťou zaviedlo jed-
notné písanie s mäkkým i, t. j. *chlapi tancovali, ruky sa dvíhali, dievčen-
ce spievali*); 2. zjednodušené písanie predpôň s-, z- a ich vokalizovaných
podôb (kým dovtedy o písaní týchto predpôň platili zložité a z hľadiska
živej reči neopodstatnené pravidlá vychádzajúce z významu predpôň,
od r. 1953 sa kodifikovalo písanie podľa výslovnosti: *zhrnúť, zletieť,
zmes, zostaviť, sprotiviť*); 3. zjednodušené písanie p r e d l o ž í e k s, z
a ich vokalizovaných podôb: proti dovtedajšiemu stavu, keď sa v genitíve
v závislosti od významu písala alebo predložka z, zo (vo význame „zvnúť-
ra von“, napr. *vypadnúť z ruky*), alebo predložka s, so vo význame „zho-
ra dolu“, napr. *spadnúť so stromu*), zaviedla sa zásada, že s 2. pádom sa
používa predložka z, zo, kým so 7. pádom predložka s, so: *spadnúť zo*

stromu, cestovať so sestrou (vo výslovnosti *zo sestrou*); 4. zjednodušené
a zjednotené písanie dĺžky samohlások v prevza-
tých a cudzích slovách, a t o d ô s l e d n e v z h o d e s v ý -
s l o v n o s ť o u. Najmä týmito úpravami sa posilnila tendencia maxi-
málne priblížiť pravopis výslovnosti a tým upevniť spisovnú výslovnosť.
V duchu týchto cieľov sa r. 1968 odstránili jednotlivé nepravidelnosti,
ktoré v pravopise zostali po pravopisnej úprave r. 1953. Pravidlá slo-
venského pravopisu z r. 1953 ako všeobecná kodifikačná príručka mali
priaznivý d o s a h aj na ustáľovanie ďalších oblastí systému spisovnej
slovenčiny, n a j m ä n a m o r f o l ó g i u a s y n t a x.

Jednotlivé roviny systému spisovnej slovenčiny

Hlásková stavba súčasnej spisovnej slovenčiny oproti predchádzajúcim
vývinovým obdobiam sa vyznačuje značným stupňom u s t á l e n o s -
t i. K tomu prispel jej intenzívny vedecký výskum, racionálna kodifi-
kácia normy hláskovej roviny a výslovnosti a systematická jazyková
výchova školská aj mimoškolská. K priaznivému stavu prispela aj spo-
mínaná pravopisná reforma z r. 1953 najmä tým, že posilnila princíp
j e d n o t y zvukovej a p í s a n e j podoby s l o v a. K ďalšiemu progre-
sívneému vývinu v tejto oblasti prispievajú aj *Pravidlá slovenskej výslov-
nosti* (1984) od Á. Kráľa ako prvá oficiálna kolektívna kodifikačná p r í -
r u č k a s p i s o v n e j v ý s l o v n o s t i, schválená ortoepickou komi-
siou Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Nové vyd. je z r. 2005.

Upevnili sa charakteristické javy slovenskej fonológie, ako sú dvoj-
hlásky (napr. výskyt dvojhhlásky *ie* v slovesách typu *vidieť, visieť* a v pod-
statných menách typu *čepiec, veniec* a vo všeobecnosti výslovnosť dvoj-
hlások) a rytmický zákon. Tento zákon sa dôsledne a široko uplatňuje
v morfológii podstatných mien (okrem 2. pádu množ. čísla typu *básní*),
prídavných mien (okrem typu *pávi*) a slovies (okrem 3. os. množ. čísla
typu *súdia*), ako aj pri tvorení slov. Veľký počet slov a tvarov, v ktorých
sa uplatňuje rytmický zákon, svedčí o tom, že tento typický jav sloven-
skej fonológie má š i r o k é zázemie a pravidelné fungovanie práve
v morfológii. Druhou výraznou oblasťou, v ktorej sa uplatňuje rytmický

zákon, je tvorenie slov. Výnimky, ktoré sú predovšetkým dôsledkom kríženia sa hláskoslovných zákonitostí s tvaroslovnými (napr. v 2. páde množ. čísla typu *hračkárstiev*) alebo slovotvornými (napr. v slovotvor-
nom type s príponou *-iar*: *sietiar*), sú v podstate okrajové a nenarúšajú jeho podstatu. Naopak, na príkladoch typu *taliansky*, *maniacky*, *pietny* a pod., ako aj na tvaroch typu *pacientok*, *klientok*, *jeferónok* a i. možno ukázať, že funkčná sféra rytmického zákona sa v danom prípade r o z - š i r u j e o prevzaté slová, ktoré prešli zreteľným procesom zdomácňo-
vania, a o ich tvary. Podstatu a fungovanie tohto rytmického pravidla v spisovnej slovenčine možno dať do súvisu s charakterom k v a n t i t y s l o v e n s k ý c h s a m o h l á s o k: na rozdiel od niektorých okolitých jazykov (napr. češtiny, maďarčiny) jestvuje v slovenčine mierna k v a n - t i t a samohlások čo do distribúcie aj čo do realizácie. V iných jazykoch je jej oveľa viac a je v realizácii ostrejšia, nápadnejšia.

Charakter kvantity súvisí aj s inými prozodickými javmi v spisovnej slovenčine, najmä s charakterom s l o v n é h o p r í z v u k u, ktorý je mierne dynamický a v neutrálnej, neexpresívnej reči pravidelne vyzna-
čuje začiatok slova (stoja na prvej slabike v slove). Postupne sa aj vo vyu-
čovacej praxi, pri prednese a podobných oblastiach prekonáva nesprávny názor o bezvýnimočnom prízvukovaní jednoslabičných p r e d l o - ž i e k (*Slovák na svojom seje*. oproti *Slovák na svojom seje*. (S. Chalupka); *návrat zo zahraničia* proti *návrat zo zahraničia* atď.). V jazyko-
vednej literatúre sa uvádzajú viaceré vecné argumenty proti takto pria-
močiario a nefunkčne formulovanému pravidlu; pri prízvukovaní jed-
noslabičných predložiek sa vychádza zo zásady, že toto prízvukovanie z á v i s í o d r y t m i c k é h o o k o l i a d a n e j p r e d l o ž k y a o d
umiestnenia dôrazu vo vete. Neplatí teda ani to, že jednoslabičné pred-
ložky sú vždy prízvukové, ani to, že sú vždy neprízvukové.

Hladkú a splyvavú zvukovú realizáciu textu v spisovnej slovenčine bez nápadných silových a melodických zlomov podporujú aj š p e c i - f i c k é p r a v i d l á spodobovania. Podľa toho potom napr. súvetie *Človek naozaj nemôže žiť bez človeka, ak len nemá porušené opravdivé
čítanie v sebe*. (Figuli) má takúto zvukovú realizáciu:

[človeg_ňaozaj_ňemuože_žid'_bes_človeka /
ag_ľen_ňemá_porušené_opraudivé_čítanie_f_sebe]

Za už takmer tradičný problém spisovnej slovenčiny sa pokladá hlás-
ka mäkké l. – Táto hláska má pevné miesto v hláskovom systéme spi-
sovnej slovenčiny a má d o s a h aj na morfológickú stavbu, ako to
ukazuje rozdiel v skloňovaní mužských substantív typu *topol* – množ.
číslo *topole* oproti substantívam s tvrdým zakončením typu *diel* – množ.
číslo *diely*, zo ženských substantív možno uviesť ako príklad rozdiel
rola – množ. číslo *role* oproti *rola* – množ. číslo *roly*. Pri výslovnosti sa
žiada dodržiavať zreteľný zvukový rozdiel medzi mäkkým l' a tvrdým
(alebo takzvaným stredným) l.

Napriek rozličným názorom a nejasnostiam sa postavenie hlásky l' v
systéme spisovnej slovenčiny aj v reči upevnilo; potvrdzuje sa to aj
tým, že čoraz viac ľudí vystupujúcich verejne si uvedomuje potrebu
dodržiavať výslovnosť mäkkého l' najmä v tých pozíciách, kde sa vyzna-
čuje osobitným znakom.

Dynamickým prvkom vo fonologickom systéme je hláskové (a p r a -
v o p i s n é) z d o m á c ň o v a n i e p r e b e r a n ý c h s l o v – i c h z a r a -
ďovanie sa do domáceho systému fonologického, ale aj morfológického
a syntaktického, a to v súlade s ustaľovaním sémantiky, ktorá nemusí
byť vždy totožná so sémantikou výrazu v pôvodnom jazyku.

Vo výslovnosti badať zároveň štýlovú d i f e r e n c i á c i u, najmä
v miere explicitnosti výslovnosti spoluhláskových skupín typu *stn*, *stl*,
sts, sč, *ťs*, *šs*, ďalej pri vyslovovaní prevzatých slov, pri výslovnosti hlás-
ky ä a v ďalších prípadoch.

Opis hláskovej roviny spisovnej slovenčiny je dnes už veľmi solíd-
ny. Hlásková stavba sa stala predmetom systematického vedeckého zá-
ujmu v dvoch moderne vybavených fonetických c e n t r á c h (na Filozo-
fickej fakulte UK v Bratislave [do r. 1989] a na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity, predtým Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach so
sídлом v Prešove). Fonetický výskum reaguje aj na silnú spoločenskú
objednávku najmä televízie, rozhlasu a filmu, ako aj výchovy mladých
odborníkov, výučby cudzích jazykov a jazykovej výchovy vo všeobec-
nosti.

Morfológická stavba súčasnej spisovnej slovenčiny je v porovnaní
s predchádzajúcimi obdobiami takisto ustálená. Skloňovacie a časovacie
typy sú vykryštalizované, interferencia nastáva iba v málo prípadoch;

také sú napríklad substantívne typy *dlaň* a *kosť* a pri slovesách typy *česať* a *chýtať*, v ktorých je viac dvojtvarov.

Neorganické dvojtvary typu *metre/metry*, známe z výskytu vo verejných prejavoch v medzivojnovom období vo vývine spisovnej slovenčiny, sú prekonané, v súčasnej norme sa uplatňuje iba organický tvar *metre*. Pravda, aj v súčasnosti je stávajú dvojtvary ako prejav dynamiky súčasného stavu jazyka, tendencie po vyrovnávaní tvarov niektorých blízkyh pomenovaní a pod. Máme tu na mysli dvojtvary typu *záujemcovia/-ci*, ktoré sú výsledkom pôsobenia dvoch protichodných tendencií (z jednej strany tendencie uplatňovať pri podstatných menách s príponou *-ca* v množ. čísle príponu *-ovia* a z druhej strany tendencie používať najrozšírenejšiu mužskú životnú plurálovú príponu *-i* aj v tých typoch, kde sa regulárne uplatňujú iné prípony); sem patria aj dvojtvary typu *roka/-u*, ktoré jednak vznikajú ako výsledok širšieho uplatňovania sa prípony *-a* a jednak sa niektorý z nich ustálené používa v istých frazeologických alebo ináč viazaných spojeniach (napr. z *roka na rok*, ale *do roku* 1980); niektoré z dvojtvarov sa využívajú štylisticky, napr. z dvojtvarov *dievčatá/dievčence* sa prvý uplatňuje zväčša v odbornom vyjadrovaní, druhý v hovorových prejavoch a pod.

Sila morfológického systému pôsobí pri zdomácnovaní cudzích alebo prevzatých lexikálnych prvkov a ich zaradovaní sa do domáceho tvaroslovného systému, aby sa vo vetnej súvislosti dali ohýbať v súhlase s domácimi prvkami; týka sa to moderných mien, ako sú *Iveta* (z pôvodného *Ivette*), *Michaela* (z pôvodného *Michaél*) a ďalších, ale aj všeobecných pomenovaní, ako sú prípady *téma*, *klíma*, *dráma* s ustáleným skloňovaním podľa vzoru *žena* (porov. slová *téma*, *klíma*, *drama* v češtine, kde sa ustálili so stredným rodом a so skloňovaním typu *drama* – 2. pád *dramatu* atď.), ďalej napr. slovo *kengura* so skloňovaním podľa vzoru *žena* oproti pôvodnému nesklonnému *kenguru* atď.

V súlade so zvýrazňovaním sémantického princípu aj v morfológii sa v súčasnej spisovnej slovenčine rozvíja tvarová diferenciácia a založená na protiklade *životnosť* – *neživotnosť*, a to v dvoch smeroch: 1. diferencujú sa pomenovania vybudované na vzťahu *človek* – *mechanizmus*, *súčasť* ap., napr. *nosič* (človek) – množ. číslo

nosiči, ale *nosič* (mechanizmus) – množ. číslo *nosiče*; *člen* (človek, príp. organizácia) – množ. číslo *členovia*, ale *člen* (súčasť, zložka) – množ. číslo *členy*; 2. diferencujú sa pomenovania vybudované na vzťahu *človek* – *zvíra*, napr. *samotár* – množ. číslo *samotári* (ľudia), ale *samotáre* (zvieratá, napr. jelene).

Silná je tendencia po nemennosti tvarotvoreného základu, ktorou sa oslabuje flektívna črta slovenskej morfológie a naopak, posilňuje sa jej aglutinačná črta. Táto tendencia vedie k tomu, že sa odstraňujú hláskové alternácie (napr. *geológ* – množ. číslo *geológovia*, *druh* – množ. číslo *druhovia*; *Richter* – 2. pád *Richtera*...), alebo k tomu, že sa na báze pôvodne sa striedajúcich podôb utvárajú dve osobitné slová rozlíšené hláskovo, tvarovo aj sémanticky, napr. *agens* – *agent*. Aj vďaka tendencii po zachovávaní nezmeneného tvarotvorného základu sa tvarová sústava spisovnej slovenčiny vyvinula na relatívne jednoduchý a pravidelný systém; tieto vlastnosti sa ukazujú najmä v porovnaní s blízkyh slovanskými jazykmi, ako je čeština a poľština. Zložitost slovenskej morfológie je iba zdanlivá, rozhodne nesvedčí o zložitosti to, že pri skloňovaní má slovenčina šesť pádov. O flektívnych jazykoch, medzi ktoré sa zaraďujú predovšetkým slovanské, sa tradične tvrdí, že sú bohaté na morfológiu. Táto téza je pravdivá, keď sa myslí na morfológiu mena. No z druhej strany treba povedať, že morfológia slovesa je zasa bohatšia v germánskych jazykoch; na ilustráciu možno tu uviesť napr. systém časov a slovesných spôsobov v takých jazykoch, ako je angličtina alebo nemčina, ktorým sa okrem iného vyvažuje aj nejestvovanie kategórie slovesného vidu v týchto jazykoch.

Uvedená tendencia po nemennosti základu sa najmä pri prevzatých slovách a menách uplatňuje aj pri slovotvorných procesoch, napríklad pri prechylňovaní: *geológ* – *geologička*, *Richter* – *Richterová*.

Z typologického hľadiska je pre slovenské tvaroslovie v súčasnosti dôležité, že sa v ňom rozvíjajú analytické črty. Ukazujú to najmä početné zložené slovesné tvary.

Pre vedecké poznanie súčasnej slovenskej morfológie má najväčší význam syntetická *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966; je to širokou záberu, komplexnosťou pohľadu a teoretickým dosahom nevšedné

dielo. Obsahuje syntézu slovenskej gramatickej teórie a v tomto zmysle je nielen východiskom všetkých ďalších výskumov slovenského gramatického systému, ale bohato sa využíva aj pri opise ostatných čiastkových systémov súčasnej spisovnej slovenčiny (napr. pri lexikografickom opise slovnej zásoby).

Syntaktická stavba spisovnej slovenčiny je v súčasnosti rozvinutá do takej miery, že pri výbere syntaktických prostriedkov umožňuje saturovať mnohotvárne požiadavky každodenného hovorového – neutrálneho aj citovo zainteresovaného –, odborného, publicistického, ako aj umeleckého vyjadrovania. Vysokú úroveň dosiahol proces dobudovania niektorých prostriedkov, najmä na presné vyjadrovanie podradovacieho vzťahu s bohatou sémantickou špecifikáciou, pričom sa funkcie týchto prostriedkov ďalej diferencujú. V tomto zmysle pokračuje aj štýlová diferenciácia syntaktických jednotiek rozličného druhu – syntagmatických, polovetných, vetných aj súvetných. Treba podčiarknuť najmä neprestajné dotváranie prostriedkov náučného štýlu potrebných na presné a jednoznačné vyjadrovanie. Ide napríklad o rozvoj sekundárnych predložiek typu *v súvisi s*, *v porovnaní s*, *na rozdiel od*, *v závislosti od*, *prostredníctvom*, *zásluhou niečoho* a pod., ako aj o spájacie výrazy typu *s tým – že*, *napriek tomu – že*, *so zreteľom na to – že*, *namiesto toho – aby* a pod.; všetkými týmito a ďalšími prostriedkami sa vyjadrujú rozličné sémantické typy závislosti. Rozvoj oblasti závislosti má svoj prejav napríklad aj v rastekonstruáciách trpnými a činnými prídastami v prejavoch náučného teoretického aj popularizačného štýlu. Naproti tomu konštrukcie s prechodníkom sú z kvantitatívneho hľadiska skôr na ústupe a stávajú sa typickým knižným prostriedkom.

V syntagmatickej oblasti sa posilňujú predovšetkým najtypickejšie väzby: pri slovesách sú to väzby s bezpredložkovým akuzatívom, napríklad *vyvíjať*, *vyvinúť niečo* v odbornej reči; pri podstatných menách je to genitívna väzba, pričom v odbornej reči, ale aj povedzme v spravodajstve niekedy vznikajú celé reťazce genitívov, ktoré robia prejav neprehľadným a sťažujú tak jeho porozumenie. Spomínaná konštrukcia tvoréním slovíes typu *prerokovať niečo* (od základu *rokovať o niečom*),

prekročiť – prekračovať niečo (od základu *kročiť niekde*), ako aj predponovo-príponovým tvorením slovíes z prídavných alebo podstatných mien, menej z iných slovných druhov (napríklad z prísloviiek): *spestriť – spetrovať niečo*, *zneprehľadniť – zneprehľadňovať niečo*, *vykoreniť – vykoreňovať niečo*, *odobriť – odobrovať niečo*. Druhý výdatný zdroj rozširovania akuzatívnej väzby pri slovesách predstavujú prevzaté slovesá, pri ktorých sa takisto najčastejšie uplatňuje väzba s akuzatívom, napríklad: *socializovať niekoho*, *niečo*, *generalizovať niečo*; akuzatívna väzba je na prvom mieste aj pri tvorení slovíes domácimi slovotvornými postupmi z prevzatých základov, napríklad *skvalitniť niečo*, *zracionálniť niečo*. Pri iných slovesách sa konštituovala väzba na základe analógie so sémanticky blízkymi domácimi slovesami: *diskutovať o niečom*, *konzultovať o niečom* – podľa *hovoriť*, *rozprávať sa*, *debatovať o niečom*.

Oblasť väzieb je citlivá z hľadiska spätosti významu a výrazu, a preto aj z hľadiska jazykovej kultúry. Rozdielne väzby často signalizujú rozdielny význam, ako to ukazujú napr. dvojice *vyznať sa v niečom* a *vyznať sa z niečoho*, *prísť o peniaze* a *prísť k peniazom* a ďalšie, preto je vzájomné zamieňanie ustálených väzieb systémovo, ako aj komunikačne neželateľné. Sila akuzatívnej väzby spôsobuje vznik takých väzieb ako *diskutovať niečo*, *konzultovať niečo* – najmä v administratívnej sfére –, ktoré narušajú ustálenosť spomínaných väzieb s predložkou *o* a lokálom *podstatného mena*. Sémantická príbuznosť slovíes spôsobuje, že sa rozdielne väzby pri slovesách, ako aj pri menách krížia. Takéto kríženie pozorujeme napr. pri slovesách *záležať na niekom*, *na niečom* a *závisieť od niekoho*, *od niečoho*: prekřížením vznikajú väzby *závisieť na niekom*, *na niečom*, resp. *záležať od niekoho*, *od niečoho*, prípadne aj s obsadením subjektovej pozície pri tomto slovese, hoci tu ide o neosobné sloveso (*úspech závisí na niečom*, *od niečoho*).

Živá je problematika pasíva. Pasívum je prostriedok na zmenu gramatickej a sémantickej perspektívy vety. Najmä odborné vyjadrovanie, v ktorom je na prvom mieste požiadavka jednoznačnosti a presnosti, sa bez tohto prostriedku nezaobíde. Základnou príčinou, ktorá spôsobuje voľbu pasívnej gramatickej perspektívy vety, je odsunutie pomenovania a gense a de ja z pozície gramatického podmetu

vety a použitie pomenovania zásahu (paciensa) v tejto pozícii. Keď to komunikačná situácia vyžaduje, keď sa teda pri voľbe perspektívy vety a lineárnom usporiadaní jej jednotiek vychádza od pomenovania zasahovaného predmetu, použije sa pasívum (*Žiadateľ nebol trestaný ani väznený. – Budova sa už stavia.*). Závažným dôvodom na použitie pasíva v odbornej reči je aj potreba vyjadriť sa presne a nedvojznačne (napr. vo vete *Podstatné meno rozvíja prívlastok*, nie je bez situácie alebo kontextu jasné, čo rozvíja a čo je rozvíjané, no pri použití pasívnej vetnej perspektívy sa tieto prvky stanú jednoznačné: *Podstatné meno je rozvíjané prívlastkom*). K používaniu pasívnej vetnej perspektívy nás vedie aj syntaktický paralelizmus, t. j. tendencia zachovať isté pomenovanie vo funkcii gramatického podmetu aj v nasledujúcej vete, v ktorej toto pomenovanie už nie je činiteľom, lež naopak zásahom, paciensem deja: *Človek nielen miluje, ale aj chce byť milovaný*.

Istým problémom vo vývine spisovnej slovenčiny sa ukázalo o písanie pasívum (tvorené pomocným slovesom *byť* a trpným prídastím), proti nemu sa v minulosti uplatňovali zjednodušené a zamietavé postoje. V súčasnosti sa už k opisnému pasívu zaujíma vecné stanovisko opreté o vedecký výskum v systémovej i realizačnej úrovni: opisné pasívum sa hodnotí ako pevná a nevyhnutná súčasť systému slovenského spisovného jazyka, ktorá má (podobne ako iné jazykové javy) obmedzenia sémantického, distribučného a štýlového rázu. Norma súčasnej spisovnej slovenčiny pripúšťa opisné pasívum tam, kde je nevyhnutné z hľadiska presnosti a jednoznačnosti vyjadrenia – to je najmä v teoretickom náučnom štýle a čiastočne v administratívnom štýle.

Na rozdiel od opisného pasíva zvrtné pasívum (typ *plán sa plní*) je veľmi živým prostriedkom na vyjadrovanie pasívnej vetnej perspektívy vo všetkých sférach vyjadrovania. Pravdaže, aj pri používaní tohto prostriedku v reči jestvujú obmedzenia sémantického, formálneho aj distribučného rázu – tie vyplývajú najmä z „homonymného“ vzťahu medzi zvrtným pasívom a zvrtným slovesom, resp. zvrtnou podobou slovesa (preto zvrtné sloveso už nemôže mať zvrtný pasívny tvar).

Slovenská veta je živá v použitých prostriedkoch a ich slede, ako aj vo zvukovej realizácii (v rytme a melódii). Aj v stavbe vety sa prejavuje

živé spojenie medzi hovorenou a písanou podobou spisovnej slovenčiny.

Slovenská syntax, osobitne syntax spisovnej slovenčiny, bola v ostatných desaťročiach predmetom intenzívneho vedeckého záujmu viacerých bádateľov a pri jej výskume a systematickom opise sa dosiahli výrazné a pozoruhodné výsledky. Tieto výsledky majú veľký význam aj ako monografická príprava na syntézu výskumu slovenskej syntaxe v podobe plánovanej akademickej *Syntaxe slovenského jazyka*.

Lexikálna stavba spisovnej slovenčiny sa v posledných desaťročiach rozvíja najdynamickejšie – je to najmenlivejšia oblasť jazyka, v nej sa najbezprostrednejšie odráža celý život spoločnosti a jeho dynamika. Najcharakteristickejšou črtou slovnnej zásoby spisovnej slovenčiny v súčasnej etape jej vývinu je intenzívny kvantitatívny aj kvalitatívny rozvoj slovnnej zásoby a jej bohatá funkčná diferenciácia. V pozadí tohto rozvoja je intenzívny rozvoj spoločnosti, prudký rast vzdelanosti a kultúry a nevyhnutnosť saturovať rastúce vyjadrovacie, ako aj myšlienkové a poznávacie potreby používateľov spisovnej slovenčiny vo veľmi rozmanitých oblastiach života a práce. Pre dynamickosť účasu stavu lexiky sú charakteristické najmä tieto javy: a) intenzívne pribúdanie nových slov a slovných spojení z domácich zdrojov a z iných jazykov, najmä z angličtiny; b) významové zmeny, a to v pribúdaní alebo v ubúdaní významov lexikálnych jednotiek; c) štýlové prehodnocovanie lexikálnych jednotiek a ich významov (napr. slová s príznakom hovorovosti sa stávajú neutrálnymi, expresívne výrazy strácajú svoj príznak a prechádzajú medzi neutrálnymi prostriedkami, používaním slova vo vedecko-popularizačnej literatúre a v publicistike sa stiera jeho odborný ráz, oživuje sa používanie zastaraných výrazov, a to s príznakom hovorovosti alebo expresívnosti a pod.); d) prehodnocovanie slov na ospisovnosť – nespisovnosť (pôvodom nárečové slová – niekedy po menšej formálnej úprave – sa stávajú súčasťou spisovného jazyka, napr. prostredníctvom umeleckej literatúry, pôvodom slangové slová – najmä z okruhu profesionálnych slangov – sa stávajú spisovnými s príznakom hovorovosti atď.); e) slovnodruhové prechody ohybných aj neohybných slov (napr. slovo s platnosťou podstatného mena nadobúda aj vlastnosti príslovky

alebo častice, slovo s platnosťou príslovky nadobúda i vlastnosti predložky alebo častice, spojka sa používa aj vo funkcii častice a pod.) alebo jednotlivých tvarov ohybných slov, najmä podstatných mien a sloviess, ich vypadávanie z paradigmy a lexikalizácia v podobe nového slovného druhu; ide tu o prípady typu *omylom, prostredníctvom, vďaka; balenie, diskutujúci, súťažiaci, rozčarovaný, zahanbujúci...*; f) i n t e r n a c i o n a l i z á c i a slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v jej terminologickej i neterminologickej zložke; g) rozvoj a n a l y t i c k ý c h výrazov typu sloveso + meno, napr. *dať – dávať prednosť, robiť zápis, uskutočňovať výskum*, ako aj typu prídavné meno + podstatné meno, napr. *banské dieťa, novinárska obec, finančné kruhy*; h) neprestajné pribúdanie rozmanitých opisných, resp. obrazných pomenovaní typu *metropola na Dunaji* (= Bratislava), *krajina pod Tatrami* (= Slovensko) atď.

Osobitnú kapitolu v rozvoji slovnej zásoby predstavuje odborná terminológia, ktorá má veľký význam práve v období vedecko-technickej revolúcie najmä po 2. svetovej vojne. Slovenská odborná terminológia sa najmä po r. 1945 rozvíjala z kvantitatívnej i kvalitatívnej stránky n a j i n t e n z í v n e j š i e z celej jazykovej stavby; až toto posledné obdobie značí cieľavedomé s y s t e m a t i c k é budovanie terminológie tradičných, ale najmä nových vedných, pracovných a záujmových odborov, ktoré sú prirodzeným prejavom nebyválneho rozvoja techniky, ekonomiky, vedy a kultúry na Slovensku najmä po r. 1940. Utvorili sa celé nové sústavy v rámci rozličných technických odborov, dobudúvali a štandardizovali sa terminológie ďalších odborov, sústavne sa pracovalo na tvorbe štátnych a odborových technických noriem.

Pri tvorbe novej terminológie, ale aj neterminologickej slovnej zásoby ukázala veľkú ž i v o t a s c h o p n o s ť slovotvorná sústava spisovnej slovenčiny: tvorenie nových slov rozmanitými slovotvornými postupmi značilo najbohatší zdroj obohacovania slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny; novoutvorené lexikálne jednotky – jednoslovné aj viacslovné – sú významovo priesačné, štýlovo bohaté a diferencované a spoľahlivo slúžia na uspokojovanie mnohotvárných dorozumievacích potrieb príslušníkov slovenského národa.

Problematika v l a s t n ý c h mien rozmanitého druhu vo výskumnej i regulačnej rovine bola predmetom intenzívnej pozornosti slovenskej

onomastiky, ktorá sa rozvinula na vednú disciplínu so širokým vedeckým aj celospoločenským záberom.

Najsústavnejší z d r o j i n f o r m á c i í o s l o v n e j z á s o b e súčasnej spisovnej slovenčiny nateraz predstavuje *Slovník slovenského jazyka*, ktorého šesť zväzkov vychádzalo v r. 1959 – 1968. Jadro slovnej zásoby vrátane najnovších lexikálnych jednotiek, o ktoré sa slovenčina obohatila za posledné desaťročia, zachytáva v jednom zväzku najnovší výkladový slovník slovenčiny – *Krátky slovník slovenského jazyka* z r. 1987 (2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997, 4. vyd. 2003). Bohatstvo rovnoznačných slov v spisovnej slovenčine predstavuje *Synonymický slovník slovenčiny* z r. 1995 (2. vyd. 2000). Z hľadiska konfrontácie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny so slovnou zásobou spisovnej češtiny je dôležitý *Česko-slovenský slovník* z r. 1979 (2. vyd. z r. 1981).

Rozvoj štýlovej d i f e r e n c i á c i e jazykových prostriedkov a zmeny ich konotatívnych vlastností vôbec boli predmetom systematickej pozornosti štylistického výskumu, ktorého výsledkom sú dôležité syntézy, monografie, ako aj prakticky zacielené príručky.

Pravopisná s ú s t a v a slovenčiny je u nás už tradične objektom veľkej pozornosti. Je ustálená od r. 1953, keď vyšli nové *Pravidlá slovenského pravopisu* (jednotlivé úpravy z r. 1968 značili dotiahnutie princípov platných od r. 1953). Princípy, na ktorých je vybudovaná súčasná pravopisná sústava slovenčiny, sú správne a v praxi osvedčené, preto ich netreba meniť. Niektoré pravidlá, resp. poučky sa na základe novších výskumných výsledkov postupne spresňujú. Práve na tomto spresňovaní poznatkov o spisovnej slovenčine a jej pravopisnej sústave je založené nové vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1991, ako aj ich 2., doplnené a prepracované vydanie z r. 1998 a 3., upravené a doplnené vydanie z r. 2000.

9.2.3. Vedecký výskum slovenčiny, kodifikácia normy a jazyková kultúra

V najnovšej etape vývinu spisovnej slovenčiny nastala kvalitatívne nová e t a p a aj vo vedeckom výskume slovenčiny. Až v tomto období bolo

možno naplno rozvinúť cieľavedomý komplexný výskum s l o v e n - č i n y a jej vzťahov k iným jazykom. Umožnil to kvantitatívny aj kvalitatívny vzrast pracovníkov v jazykovede a ich profesionalizácia, prehĺbovanie teoretickej a metodologickej úrovne jazykovedného výskumu a utvorenie jeho pevnej organizačnej bázy v podobe základného jazykovedného pracoviska v rámci Slovenskej akadémie vied (pôv. Slovenskej akadémie vied a umení), ako aj viacerých jazykovedných pracovísk na vysokých školách na Slovensku. K jednotnej línii výskumu a jeho organizovanosti významnou mierou prispelo to, že komplexný výskum slovenského jazyka sa stal súčasťou štátneho plánu základného výskumu a utvorili sa podmienky na pohotové publikovanie výskumných výsledkov v periodických aj neperiodických publikáciách rozličného druhu. Po r. 1945 sa výsledky jazykovedného výskumu sústavne uverejňovali v troch až štyroch jazykovedných časopisoch a iných periodikách, v slovenských aj cudzojazyčných edíciách, zborníkoch, monografiách, syntetických dielach, výkladových a prekladových slovníkoch, kompendiách, encyklopedických príručkách, vedecko-popularizačných a iných publikáciách, ktoré vo svojom súhrne podávajú presvedčivý obraz o š í r k e a hĺbke dosiahnutého poznania s l o v e n s k é h o jazyka, o ú r o v n i slovenskej jazykovedy, najmä slovakistiky, ako aj o cieľavedomom zameraní výskumu slovenského jazyka.

Na vedecký výskum a opis slovenského jazyka bezprostredne nadväzovala k o d i f i k á c i a normy spisovnej slovenčiny a práca v jazykovej kultúre. Neobyčajný význam v tejto súvislosti malo to, že základný výskum slovenského jazyka, kodifikácia normy spisovného jazyka i práca v okruhu jazykovej kultúry bola sústredená na jednom pracovisku – v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV – a že sa kodifikačná a jazykovokultúrna práca v tomto ústave i n š t i t u c i o n a l i z o v a l a. Umožnilo to jednotné zacielenie celej práce a najmä uplatnenie princípu k o l e k t í v n o s t i v nej. Pravdaže, všetky významné kodifikačné diela sa vypracovali za účasti odborníkov z vysokých škôl a prípadne aj ďalších pracovníkov, pričom teoretické princípy práce v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa vypracúvali na celoštátnych v e d e c k ý ch konferenciách za účasti slovakistov z vysokých škôl, ako aj popredných českých a iných zahraničných jazykovedcov.

Celkove možno povedať, že pri kodifikácii normy jednotlivých rovín systému spisovnej slovenčiny po r. 1945 sa dosiahli solídne výsledky. Neprestajnou jazykotvornou prácou všetkých používateľov spisovnej slovenčiny, osobitne ich prestížnych skupín, ako sú spisovatelia, vedec-kí a pedagogickí pracovníci, prekladatelia, publicisti a pod., ako aj systematickou a cieľavedomou kodifikačnou prácou jazykovedcov slovakistov a regulačnou prácou jazykových redaktorov, učiteľov, legislatívnych a kultúrnych pracovníkov sa dosiahol taký s t a v s t a b i l i t y s p i - s o v n e j n o r m y, k t o r ý n e p o t l á č a vývinové impulzy a je otvorený prijímať ich v záujme saturovania nových požiadaviek všetkých tvorcov a nositeľov spisovnej reči.

Vedecké poznatky o slovenčine, najmä o jej spisovnej podobe, sa pohotovo prenášali do praxe najrozmanitejšími formami. Neobyčajne široká a plodná bola p o p u l a r i z a č n á č i n n o s ť v hromadných i n f o r m a č n ý ch p r o s t r i e d k o ch, n a j m ä v r o z h l a s e, kde relácia *Jazyková poradňa* trvala vyše polstoročia (vznikla r. 1952), a v celoslovenských a iných denníkoch.

Osobitný rozmer výskumu slovenčiny v najnovšom období tvorí to, že výsledky s l o v a k i s t i c k é h o v ý s k u m u s a s t a l i z n á - m y m i aj za hranicami štátu, najmä v slavistickom svete. Prispelo k tomu aj to, že veľa vedeckých štúdií o slovenčine vyšlo v zahraničí, že slovakisti rozvinuli aktívnu činnosť v medzinárodných komisiách pri Medzinárodnom komitáte slavistov a ďalších medzinárodných orgánoch a organizáciách, že aktívne vystupovali na medzinárodných kongresoch, konferenciách a ďalších podujatiach, rozvinula sa stála spolupráca s partnerskými jazykovednými pracoviskami akademií vied, ako aj univerzít, vznikli spoločné publikácie vydávané vo svetových jazykoch a pod. Možno povedať, že r o z š i r o v a n i e p o z n a t k o v o s l o - v e n č i n e sa najmä po r. 1945 stalo s y s t e m a t i c k é; v ý r a z n e s a o t o p r i č i n i l a j k o n f r o n t a č n ý v ý s k u m slovenčiny s inými jazykmi, najmä s ruštinou; významnú úlohu v tejto súvislosti má letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (vznikol r. 1965). Poznatky o slovenčine i slovenčina sama sa tak dostávajú do povedomia medzinárodnej odbornej i širšej kultúrnej verejnosti.

9.2.4. Osobnosti jazykovedy v súčasnom období

Do tejto časti sú zaradení príslušníci dvoch generácií, tvorba jazykovedcov staršej generácie sa sčasti prekrýva s tvorbou jazykovedcov zaradených do medzivojnového obdobia.

JOZEF ŠTOLC (1908 – 1981). Narodil sa r. 1908 v Hranovnici v Popradskom okrese. Elementárnu školu vychodil v rodisku, gymnázium navštevoval v Levoči a v Spišskej Novej Vsi, tu r. 1928 aj maturoval. V rokoch 1928 – 1932 študoval slovenský a nemecký jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, z toho jeden semester na univerzite vo Viedni. Od r. 1933 učil na stredných školách v Liptovskom Mikuláši, Spišskej Novej Vsi a v Bratislave, v rokoch 1940 – 1945 účinkoval v ústrednej školskej správe a v osvetovej službe, od r. 1946 pracoval v Jazykovednom ústave SAVU v Bratislave, dva roky bol aj riaditeľom ústavu, neskôr pracoval v správnych orgánoch SAVU. Popri tom pôsobil ako lektor slovenského jazyka na Filozofickej fakulte UK a r. 1949 sa tu aj habilitoval. Na začiatku 50. rokov po prepustení zo SAVU z politických dôvodov pracoval ako redaktor v bratislavských vydavateľstvách, v rokoch 1953 – 1954 znova pôsobil v Jazykovednom ústave, potom do r. 1959 ako docent a ako profesor prednášal slovenský jazyk na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, v rokoch 1960 – 1963 bol pracovníkom brnianskej pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV a napokon v rokoch 1964 – 1976 znova pracoval v Jazykovednom ústave Ludvíka Štúra SAV. Umrel v Bratislave r. 1981.

Jozef Štolc je vedúca osobnosť slovenskej dialektológie v oblasti vedeckého výskumu slovenských nárečí, ako aj v oblasti organizácie nárečového výskumu na Slovensku po r. 1945 a monografického aj syntetického spracovania výsledkov tohto výskumu. Od svojho nástupu do SAVU začal organizovať práce na *Atlase slovenského jazyka*. Vedno s Eugenom Paulinym zostavil a r. 1947 vydal *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (*Atlas slovenského jazyka*). Z jeho iniciatívy sa uskutočnil celoslovenský nárečový výskum, v rámci ktorého sa dotazník vyplnil takmer vo všetkých slovenských obciach. R. 1946 uskutočnil široký výskum slovenských nárečí v Maďarsku a jeho výsledky spracoval v rozsiahlej monografii *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949).

sku (1949). O rok neskôr urobil výskum slovenských nárečí v bývalej Juhoslávii a vydal o nich prácu *Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba* (1968). Nárečový materiál zozbieraný v rámci celoslovenského výskumu sa vedecky zužitkoval v monumentálnom diele slovenskej jazykovedy – štvordielnom *Atlase slovenského jazyka*, ktorý metódou jazykového zemepisu (na mapách) zachytáva územnú diferencovanosť vybraných jazykových javov (hláskoslovných, tvaroslovných, slovotvorných a lexikálnych) a ktorý postupne vychádzal v rokoch 1968 – 1984. Informačná hodnota tohto diela je obrovská, využiteľnosť v jazykovede, ale aj v iných odboroch mnohostranná. Jozef Štolc je hlavným autorom a vedúcim pracovnej skupiny pripravujúcej I. diel *Atlasu slovenského jazyka* (*Vokalizmus a konsonantizmus*) a autorom II. dielu (*Flexia*). Zhrnutím a zovšeobecnením poznatkov o slovenských nárečiach a ich výskume je súhrnná posthumne vydaná *Slovenská dialektológia* (1994), ktorú na vydanie prichystal Ivor Ripka. Veľa vedeckovo-výskumnej pozornosti venoval nárečovej problematike rodného Spiša, ale syntetickú prácu o spišských nárečiach nestihol dokončiť.

Intenzívne vedecky pracoval aj v oblasti súčasného spisovného slovenského jazyka, vzťahu spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí, využívania nárečových prvkov v literárnom jazyku a v okruhu kultúry spisovnej slovenčiny. Bol zástancom pevnej zviazanosti spisovnej reči s jej celonárodným základom a so slovenskými nárečiami, ktoré sú neprestajným zdrojom obohacovania spisovného jazyka. Uverejnil viaceré materiálovo bohato doložené štúdie z oblasti tvorenia slov, tvaroslovnia a hláskoslovnia. Vedno s Eugenom Paulinym a Jozefom Ružičkom je spoluautorom *Slovenskej gramatiky* (1953, 5. vyd. 1968), ktorá dlhé roky slúžila ako základný súhrnný zdroj poznatkov o slovenskom jazyku študentom, učiteľom aj širokej verejnosti. Vypracoval do nej časti o hláskosloví a pravopise, o slovných druhoch a tvarosloví (okrem podstatných mien a slovíes) a o dejinách slovenského jazyka (jej súčasťou je aj charakteristika slovenských nárečí). Je spoluautorom vyše desiatky stredoškolských učebníc slovenského jazyka. Venoval sa aj editorskej činnosti pri vydávaní diel predstaviteľov klasickej slovenskej literatúry a dialektologickému rozboru jazyka textov z predspisovného obdobia pochádzajúcich z východného Slovenska.

EUGEN JÓNA (1909–2004). Narodil sa r. 1909 vo Veľkej Suchej v okrese Rimavská Sobota. Elementárnu školu navštevoval v rodisku, stredoškolské štúdium absolvoval r. 1928 maturitou na gymnáziu v Lučenci. V rokoch 1928 – 1932 študoval slavistiku a romanistiku na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Dva roky bol na študijnom pobyte v Slovanskom seminári Filozofickej fakulty KU, po návrate na Slovensko v rokoch 1934 – 1945 pôsobil ako stredoškolský profesor na gymnáziu v Martine, ďalších päť rokov bol referentom jazykového odboru Matice slovenskej. Po zrušení matičných vedeckých odborov v rokoch 1950 – 1953 pracoval v Jazykovednom ústave SAVU v Bratislave, v rokoch 1953 – 1960 pôsobil ako docent a ako profesor na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, potom do r. 1976 znova v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, po piatich rokoch na dôchodku sa v r. 1981 – 1985 vracia do Jazykovedného ústavu ako vedecký pracovník konzultant. Umrel v Bratislave r. 2004.

Počas svojej päťdesiatročnej aktívnej vedeckej práce bol Eugen Jóna činný vo viacerých jazykovedných disciplínach. Najviac pozornosti venoval výskumu a lexikografickému opisu slovnej zásoby, dejinám spisovnej slovenčiny a slovenskej jazykovedy, ďalej teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry, pravopisným otázkam a výskumu slovenských nárečí, najmä rodného Novohradu. Veľa energie venoval redakčnej a pedagogickej práci. Ako redaktor i ako pedagóg bol veľmi pozorný a starostlivý.

Vedno s Antonom Jánošíkom sa podujal na spracovanie veľkého výkladového slovníka slovenčiny. Skoncipovaný prvý diel *Slovníka spisovného jazyka slovenského* v rozsahu takmer tisíc strán vychádzal v rokoch 1946 – 1949 v zošitoch. Opieral sa o bohaté výpisky z klasickej i súčasnej slovenskej literatúry, zhromažďované v Matici slovenskej. Vychádzanie slovníka bolo po zmene režimu vo februári 1948 zastavené z ideologických a politických, ako aj inštitucionálnych, nie z odborných dôvodov. Ako pracovník Jazykovedného ústavu sa Eugen Jóna zapojil do prípravy nového slovníka, ktorý viedol Štefan Peciar: zúčastnil sa na tvorbe koncepcie tohto prvého kompletného výkladového slovníka spisovnej slovenčiny a na redigovaní hesiel spracovaných do tohto slovníka: šesť dielov *Slovníka slovenského jazyka* vychádzalo v rokoch 1959

– 1968, pričom do 6. dielu Eugen Jóna sám spracoval súpis miestnych názvov a obyvateľských mien a vzťahových prídavných mien k týmto názvom.

Po celý pracovný život sa intenzívne venoval teoretickým aj praktickým otázkam spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Je autorom veľkého počtu menších príspevkov s jazykovokultúrnou tematikou, publikovaných najmä v časopise *Slovenská reč*, osobitne v druhej polovici 40. rokov 20. storočia. V teoreticky zacielených statiach zisťoval utváranie spisovnej normy vo vzťahu k zemepisným nárečiam, k jazyku spisovateľov a publicistov a osobitnú pozornosť venoval utváraniu normy v štirovskom období spisovnej slovenčiny a účasti jednotlivých kodifikátorov, najmä Ľudovíta Štúra a Martina Hattalu, v tomto procese, ale aj v predchádzajúcich a v neskorších vývinových etapách spisovnej slovenčiny. Svoje poznatky zhrnul v mnohých štúdiách a v knižných prácach *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* z r. 1985, *Martin Hattala a spisovná slovenčina* (1821 – 1903) z r. 1961, ako aj v kolektívnych *Dejinách spisovnej slovenčiny II* z r. 1974 (spoluautori Vincent Blanár a Jozef Ružička).

Eugen Jóna sa aktívne zúčastňoval na príprave pravopisnej reformy z r. 1953 a bol členom autorského kolektívu *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953. Je autorom niekoľkých popularizačných prác o spisovnej slovenčine, autorom a spoluautorom viacerých vysokoškolských učebných textov a stredoškolských učebníc. Po mnoho rokov (1946 – 1950 a 1955 – 1970) bol zodpovedným, prípadne hlavným redaktorom základného slovnikového časopisu *Slovenská reč* a medzi uvedenými rokmi aj potom do svojej smrti členom jeho redakčnej rady. Bol aj redaktorom ďalších odborných publikácií. Ako redaktor a jazykovedec zaoberajúci sa dejinami slovenskej jazykovedy veľmi pozorne sledoval dianie v slovenskej jazykovede a reagoval na početnými správami, komentármi, hodnotiacimi článkami a recenziami monografií a zborníkov. Mnohými jubilejnými staťami reagoval na okrúhle výročia osobností jazykovednej obce, pričom vychádzal z pôvodných údajov a informácií o danej osobnosti a z dôverného poznania jej života a diela. Jeho hodnotiace súdy sú vecné, triezve a spravodlivé. V týchto statiach zanechal veľmi závažné informácie o osobnosti a jej diele, ale aj o širších spoločenských a kul-

túrnych faktoch a okolnostiach jej pôsobenia. Zhromaždené údaje a ich hodnotenie sú dôležité pre dejiny slovenskej jazykovedy.

JOZEF ORLOVSKÝ, do r. 1941 Szabó (1908 – 1990). Narodil sa r. 1908 v Clevelande v Spojených štátoch amerických. Po tragickej smrti rodičov sa ako dieťa dostal k starým rodičom v Revúcej. Tu a v Starej Lesnej chodil do základnej školy, gymnaziálne štúdiá absolvoval v Revúcej, Rimavskej Sobote a v Rožňave. Tu zmaturoval r. 1930, potom študoval na Filozofickej fakulte bratislavskej univerzity slovan-skú a klasickú filológiu. Po absolutoriu r. 1935 vyučoval na gymnázi-ách v Rožňave, Tisovci, Michalovciach, Piešťanoch a v Bratislave. Po zložení rigorózných skúšok v odboroch slavistika a ugrofinistika sa r. 1942 stal asistentom v Slovanskom seminári Filozofickej fakulty UK u profesorov Jána Stanislava a Ludovíta Nováka, r. 1943 sa stal prvým riaditeľom novozaloženého Jazykovedného ústavu SAVU, r. 1945 zo SAVU odišiel a pracoval na rozličných postoch v knižniciach v Bratislave. Umrel v Bratislave r. 1990.

Najvýznamnejšia je Orlovského vedeckovýskumná činnosť v oblasti slovenskej dialektológie a súčasnej spisovnej slovenčiny. Jej výsledky sú zhrnuté v početných štúdiách a článkoch uverejnených v jazykovedných aj iných časopisoch a zborníkoch a v syntetických prácach. Okrem toho sa ako jeden z prvých u nás venoval štúdiu slovenského študentského a vojenského slangu (práca z r. 1941), písal o knihovednej terminológii a zaoberal sa jazykom jelšavskej mestskej knihy zo 16. – 18. storočia.

Stredobodom vedeckovýskumnej pozornosti sa mu stali gemerské, najmä stredogemerské nárečia: tým je venovaná rovnomenná monografia z r. 1975, ich slovnú zásobu spracoval v *Gemerskom nárečovom slovníku* z r. 1982. V spoluautorstve s Ladislavom Aranyom r. 1946 vydal *Gramatiku jazyka slovenského* (2. vyd. vyšlo po roku), ktorá v čase tesne po vojne poslúžila aj ako stredoškolská učebnica. Úvodné všeobecné výklady a časti o fonológii a ortografii sú koncipované v štrukturalistickom duchu, časti o ortoepii, slovnej zásobe a tvarosloví majú skôr tradičný ráz; tvaroslovné výklady sú založené na bohatom dokladovom materiáli. Osobitnú časť diela tvorí kapitola o dejinách slovenčiny, ktorej autorom je Ludovít Novák. Druhá časť gramatiky – skladbu – zostavil sám a vydal pod názvom *Slovenská syntax* r. 1959 (2. vyd. 1965, 3. vyd. 1971

s rozsahom takmer 400 strán). Práca zahŕňa náuku o vete a súvetí vrátane syntagmatiky, obsahujúcej výklady o skladoch, ako aj náuku o význame slovných druhov a ich tvarov vo vete (tá sa v novších gramatických opisochoch zaraďuje do morfológie). Výklady opiera o bohatý výpiskový materiál získaný z diel slovenských spisovateľov klasických aj súčasných, vedcov, ako aj z časopisov.

Na začiatku svojej jazykovednej činnosti písal do Slovenskej reči menšie príspevky normatívneho rázu a tak sa zapojil do širokého úsilia slovenských jazykovedcov a iných kultúrnych pracovníkov o zvýšenie úrovne a o zjednotenie vtedajšej rozkolísanej jazykovej praxe a o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny.

ŠTEFAN PECIAR (1912 – 1989). Narodil sa v Nedanovciach pri Partizánskom r. 1912. Ľudovú a strednú školu navštevoval v rodisku a v Nitre, kde aj maturoval. V rokoch 1932 – 1937 študoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe slavistiku, germanistiku a fonetiku u profesorov Weingarta, Janka, Chlumského, Hálu a iných. Po absolvovaní učil na stredných školách v Prahe. Po návrate na Slovensko r. 1941 pracoval ako redaktor Slovenskej učenej spoločnosti, r. 1943 sa stal vedeckým pracovníkom Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave, krátky čas bol aj vedúcim jej prezídia. V rokoch 1947 – 1949 bol lektorom slovenského a českého jazyka na univerzite v Lunde vo Švédsku. V rokoch 1950 – 1985 pracoval v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave a v odbore zastával vysoké funkcie: v rokoch 1950 – 1965 bol riaditeľom ústavu, v 70. rokoch bol v ústave vedúcim oddelenia dejín slovenčiny. V rokoch 1962 – 1974 bol členom a prvé tri roky aj predsedom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, v rokoch 1973 – 1983 bol predsedom Medzinárodnej lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, v rokoch 1976 – 1981 bol predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. R. 1964 získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied v odbore slovenský jazyk. Umrel v Bratislave r. 1989.

Široké slavistické vzdelanie a dobrá fonetická príprava predurčili Peciarov začiatkový záujem o hláskoslovnú slavistickú problematiku a v rámci slovistiky o fonetiku a fonológiu, ktorej zostal verný po celý život. Fonologické témy spája s ortoepiou a s pravopisom, ktorý predstavuje

jeden zo základných Peciarových bádateľských záujmov. Štefan Peciar bol vedúcim kolektívu, ktorý prichystal pravopisnú reformu a zostavil nové *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953. Hoci najdôležitejšie body tejto reformy (zjednotenie písania prípony *-li* v pluráli základného tvaru minulého času, písanie predpôň *s-*, *z-*, *zo-* podľa výslovnosti, jednotné písanie predložiek *s*, *so* a *z*, *zo* podľa spájania sa s inštrumentálom alebo s genitívom podstatného mena a písanie kvantít v prevzatých slovách v súhlase so živou výslovnosťou) boli už obsahom Bartkových neschválených Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939, uskutočnenie reformy v nových spoločenských a politických podmienkach po r. 1945 sledovalo cieľ demokratizovať slovenský pravopis a priblížiť pravopisnú sústavu výslovnosti a v tom reforma ako celok bola progresívna. Štefan Peciar má zásluhy na jej presadení. Pravidlá slovenského pravopisu pod Peciarovým vedením si zachovávali status základnej jazykovej kodifikačnej príručky a v tom prekračovali rámec pravopisu. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 prispeli k ustáleniu normy v oblasti hláskoslovnia, výslovnosti a tvaroslovnia, ako aj skladby, najslabším článkom kodifikácie bola slovná zásoba, ktorá práve Peciarovým pričinením mala oproti Pravidlám slovenského pravopisu z r. 1940 výrazné „protipuristické“ zacielenie a tým vniesla do kodifikácie istú diskontinuitu.

Táto línia v Peciarovej kodifikačnej práci sa prejavuje aj v jeho vrcholnom jazykovednom diele a jednom z najdôležitejších výsledkov jazykovednej práce u nás v 50. a 60. rokoch 20. storočia – v šesťdielnom Slovníku slovenského jazyka, ktorý vychádzal v rokoch 1959 – 1968 a ako dielo veľkého kolektívu lexikografov vznikol pod Peciarovým vedením. Tomuto prvému kompletnému lexikografickému spracovaniu slovnéj zásoby spisovnej slovenčiny, ktoré spĺňa vysoké nároky moderného slovníkového diela, vedecká konferencia o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965, zacielená na celkové zhodnotenie prvých štyroch zväzkov slovníka, vyčítala, že v tomto slovníku sa slovná zásoba spisovnej slovenčiny skresľuje v dvojakom smere: 1. slovník ochudobňuje spisovnú slovnú zásobu o domáce slovenské slová tým, že ich ako ľudové vyčleňuje zo spisovného jazyka, a 2. slovník rozširuje spisovnú slovnú zásobu o nespisovné a nesprávne slová pochádzajúce najmä z češtiny a neadaptované v spisovnej slovenčine.

Štefan Peciar vynaložil veľké úsilie pri individuálnom výskume slovnéj zásoby slovenčiny v jej významovej i formálnogramatickej a štýlovej rovine a problematike odbornej terminológie, osobitne jazykovednej, a venoval sa porovnávaciemu slovensko-českému štúdiu slovnéj zásoby a spôsobom jej lexikografického opisu. Osobitný bádateľský dôraz kladol na otázky tvorenia podstatných mien a slovies predponami, slovesného vidu a funkcií slovesných predpôň. Ako významný lexikológ a skúsený lexikograf je aj spoluautorom ďalších významných slovenských lexikografických diel: *Česko-slovenského slovníka* z r. 1979 a *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* z r. 1987.

Veľkú pozornosť venoval aj aktuálnej tematike spisovného jazyka a jazykovej kultúry: v tejto oblasti presadzoval najmä ideu zblížovania spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny, ktorá sa ukázala ako vedecky nevhodná, podporovaná najmä ideológiou a politikou predchádzajúceho režimu, a ktorú slovenská kultúrna verejnosť neprijala. Veľa síl venoval aj popularizačnej práci v odbore a príprave učebníc slovenského jazyka pre stredné školy najmä v 50. rokoch 20. storočia a pedagogickému pôsobeniu na vysokej škole (na Filozofickej fakulte bratislavskej univerzity dlhodobo viedol kurz lužickej srbčiny, češtiny a slavistiky). Veľa času obetoval redakčnej a organizačnej práci v odbore (ako člen redakčných rád odborných časopisov, hlavný redaktor Slovenskej reči v rokoch 1950 – 1954 a 1971 – 1982, ako vedúci jazykovedný činiteľ v 50. a v prvej polovici 60. rokov 20. storočia, ako organizátor vedeckých podujatí a podobne).

Štefan Peciar zanechal za sebou veľké jazykovedné dielo. Má veľké zásluhy o rozvoj slovenskej lexikológie a lexikografie a o uskutočnenie pravopisnej reformy r. 1953.

EUGEN PAULINY (1912 – 1983). Narodil sa r. 1912 vo Zvolene, tu vychodil základnú a strednú školu aj zmaturoval. V rokoch 1930 – 1935 študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave slovenský a latinský jazyk. Po jej skončení dva roky pôsobil v rodisku ako stredoškolský profesor, r. 1937 začal na tejto fakulte pracovať ako asistent Slovanského seminára, r. 1943 sa habilitoval na odbor slovenský jazyk. V rokoch 1943 – 1945 pracoval v správe SAVU, od roku 1945 pôsobil na Filozofickej fakulte UK ako profesor slovenského jazyka

(s prestávkou v rokoch 1950 – 1953, keď z politických dôvodov pracoval ako redaktor vydavateľstva v Bratislave) do svojho odchodu do dôchodku v roku 1979. R. 1968 sa stal členom korešpondentom SAV. Umrel v Bratislave r. 1983.

Do jazykovedy vstupoval v polovici 30. rokov 20. storočia príspevkami, v ktorých analyzoval niektoré javy detvianskeho nárečia, prípadne aj širšie tekovských nárečí. K nárečovej tematike sa roku 1947 vrátil monografiou *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*, v ktorej použil štrukturalistickú metódu. Dialektologickej problematike zostal verný po celý život. V tom istom roku vedno s Jozefom Štolcom publikoval *Dotazník pre výskum slovenských nárečí (Atlas slovenského jazyka)*. No už r. 1940 v Bartkovom Slovenskom jazyku uverejnil sériu statí, ktorých predmetom bola umelecká forma v prózach súčasníkov, ale aj klasikov (Kukučina a Timravy). Tejto téme sa vedecky venoval aj neskôr a rozšíril ju o vzťah spisovného jazyka a nárečia v umeleckom diele. Túto tému rozobral v práci *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí* (1946) a rozšírenú o ďalšie témy ju zhrnul v práci *O jazyku a štýle slovenskej prózy* (1983). S touto jeho orientáciou úzko súvisí výskum stylistických javov, ktorým sa Eugen Paulíny v slovenskej jazykovede systematicky začal venovať ako prvý a možno ho pokladať za zakladateľa modernej slovenskej štylistiky. Na jeho základné zistenia nadväzovali viacerí ďalší jazykovedci. Jeho výsledky mali osobitný význam pri tvorbe učebných textov a učebníc a pri výučbe slovenského jazyka na rozličných stupňoch škôl.

Eugen Paulíny má v slovenskej jazykovede výnimočné postavenie tým, že popri Ludóvítovi Novákovi ako jediný vo svojom vedeckom diele paralelne rozvíjal témy zo súčasného jazyka, ako aj z dejín slovenského jazyka, osobitne z dejín spisovnej slovenčiny, a zároveň riešil všeobecnojazykovednú problematiku. Teoretickú lexikálno-syntaktickú problematiku na materiáli zo súčasného jazyka analyzoval v habilitačnej práci *Štruktúra slovenského slovesa* (1943), v ktorej priekopnícky nastolil problém lexikálnosémantickej podmienenosti vetných štruktúr v slovenčine. Na rozdiel od paralelnej zahraničnej koncepcie slovesnej valencie, ktorú o deväť rokov prv predstavil Francúz Louis Tesnière a v ktorej sa zdôrazňovali skôr formálne štruktúry utvárané touto vlast-

nosťou slovesa, v Paulínyho teórii intencie slovesného deja sa viac kládol dôraz na jazykovú sémantiku, konkrétne na sémantiku slovesa ako centrálneho člena vety. Eugen Paulíny touto svojou prácou otvoril novú, „sémantickú“ kapitolu vo výskume slovnej zásoby aj gramatického systému slovenčiny a osobitne jej syntaktického systému.

Paulínyho vedecký záujem o systém súčasnej slovenčiny sa realizoval veľkým počtom štúdií venovaných základným otázkam spisovnej slovenčiny, ale aj syntézami, motivovanými najmä potrebami výučby vysokoškolských študentov. Už r. 1947 pripravil *Systém slovenského spisovného jazyka* v dvoch častiach, r. 1960 vydal *Krátku gramatiku slovenskú*, ktorá ako praktická príručka vyšla vo viacerých vydaniach, a r. 1981 uverejnil svoju originálne koncipovanú *Slovenskú gramatiku* s podtitulom *Opis jazykového systému*. Okrem toho vedno s Jozefom Ružičkom a Jozefom Štolcom prichystali *Slovenskú gramatiku* (1953, 5. vyd. 1968) a ako spoluautor mal podiel na veľkom počte učebníc a učebných textov pre rozličné typy stredných škôl.

Štrukturalistická orientácia Eugena Paulínyho našla svoj výraz vo výklade fonologickej štruktúry slovenčiny. Urobil tak v mnohých časopiseckých a zborníkových statiach, ako aj v syntézach *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1961, 2. vyd. 1968) a *Slovenská fonológia* (1979). S touto témou súvisí jeho záujem o spisovnú výslovnosť (bol členom ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu, ktorá odobrila text prvých oficiálnych Pravidiel slovenskej výslovnosti /1984/ skoncipovaný Ábelom Kráľom) a o pravopisnú sústavu (bol spoluautorom publikácie *O reforme slovenského pravopisu* /1948/ a nových *Pravidiel slovenského pravopisu* /1953/, pričom sa aktívne zúčastnil na príprave tejto pravopisnej reformy).

Eugen Paulíny intenzívne zasahoval do formovania teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Bol za aktívnu a cieľavedomú prácu pri pestovaní jazykovej kultúry a predstaviteľom slovenského purizmu vyčítal nekonceptnosť ich postupu a to, že slovenskú kultúrnu verejnosť svojimi rigoróznymi postojmi uvádzali do pasívneho vyčkávania. Svoju predstavu o budovaní normy, o jej vlastnostiach a o jej kodifikácii sformuloval v stati *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*; prichystal ju v súvisi s prípravou pravopisnej reformy r. 1953, ale tlačou

vyšla až po takmer polstoročí (v *Spisoch Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV* ju vydal Slavomír Ondrejovič r. 2000). Za primeranú kodifikáciu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny sa zasadzoval na vedeckej konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965, na ktorej predniesol ústredný posudok kritizujúci teóriu a prax kodifikácie slovnej zásoby uplatnenú v prvých štyroch dieloch *Slovníka slovenského jazyka* vznikajúceho pod vedením Štefana Peciara. Do tejto oblasti sa zaraďuje aj Paulinyho vedecký záujem o dejiny spisovnej slovenčiny. Prvý zo slovakistov Slovákov sa začal systematicky zaoberať touto témou a je autorom niekoľkých knižných verzií spracúvajúcich túto tému: prvá je z r. 1948, druhá („od začiatkov po Ľudovíta Štúra“) z r. 1966 a tretia („od začiatkov po súčasnosť“) z r. 1983.

S Paulinyho záujmom o vonkajšie dejiny slovenčiny úzko súvisí záujem o vnútorné dejiny. Pri výklade javov z histórie nášho jazyka, ako aj celých vývinových etáp autor uplatňoval systémový prístup k jazykovým javom a veľký význam pripisoval danej spoločnosti, ktorá je nositeľom a tvorcom jazyka. Výsledky svojich výskumov zverejňoval v štúdiách a v syntetických prácach *Fonologický vývin slovenčiny* (1962) a *Vývin slovenskej deklinácie* (1990; druhú z autorovej pozostalosti na vydanie prichystal Pavol Žigo). Osobitnú pozornosť venoval cyrilo-metodskému obdobiu v našich kultúrnych dejinách. Svoje poznatky zhrnul v práci *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (1964) a v nedokončenej práci *Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho* (rukopis doplnil a na vydanie pripravil Šimon Ondruš, 1985). Spolupracoval aj pri prekladaní jedinečného básnického diela Konštantína Filozofa do súčasnej slovenčiny – *Proglasu* – s básnikom Viliamom Turčánym a mal aktívnu účasť pri vydávaní diel klasikov slovenskej literatúry a slovenských ľudových rozprávok.

Vo svojich prácach so všeobecno-jazykovedným obsahom Eugen Pauliny zdôrazňoval najmä tri tézy: že jazyk môžeme adekvátne skúmať iba ako systém, že jeho jednotky sú dané nerozlučiteľnou jednotou významu a formy a že funguje v tesnej spätosti so spoločnosťou a s myslením.

Počas pôsobenia na Filozofickej fakulte UK sa prejavil ako významný pedagóg, viac rokov bol aj vedúcim katedry slovenského jazyka. Na podporu štrukturalistického prúdenia v jazykovede a iných príbuz-

ných disciplínach založil a viedol *Bratislavský lingvistický krúžok* (1945 – 1950) a jeho časopis *Slovo a tvar* (1947 – 1950), viac rokov ako hlavný redaktor viedol *Jazykovedný časopis* a publikačné orgány na Filozofickej fakulte.

Eugen Pauliny utvoril originálne a inšpiratívne vedecké dielo, na ktoré sa intenzívne nadviazalo a nadväzuje v ďalších obdobiach vývinu slovenskej jazykovedy.

JOZEF RUŽIČKA (1916 – 1989). Narodil sa v Nových Zámkoch r. 1916, v rodisku vychodil základnú a strednú školu. Po absolvovaní strednej školy študoval v rokoch 1934 – 1938 slovakistiku a germanistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Jedným z jeho učiteľov bol profesor Josef Miloslav Kořínek, významný predstaviteľ jazykovedného štrukturalizmu na bratislavskej univerzite, ktorého po jeho náhlej smrti r. 1945 Jozef Ružička istý čas na univerzite aj zastupoval. Po absolvovaní štúdia v rokoch 1938 – 1950 vyučoval na stredných školách v Bratislave. Medzitým sa r. 1948 habilitoval na odbor všeobecnej jazykovedy a odvtedy začal na Filozofickej fakulte UK prednášať. Jeho habilitačným spisom bola monografia *Z problematiky slabiky. K vývinu hornonemeckého slova* z r. 1947. R. 1950 začína pracovať ako vedecký pracovník vtedajšieho Jazykovedného ústavu SAVU, od r. 1952 Ústavu slovenského jazyka SAVU a od r. 1966 Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Bol vedúcim oddelenia gramatiky a štylistiky a v rokoch 1965 – 1981 bol riaditeľom ústavu. R. 1957 sa stal kandidátom, po troch rokoch doktorom filologických vied v odbore slovenský jazyk. R. 1967 sa stal profesorom všeobecnej jazykovedy a o rok neskôr členom korešpondentom Slovenskej akadémie vied v Bratislave. R. 1983 odišiel do dôchodku. Umrel v Bratislave r. 1989.

Vo vedeckej činnosti sa zaoberal slovakistikou, germanistikou a všeobecnou jazykovedou. V oblasti slovakistiky sa venoval najmä gramatickej stavbe slovenčiny, osobitne syntaxi, dejinám spisovnej slovenčiny, teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry, jazykovej výchove, štylistike a pravopisu. Patrí do druhej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov, ktorá do jazykovedy priniesla nové vedecké témy a nové teoretické a metodologické prístupy. Bol dôsledným zástancom systémovej metódy v jazykovede, znakovkej teórie, ktorú aplikoval pre-

dovšetkým na morfológické a syntaktické javy, a to na slovenskom jazykovom materiáli, ako aj funkčného prístupu k jazykovým javom. Ako jeden z vedúcich slovenských jazykovedcov a riaditeľ akademického ústavu sa podstatným spôsobom zaslúžil o vedecké poznanie slovenčiny, pričom vedecky obsiahol celý systém slovenského jazyka, ďalej o kodifikáciu spisovnej slovenčiny a jej pravopisnej sústavy, o organizáciu jazykovedného výskumu na Slovensku aj v bývalom Česko-Slovensku, o prípravu mnohých významných celoštátnych aj medzinárodných vedeckých podujatí a o dobrú reprezentáciu slovenskej jazykovedy na nich, o kvalitné personálne budovanie jazykovedných pracovísk na Slovensku, ako aj o zaistenie relatívne širokých možností na pohotové publikovanie vedeckých výsledkov vo viacerých časopisoch, zborníkoch a v individuálnych aj kolektívnych publikáciách. Pritom viaceré periodiká založil a dlhodobo bol ich redaktorom (to sa týka napríklad série Jazykovedné štúdie).

Je zakladateľom a zároveň najvýznamnejším predstaviteľom slovenskej syntaktickej školy. Pri budovaní gramatickej teórie sa zaslúžil o rozvoj domácej teórie intencie slovesného deja, teórie syntaxe a vety, osobitne jednočlennej, a prispel k rozriešeniu mnohých otázok v okruhu teórie slovných druhov a k stabilizovaniu hraníc slovných druhov v slovenčine. Významným spôsobom sa zúčastnil na príprave pravopisnej reformy a nových Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, r. 1968 sa ako riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV postaral o odstránenie nesystémových výnimiek (vynútených často politicky) ustanovených týmito pravidlami. Je autorom viacerých monografií a početných pôvodných vedeckých štúdií, spoluautorom mnohých významných syntetických diel a vedecko-popularizačných prác. Vedno s E. Paulinym a J. Štolcom je spoluautorom *Slovenskej gramatiky* (1. vyd. 1953, 5. vyd. 1968), ktorá dlhé roky platila ako základný súhrnný informačný zdroj o slovenčine najmä pre študentov a učiteľov, ale aj pre ďalších kultúrnych pracovníkov. S týmto zacielením Ružičkovej práce súvisí jeho spoluautorská účasť na mnohých stredoškolských učebniciach a na učebných textoch pre vysoké školy.

Je vedúcim autorom a vedeckým redaktorom *Morfológie slovenského jazyka* z r. 1966, ktorá je komplexným vedeckým obrazom o mor-

fologických prostriedkoch spisovnej slovenčiny a zároveň predstavuje syntézu slovenskej gramatickej teórie, preto sa o ňu opierajú aj ďalšie súhrnné diela o slovenčine a školské učebnice. Jozef Ružička sa rozhodujúcim spôsobom zúčastnil na vypracovaní koncepcie tohto diela a okrem úvodných častí o podstate morfológie a o typologickej charakteristike slovenčiny skoncipoval doň kapitoly o slovesách (okrem menšej časti iného autora) a spojkách.

Od svojho príchodu do Jazykovedného ústavu systematicky preskúmaval základné otázky slovenskej morfológie a syntaxe a vedecky ich vysvetľoval na základe konzistentnej teoretickej platformy a jej nepretržitého rozvíjania a obohacovania o nové popudy podmienené štúdiom bohatého jazykového materiálu, ako aj teoretickými výdobytkami vedy.

Toto systematické preskúvanie sa osobitne týkalo rozličných významovo-funkčných skupín slovies, tvorenia a fungovania určitých aj neurčitých slovesných tvarov, funkcií spojok a spájacích výrazov a slovnodruhových otázok; v skladbe mu šlo o preskúvanie všetkých rozhodujúcich javov charakterizujúcich slovenskú syntax: od základných a rozvíjajúcich vetných členov cez rozličné druhy vetných členov podľa výstavby, cez syntagmy a syntagmatické vzťahy, ďalej základy vety a elementárne vetné typy, jednoduchú a zloženú vetu a zložené súvetie, slovosled až po osobitosti v stavbe vety. Tieto štúdié – niektoré z nich knižné (napríklad *Skladba neurčítka v slovenskom spisovnom jazyku* z r. 1956), bohato doložené starostlivo vybranými jazykovými dokladmi a vyúsťujúce do jazykovej praxe a do jazykovej výchovy, svojou systematickosťou smerovali k syntéze. Podarila sa iba jedna – syntéza slovenskej morfológie v podobe spomínanej akademickej Morfológie slovenského jazyka z r. 1966. Pri tvorbe syntézy slovenskej syntaxe sa o Ružičkove vedecké výsledky aj po viacerých desaťročiach možno intenzívne opierať a bohato z nich čerpať.

V okruhu dejín spisovnej slovenčiny je autorom prác *Spisovná slovenčina v Československu* (1970) a *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975) a spolu s V. Blanárom a E. Jónom spoluautorom *Dejín spisovnej slovenčiny II* (1974), do ktorých spracoval kapitolu o vývine spisovnej slovenčiny v Česko-slovenskej republike.

Vo vedeckej práci osobitnú pozornosť venoval rozboru literárneho jazyka: publikoval viaceré state, v ktorých si vedecky všimol jazyk slovenskej prózy od realizmu až po súčasnosť, zorganizoval viaceré vedecké podujatia s touto tematikou a redakčne sa zúčastnil na príprave niekoľkých zborníkov, v ktorých sa posudzovala teoretická aj praktická problematika analýzy literárneho jazyka a predkladali sa početné diferencované rozboru jazyka umeleckých diel.

R. 1966 na vedeckej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny predstavil vlastnú koncepciu národného a spisovného slovenského jazyka, kodifikácie spisovnej normy, kritérií spisovnosti a jazykovej kultúry. Jeho *Tězy o slovenčine* ako vedecký výsledok konferencie sa stali teoretickou platformou novej a systematickej práce v oblasti spisovnej slovenčiny a jej kultúry. Okrem iného tu ako prvý vymedzil súčasnú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny ako „obdobie začínajúce sa komplexom udalostí okolo roku 1940“. Toto vymedzenie sa v súčasnosti v slovenskej jazykovede všeobecne prijíma, no za bývalého režimu jeho autor musel zažiť znášané nepriaznivé politické, pracovné aj osobné dôsledky. V 60. rokoch 20. storočia zohral významnú úlohu pri kritike čechoslovakistickej teórie a praxe, tak ako sa uplatňovala najmä pri koncipovaní a redigovaní Slovníka slovenského jazyka (šesť zväzkov, v rokoch 1959 – 1968, hlavný redaktor Štefan Peciar), ako aj v dovtedajšej oficiálnej orientácii práce v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry. R. 1967 založil časopis *Kultúra slova* venovaný otázkam jazykovej kultúry a terminológie a inicioval vznik početných jazykových rubriek v centrálnych tlačенých médiách. Do týchto rubriek sám neprestajne prispieval živými a prakticky zacielenými textami. S jeho nástupom do funkcie riaditeľa ústavu je spojený široký vedecký a spoločenský pohyb za zvýšenie celospoločenskej zodpovednosti za osudy spisovnej slovenčiny a za zvýšenie jej kultúry. V tomto smere sa mu podarilo zmobilizovať aj aktivitu pracovníkov Jazykovedného ústavu. Jozef Ružička je autorom prvého návrhu zákona o slovenčine, ktorý mala prijať Slovenská národná rada (návrh po prvý raz uverejnil 8. mája 1968 v celoslovenskom denníku Pravda). Na jeho iniciatívu nadviazali navrhovatelia zákona o slovenčine v nových spoločenských a politických podmienkach na jar 1990.

Po celý vedecký život intenzívne študoval domácu aj zahraničnú ve-

deckú literatúru a systematicky ju v odborných periodikách kriticky recenzoval. Hlboké a sústavné štúdium a dôkladné poznanie skúmaného javu zdôrazňoval aj mladým adeptom jazykovedy a staral sa o neprestajný kvalifikačný rast pracovníkov v Jazykovednom ústave aj v celom odbore (vplýval na to aj ako dlhoročný predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV).

Ako vedúci pracovník v slovenskej jazykovede po tri desaťročia intenzívne ovplyvňoval celkovú vedeckú úroveň odboru, jeho smerovanie, pracovné podmienky, publikačné možnosti a spoločenské postavenie odboru. Osobitný význam v práci ústavu pripisoval výchove mladých vedeckých pracovníkov a staral sa o ich primerané pracovné uplatnenie. Vysokou teoretickou úrovňou svojich prác, vedeckým zápalom, pracovitosťou aj láskou k slovenčine a k slovenskej kultúre bol príkladom iným, osobitne mladým spolupracovníkom. Svojimi vedeckými výsledkami bol známy aj za hranicami štátu, bol hosťom mnohých akademických aj univerzitných inštitúcií a pravidelne sa aktívne zúčastňoval na medzinárodných vedeckých kongresoch a ďalších významných podujatiach. Dlhé roky bol veľmi aktívnym členom medzinárodnej gramatickej a medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov a Jazykovedný ústav zapájal do čulej medzinárodnej vedeckej spolupráce, často organizoval vedecké podujatia s medzinárodnou účasťou na Slovensku.

GEJZA HORÁK (1919 – 2003). Narodil sa v Haliči v Novohrade r. 1919. Ľudovú školu navštevoval v rodisku, strednú školu v Lučenci. Po maturite na učiteľskom ústave r. 1939 učil v Detve, Pohorelej a v Bratislave. V rokoch 1944 – 1948 študoval slovenčinu a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od r. 1948 pôsobil v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sústavne až do odchodu do dôchodku r. 1984. Medzi tým v 50. rokoch externe prednášal na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe a na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV krátko účinkoval ako vedúci dialektologického oddelenia, v druhej polovici 60. rokov ako vedúci oddelenia spisovného jazyka. Po založení časopisu *Kultúra slova* r. 1967 bol jeho prvým hlavným redaktorom (do r. 1970), členom redakčnej rady zostal až do svojej smrti. Viac rokov bol

aj členom redakčnej rady časopisu *Slovenská reč*, jeden rok bol zároveň jeho výkonným redaktorom. R. 1958 získal hodnosť kandidáta filologických vied v odbore slovenský jazyk. Umrel r. 2003 v Bratislave.

Vo vedeckej práci sa venoval slovenskej dialektológii, gramatike, lexikológii a lexikografii, ortoepii, jazykovej kultúre, jazykovej výchove a štylistike, osobitne analýze literárneho jazyka. Z oblasti dialektológie uverejnil monografiu *Nárečie Pohorelej* (1955) a opisy nárečia viacerých stredoslovenských obcí (Liptovská Teplička, Detva, Valaská, Heľpa a iné) alebo oblastí (ako je Horehronie). Táto vedecká orientácia bola aj prostriedkom, ktorý posilňoval Horákovo pevné presvedčenie o nerozlučnej zviazanosti spisovnej slovenčiny s jej nárečovým základom.

Výrazným spôsobom sa zapísal do vedeckého výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny. Na začiatku 50. rokov sa zúčastnil na príprave pravopisnej reformy z r. 1953 a ako spoluautor na koncipovaní nových *Pravidiel slovenského pravopisu*. Do reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy 20. storočia – akademickej *Morfológie slovenského jazyka* z r. 1966 – ako spoluautor prispel účasťou na tvorbe jej koncepcie a spracovaním kapitol o prídavných menách, číslovkách, o slovesných gramatických kategóriách a o používaní určitých slovesných tvarov. Teoretickej a praktickej problematike slovesných gramatických kategórií je venovaná aj Horákova monografia *Slovesné kategórie osoby, času, spôsobu a ich využitie*, publikovanej oneskorene r. 1993, ako aj viaceré štúdie a články.

Gejza Horák sa sústavne zaoberal otázkami spisovnej výslovnosti a osobitne javiskovou rečou. Sústavne sledoval reč hercov a spevákov v profesionálnych slovenských divadlách a o výsledkoch svojich zistení referoval na zhromaždeniach zainteresovaných umelcov a publikoval viaceré state v jazykovedných a iných odborných časopisoch. Ako člen a istý čas aj ako tajomník ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV mal dosah na výslednú podobu prvých oficiálnych *Pravidiel slovenskej výslovnosti* z r. 1984, ktoré skoncipoval Ábel Král.

Špecifickým fenoménom v Horákovej tvorivej práci je trvalý záujem o literárny jazyk, najmä o tvorbu slovenských prozaikov od Martina Kučína, ktorého bol dôverným znalcom, a Gustáva Kazimíra Zechentera

Laskomerského cez Jozefa Gregora Tajovského a Boženu Slančíkovú Timravu, ďalej Martina Rázusa, cez slovenských naturistov až po súčasných slovenských spisovateľov Vladimíra Mináča, Vincenta Šikulu, Petra Jaroša, Benjamína Tináka, Andreja Chudobu, Jána Beňa a viacerých ďalších. S neobyčajným citom hľadal a nachádzal charakteristické črty daného spisovateľa, odkrýval jeho hlbinné zdroje vychádzajúce z rodného alebo zo zobrazovaného prostredia a vedecky aj čitateľsky prítiažlivo ich interpretoval. Takto nepochybne získal mnoho nových čitateľov slovenskej prózy a zainteresoval ich aj do hlbšieho prenikania do literárneho jazyka. Dôležitým rozmerom týchto prác bolo šírenie pekného slovenského literárneho slova. Svoje pozorovania o literárnom jazyku zhrnul v knihe *Jazykové prechádzky prózou* z r. 1989.

S touto tematikou bezprostredne súvisí Horákova celoživotná práca v okruhu jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV mal na starosti ústavnú jazykovú poradňu, rozhlasovú reláciu s týmto názvom r. 1952 sám založil a 15 rokov koncepcne a redakčne viedol. Z príspevkov vysielaných v tejto relácii spolu s Jozefom Ružičkom zostavil päť knižných výberov s názvom *Jazyková poradňa I – V* (1957 – 1968) a neskôr vedno s autormi prichystal zúžený výber v slovníkovej podobe s názvom *1 000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (1971, 2. vyd. 1974). Svoje rady v jazykových otázkach adresoval širokému okruhu používateľov spisovnej slovenčiny, preto svoje príspevky pravidelne uverejňoval v tlači vo viacerých novinách. Praktické rady zhrnul do knihy *Slovo o slove* s podnázvom *100 živých zrníek do nášho jazykového povedomia* (1999).

Významnú úlohu mal pri hodnotení *Slovníka slovenského jazyka*: na konferenciu o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965 prichystal kritický posudok, v ktorom sa prejavil ako dobrý znalec slovnej zásoby slovenčiny. Tieto svoje poznatky uplatnil aj lexikograficky ako spoluredaktor hesiel zaradených do VI. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (1968) a ako hlavný redaktor a spoluautor *Česko-slovenského slovníka* (1979).

JOZEF MISTRÍK (1921 – 2000). Narodil sa v Španej Doline v okrese Banská Bystrica. Študoval v rodnej obci a v Banskej Bystrici, od r. 1941 pôsobil ako učiteľ na Strednej ekonomickej škole v Trenčíne, od r. 1954 ako výskumný pracovník a riaditeľ Štátneho stenografického

ho ústavu v Bratislave. V rokoch 1954 – 1958 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský a ruský jazyk. V rokoch 1961 – 1965 bol vedeckým pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, v rokoch 1965 – 1990 pracovníkom, krátky čas aj vedúcim Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, od r. 1968 ako docent, od r. 1979 ako profesor slovenského jazyka. Od polovice 90. rokov pôsobil ako pedagóg a ako vedúci Katedry pedagogiky zrakovo postihnutých na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Viaceré rokov účinkoval ako hosťujúci profesor na univerzitách v Nemecku, v Rusku a vo Veľkej Británii. Umrel r. 2000 v Bratislave.

Ako vedecký pracovník sa zamerával na súčasný slovenský spisovný jazyk, najmä na lexikológiu, morfológiu, syntax a štylistiku. Je tvorcom modernej koncepcie slovenskej štylistiky, ktorej sa venoval po celý život. Vniesol do nej systematickosť, nové témy aj nové metódy. Je autorom viacerých druhov štylistík: od *Praktickej slovenskej štylistiky* (1961) cez *Slovenskú štylistiku* (1965) a *Štylistiku slovenského jazyka* (1970) až po univerzálnu *Štylistiku* (1985), z nich prevažná väčšina vyšla vo viacerých vydaniach. Na čiastkové, prípadne špecifické otázky štylistiky, resp. na hraničné témy súvisiace so štylistikou sú zacielené monografické práce *Jazykovointonačné prostriedky recitátora* (1967), *Slovník tlače* (1968), *Kompozícia jazykového prejavu* (1968), *Hovory s recitátorom* (1971), *Hľadanie profilu básne* (1972), *Exakte Typologie von Texten* (1973), *Úvod do rétoriky* (1973), *Úvahy s recitátorom* (1974), *Žánre vecnej literatúry* (1975), *Štruktúra textu* (1975), *Kapitoly zo štylistiky* (1977), *Rétorika* (1978 a ďalšie dve vydania), *Dramatický text* (1979), *Rýchle čítanie* (1980), *Rétorika pre učiteľov vysokých škôl* (1985), *Variácie reči* (1988), *Vektory komunikácie* (1990).

K rozvoju slovenskej lexikografie prispel predovšetkým širokým využívaním matematických a štatistických metód. Je autorom prác: *Frekvencia slov v slovenčine* (1969), *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976), ktorý zahŕňa 140 000 slov usporiadaných odzadu a priebežne uvádza aj produktivnosť jednotlivých slovotvorných typov, ďalej *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* (1985). Posmrtno vyšiel *Lingvistický slovník* (2002).

Výsledkom pracovného záujmu Jozefa Mistríka o morfológiu a syntax okrem početných štúdií a článkov je jeho účasť na vypracovaní kolektívnej akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966) pod vedením Jozefa Ružičku, do ktorej spracoval kapitolu o časticách, a monografia *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966), ktorá je prvou syntetickou prácou o slovoslede v slovenskej jazykovednej literatúre.

Mnoho síl venoval popularizačnej práci v odbore, a to skoncipovaním a vydaním knižných publikácií, príspevkami do jazykovedných časopisov a jazykových rubrik časopisov, novín, elektronických médií a dlhoročnou spoluprácou s rozhlasom a televíziou vo veciach jazyka a jeho kultúry. Je autorom prác: *Slovenčina pre každého* (1967), *Moderná slovenčina* (1984), *Jazyk a reč* (1984). S touto orientáciou Jozefa Mistríka je úzko zviazaná tvorba príručiek o slovenčine pre cudzincov: *Basic Slovak* (1981), *A Grammar of Contemporary Slovak* (1983), *Grammatika slovakского языка* (1985), *Slovakij jazyk* (1985, vyšlo zároveň v anglickej, nemeckej a francúzskej mutácii). Do tohto okruhu patrí účasť Jozefa Mistríka na tvorbe učebných textov pre vysokoškolákov (*Učebnik slovakского языка*, 1981), stredoškolských učebníc a učebných pomôcok.

Jozef Mistrík je autorom početných vedeckých štúdií, uverejnených v domácich aj zahraničných periodikách, odborných a príležitostných článkov a recenzií a správ, vypracoval veľa posudkov o kvalifikačných prácach mladších kolegov a prispel tak ku kvalitatívnemu aj kvantitatívnemu rastu jazykovedy u nás. Svojimi prácami prekračoval hranice jazykovedy a venoval sa aj otázkam stenografie, strojopisu, grafológie (práca z r. 1982), posunkovej reči (*Frekvenčný slovník posunkovej reči*, 1985) a iným disciplínam.

Dlhoročnou pedagogickou činnosťou sa zaslúžil o prípravu mnohých učiteľov slovenského jazyka, hercov, novinárov a ďalších kultúrnych činiteľov. Svoju organizátorskú zdatnosť preukázal pri vykonávaní početných zodpovedných funkcií v odbore aj mimo neho: v 80. rokoch bol predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a so spolupracovníkmi zorganizoval skoncipovanie *Encyklopédie jazykovedy* (1993), od r. 1972 bol dvadsať rokov riaditeľom letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* a založil a viedol zborník

Studia Academica Slovaca, ktorý vychádza doteraz. V 80. rokoch bol členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV a ČSAV, ako člen Slovenskej pravopisnej komisie sa od polovice 80. rokov zúčastňoval na príprave nových *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktoré vyšli r. 1991. Bol členom Medzinárodnej komisie pre gramatickú stavbu slovanských jazykov a Medzinárodnej komisie pre štylistiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Po viacej desaťročí bol členom redakčných rád časopisov *Slovenská reč*, *Javisko* a *Slovenský stenograf*.

Vďaka svojej pracovitosti, jasnej teoretickej a metodologickej orientácii a netradičnému pohľadu na jazyk a jeho prostriedky Jozef Mistrík utvoril neobyčajne bohaté a novátorské jazykovedné dielo, ktoré je významným obohatením slovenskej kultúry.

JÁN ORAVEC (1922 – 1986). Narodil sa v Rozbehoch v okrese Senica r. 1922. Základnú a strednú školu navštevoval v rodisku, v Senici a v Brezovej pod Bradlom, stredoškolské odborné štúdium skončil na Učiteľskom ústave v Bratislave. Ako učiteľ pôsobil na viacerých základných školách na západnom Slovensku. V rokoch 1945 – 1949 popri vykonávaní učiteľského povolania študoval slovenský jazyk a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vysokoškolské štúdium zavŕšil r. 1949 štátnou skúškou a r. 1950 doktorátom filozofie. Od r. 1948 spolupracoval s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV pri dotazníkových výskumoch pre *Atlas slovenského jazyka*, r. 1951 sa stal pracovníkom ústavu. Od r. 1977 účinkoval ako docent a od r. 1981 ako profesor slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre. Umrel v Bratislave r. 1986.

Vo vedeckej práci obsiahol širokú problematiku súčasnej spisovnej slovenčiny, najmä jej gramatického systému, dejín spisovnej slovenčiny, slovenských nárečí, pravopisu, jazykovej kultúry, štylistiky a jazykovej výchovy. Je spoluautorom reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy – *Morfológie slovenského jazyka* z r. 1966, ktorá vznikla pod koncepcným vedením Jozefa Ružičku: napísal do nej kapitoly o zámenách a o predložkách. Predložkám je venovaná i samostatná monografia *Slovenské predložky v praxi* z r. 1968. Jednou z ústredných tém Oravcovej vedeckej činnosti bola problematika slovesa a slovesnej väzby: o tejto téme napísal rozsiahlu monografiu *Väzba sloves v slovenčine* (1967).

V prvej polovici 80. rokov uverejnil dôležité syntézy v podobe vysokoškolských učebníc slovenskej syntaxe (1982) a morfológie (1984). Na tvorbe týchto kolektívnych prác sa zúčastnil ako rozhodujúci autor z koncepcného aj rozsahového hľadiska. V spoluautorstve vyšla aj *Príručka slovenského pravopisu pre školy* (1. vyd. 1982, 9. vyd. 1986), do ktorej skoncipoval teoretické a výkladové časti a ktorá významne ovplyvňovala jazykovú prax a vyučovanie slovenského jazyka v základných a stredných školách. Čiastkové výskumné otázky spracúval v početných vedeckých štúdiách, publikovaných v domácich aj zahraničných vedeckých periodikách. Vedecké práce Jána Oravca sú založené na dôkladnej znalosti skúmanej problematiky, vychádzajú z jasne formulovaného teoretického stanoviska, ako aj z bohatého a starostlivo vybraného jazykového materiálu zo slovenskej literárnej praxe a z ľudovej slovesnosti a majú vyústenie vo zvyšovaní jazykovej kultúry u nás a slúžia potrebám jazykovej výchovy.

V práci v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry zastával líniu pevného spojenia spisovnej reči s ľudovou rečou, usiloval sa o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny a o zodpovedajúcu kodifikáciu spisovnej slovenčiny a jej pravopisnej sústavy. V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV patrila k najhorlivejším podporovateľom úsilia Jozefa Ružičku ako riaditeľa ústavu o zvyšovanie kultúry spisovnej slovenčiny, o skvalitňovanie jazykovej výchovy školskej i mimoškolskej a popularizáciu jazykovedných poznatkov v širokej jazykovej praxi. Dlhé roky pôsobil ako aktívny člen redakčnej rady a prispievateľ časopisu *Kultúra slova* od jeho založenia r. 1967 a ako prispievateľ do jazykových rubriek v celospoločenských komunikačných prostriedkoch, organizoval cykly prednášok pre učiteľov slovenského jazyka (prednášky boli aj uverejnené vo viacerých zborníkoch pod názvom *O slovenčine pre slovenčinárov*, ktoré sám zredigoval), zúčastňoval sa na besedách medzi učiteľmi, v redakciách a na iných fórach. Rozoberal teoretické aj praktické otázky vyučovania slovenského jazyka, mnoho rokov bol členom redakčnej rady metodického časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* a je aj autorom a spoluautorom mnohých učebníc slovenského jazyka, učebných textov a cvičebníc najmä pre základné školy.

Uverejnil viaceré štúdie s tematikou slovenských nárečí a ako dôver-

ný znalec slovenského jazyka, a to spisovného jazyka aj slovenských nárečí, v spoluautorstve sa zúčastnil na tvorbe *Inventára syntaktických javov v slovenských nárečiach* (1974). Ako vysokoškolský pedagóg zorganizoval dve celoštátne konferencie s tematikou slovenskej syntaxe a jej vyučovania (konferencie boli v Nitre r. 1979 a 1982). Z okruhu dejín spisovnej slovenčiny venoval pozornosť Martinovi Hattalovi, Samuelovi Cambelovi, Jozefovi Ignácovi Bajzovi, ako aj všeobecným otázkam dejín spisovného jazyka. Veľkú pozornosť venoval rozboru umeleckého jazyka, najmä klasikov slovenskej realistickej literatúry (Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Ľudo Ondrejov a iní), ako aj jazyka ľudovej slovesnosti a ich postavenia v súčasnej spisovnej slovenčine. Na čulom živote odboru v 50. – 80. rokoch 20. storočia sa zúčastňoval aj uverejňovaním početných odborných a popularizačných článkov v dennej tlači a iných periodikách, recenzovaním jazykovedných publikácií v odborných časopisoch, uverejňovaním správ o jazykovedných podujatiach, príležitostných príspevkov a podobne. Ako vysokoškolský pedagóg sa zúčastňoval aj na príprave mladých vedeckých pracovníkov.

LADISLAV DVONČ (1926 – 2003). Narodil sa v Humennom. Základnú a strednú školu navštevoval v Medzilaborciach, Spišskom Podhradí a v Levoči; tu aj maturoval. V rokoch 1945 – 1948 študoval na Filozofickej fakulte bratislavskej univerzity slovenský jazyk a históriu, v rokoch 1948 – 1949 na Jagelovskej univerzite poľský jazyk a históriu. Od r. 1949 až do odchodu do dôchodku v r. 1991 bol pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, medzitým v rokoch 1956 – 1957 pôsobil ako odborný pracovník na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. R. 1960 sa stal kandidátom filologických vied, r. 1986 doktorom filologických vied v odbore slovenský jazyk. Umrel r. 2003 v Bratislave.

Vedecky sa venoval najmä výskumu slovenskej morfológie, osobitne morfológie podstatného mena a slovesa, ďalej fonológie, slovnej zásoby a tvorenia slov, onomastiky, jazykovej kultúry, dejín slovenskej jazykovedy a pravopisnej sústavy. Osobitnú kapitolu v jeho práci predstavuje bibliografia slovenskej jazykovedy, najmä slovistiky. Je spoluautorom *Morfológie slovenského jazyka* z r. 1966: do nej spracoval kapitolu o skloňovaní podstatných mien. Toto dielo, skoncipované pod vedením

Jozefa Ružičku, má aj výraznú kodifikačnú platnosť v oblasti slovenskej morfolologickej sústavy. Dynamické tendencie v okruhu celej morfolologickej sústavy slovenčiny si všíma v monografii *Dynamika slovenskej morfológie* z r. 1984. Hlásokoslovnej tematike je venovaná práca *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* z r. 1955, ako aj početné štúdiá a články uverejnené v rozličných periodikách. Problematiku rytmického zákona a jeho uplatňovania v praxi sledoval takmer výlučne v písomných prejavoch a na základe dlhodobého pozorovania vývinových tendencií nadobudol presvedčenie, že tzv. výnimiek z rytmického zákona v spisovnej praxi postupne pribúda.

Celoživotne sa venoval výskumu pravopisnej sústavy spisovnej slovenčiny v zásadných veciach aj v jednotlivostiach a vzťahu zvukovej podoby spisovnej slovenčiny a jej písomnej podoby. Sústavne sledoval nové javy v slovenskom pravopise a navrhoval ich praktické riešenie. Usiloval sa o racionalizáciu slovenského pravopisu. Táto jeho pracovná orientácia vyvrcholila pri koncipovaní nových *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1991, v ktorých sa stal autorom prevažnej časti výkladového textu prichystaného podľa vypracovanej koncepcie.

Ako spoluautor sa zúčastnil na skoncipovaní ďalších významných kolektívnych diel slovenskej jazykovedy, ako je *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* z r. 1989 a *Encyklopédia jazykovedy* z r. 1993, a je autorom veľkého počtu štúdií a článkov z okruhu slovnej zásoby, hlásokoslovia, jazykovej kultúry a jazykovej výchovy.

Popri výskumnej činnosti, ktorú charakterizuje široký záber skúmanej tematiky, všestranné vedecké osvetľovanie skúmaného javu a práca s bohatým dokladovým materiálom získaným excerpciou písomných prejavov z rozmanitých štýlov spisovného jazyka, veľa úsilia venoval organizačnej práci v odbore (ako dlhoročný vedecký tajomník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, člen mnohých odborných komisií pri centrálnych úradoch a podobne) a redakčnej činnosti (ako mnohoročný výkonný redaktor Slovenskej reči a člen redakčných rád odborných časopisov).

Významnú službu odboru preukázal ako bibliograf. Knižne vydal (v spolupráci s Maticou slovenskou) štyri rozsiahle bibliografické súpisy, v ktorých systematicky spracoval bibliografiu slovenskej jazykovedy

za roky 1948 – 1965. Sústavne pripravoval a pri životných jubileách jazykovedcov a iných príležitostiach uverejňoval v časopisoch a zborníkoch personálne bibliografické súpisy za isté obdobie alebo za celý život. Táto Dvončova pracovná orientácia vrcholí v troch objemných zväzkoch pod názvom *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov* (I. zv. r. 1987, II. zv. 1997, III. zv. 1998), v ktorých zachytáva jazykovednú produkciu na Slovensku za obdobie od r. 1925 do r. 1995. Okrem toho Ladislav Dvonč spracoval rozličné výberové bibliografie a publikoval ich v Českej republike, v Poľskej republike a v ďalších krajinách.

ANTON HABOVŠTIAK (1924 – 2004). Narodil sa v Krivej v okrese Dolný Kubín r. 1924. Základnú a strednú školu navštevoval v rodnej obci, v Trstenej a Dolnom Kubíne, kde r. 1946 zmaturoval. V rokoch 1946 – 1951 študoval slovenčinu a francúzštinu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. R. 1950 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave a pracoval v ňom ako vedecký pracovník takmer pol storočia. Jeho hlavným pracovným poľom boli slovenské nárečia, zbieranie nárečového materiálu, jeho mnohostranné využívanie a vedecké spracúvanie. Osobitnú pozornosť venoval rodným oravským nárečiam. Prispel aj k organizácii dialektologického výskumu na Slovensku ako vedúci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu v 50. rokoch 20. storočia a ako tajomník dialektologickej komisie pri ústave. Významnou mierou sa zaslúžil o uplatňovanie a rozvoj jazykovednej metódy pri výskume slovenských nárečí pre potreby *Atlasu slovenského jazyka*, ako aj *Celoslovenského jazykového atlasu*. Veľkú časť svojho tvorivého potenciálu venoval literárnej tvorbe: zbieraniu, písaniu a vydávaniu ľudových rozprávok a povestí, je autorom románu *Plátennícka pieseň*, zbierok noviel, esejí a vecnej literatúry. Angažoval sa aj ako kultúrny publicista, ako autor spomienkových a meditatívnych textov a scenárov na televízne spracovanie biblických príbehov. Umrel r. 2004 v Bratislave.

Anton Habovštiak utvoril neobyčajne rozsiahle jazykovedné a literárne dielo. Na základe rodinnej výchovy a pevnej osobnostnej orientácie si vypestoval neobyčajne živý vzťah k rodnému Slovensku, jeho ľudu a jeho reči a túto reč nielen analyzoval ako vedec, lež o jej bo-

hatstve, rozmanitosti a kultúre vydal praktické svedectvo aj svojou zberateľskou a literárnou činnosťou. Slovenské nárečia skúmal ako originálny a jedinečný prejav tvorivosti a kultúry slovenského človeka, z mnohých hľadísk osvetľoval vzťah medzi slovenskými nárečiami a spisovnou slovenčinou ako stále živý a dynamický a slovenčinu, najmä jej slovnú zásobu, videl ako významnú a centrálnu súčasť slovenských jazykov a slovanského sveta vo všeobecnosti. Túto dimenziu vo svojej činnosti mohol uplatňovať a rozvíjať aj ako člen Medzinárodnej komisie pre Celoslovenský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitete slavistov, aj ako člen redakčného kolégia tohto atlasu v rokoch 1977 – 1993. Od r. 1992 bol členom redakčnej rady slavistického časopisu *Slavica Slovaca*.

Pozorne si všimával aj slovenčinu ako literárny jazyk a osobitnú pozornosť pritom venoval rozboru jazyka a štýlu svojich oravských literárnych rodákov Pavla Országha Hviezdoslava, Martina Kukučína a Ladislava Nádašiho Jégého, ale aj ďalších významných slovenských prozaikov.

Anton Habovštiak je autorom knižných prác: *Oravské nárečia* (1965), *Hviezdoslav a slovenčina* (1969), *Oravské chotárne názvy* (1970), *Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983), *Atlas slovenského jazyka 4. Lexika* (1. a 2. časť 1984), *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* (1993), troch lexikografických prác uverejnených v sérii *Krátkych slovníkov slovenských nárečí* (v rokoch 1995, 1997 a 1998) a *Túžba po poznaní* (2003). V spoluautorstve vydal: *Dotazník na výskum slovenských nárečí II* (1964), *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus* (1968), *Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok* (1980), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammaticeskaja* (1988), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja* (1988), *Encyklopédia jazykovedy* (1993), *Slovník slovenských nárečí I. A – K* (1994). Je aj autorom početných vedeckých štúdií, v ktorých sa venoval aj norme spisovného slovenského jazyka, jeho kodifikácii a kultúre, ďalej odborných článkov, recenzií a príležitostných textov.

9.2.5. Spisovná slovenčina po r. 1989 a po vzniku Slovenskej republiky 1. 1. 1993

Jeden z najdôležitejších výsledkov zásadných spoločenských, politických a ekonomických zmien, ktoré u nás nastali po novembri 1989, predstavuje to, že sa otvorene mohli začať pertraktovať slovensko-české vzťahy a že sa v plnom rozsahu a so všetkými dôsledkami mohla nastoliť aj vyriešiť otázka získania plnej suverenity slovenského národa a vrátane vlastného štátu. Slovensko-český vzťah sa napokon ukázal ako rozhodujúci pre jestvovanie spoločného štátu, a keďže sa opätovne potvrdilo, že česká politická reprezentácia nie je ochotná tento vzťah riešiť na zásade rovnoprávnosti a rovnosti obidvoch národných štátotvorných subjektov, jediným reálnym východiskom bolo dohodnúť sa na zániku spoločného – formálne síce federalizovaného, ale fakticky unitárneho – štátu a na utvorení dvoch nástupníckych štátov budovaných na národnom princípe. Po prijatí *Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky* 17. júla 1992 a po prijatí *Ústavy Slovenskej republiky* 1. septembra 1992 slovenským zákonodarným zborom samostatná Slovenská republika vznikla 1. januára 1993.

Čoskoro po zániku socialistického poriadku v čase utvárania demokracických podmienok v štáte a hľadania nových istôt sa na Slovensku ukázala ako mimoriadne citlivá otázka zákonnej ochrany slovenčiny a potvrdenia i vyzdvihnutia jej národnointegratívnej a štátnointegratívnej funkcie. Už v marci 1990 na zhromaždení zástupcov miestnych odborov Matice slovenskej z územia s národnostne zmiešaným obyvateľstvom v Šuranoch nastolili požiadavku prijať zákon o slovenčine ako o štátnom jazyku v Slovenskej republike. Túto myšlienku v predvolebnom období postupne podporili všetky významné politické strany a hnutia, Matica slovenská organizovala podporné akcie za prijatie takéhoto zákona a spolu s jazykovedcami a niektorými občianskymi iniciatívami sa ujala legislatívnej prípravy návrhu zákona. Návrh zákona si získaval spontánnu podporu obyvateľstva na Slovensku, a tak v júli 1990 sa zaň vyjadrovalo vyše 82 % občanov Slovenskej republiky. Keď slovenský parlament 25. októbra 1990 odmietol o tomto matičnom návrhu zákona rokovať a po búrlivej diskusii prijal vládnu verziu

zákona o úradnom jazyku, ktorý práve spomínané národnointegratívne a štátnointegratívne zacielenie matičného návrhu nebral do úvahy, nastalo na Slovensku veľké roztrpčenie a sklamanie. Nasledovala silná protinárodná a protimatičná propaganda, ktorá mnohých ľudí odradila od ďalšieho angažovania sa za veci slovenského národa. Podpora obyvateľstva vyjadrená myšlienkou jazykového zákona je poučná najmä v tom, že v čase rastúcej neistoty z ďalšieho spoločenského vývinu a zhoršujúceho sa ekonomického postavenia veľká časť slovenského obyvateľstva neváhala vysloviť podporu jazyku ako duchovnej hodnoty národa a jeho zákonnej ochrane.

Výrazná zmena nastala v jazykových kontaktoch slovenčiny. Z dovtedajšej politicky motivovanej a podporovanej orientácie na ruštinu sa odrazu stala orientácia na angličtinu. Táto orientácia má, pravdaže, tiež politické a hospodárske, ba aj bezpečnostné pozadie, u mnohých vplyvných ľudí sa však prejavuje v bezhlavom opúšťaní našich vlastných kultúrnych a duchovných zdrojov a v nedôstojnom napodobňovaní cudzích vzorov. V oblasti jazyka sa to prejavuje napríklad v neprimeranom rozsahu používaných anglických slov a zvrátov, a to nielen nocionálnych, ale povedzme aj citosloviec, ďalej v anglických pomenovaniach výrobkov, inštitúcií, obchodov, v anglických názvoch televíznych a rozhlasových programov, v neadaptovanej výslovnosti anglických mien, názvov a skratiek v elektronických médiách a pod. Taký stav nielenže nesvedčí o pevnej zakorenenosti v domácej kultúre, lež potvrdzuje aj negovanie elementárnych komunikatívnych zásad, lebo väčšine obyvateľstva sú takto široko používané anglické slová nezrozumiteľné, a tak sťažujú normálnu komunikáciu. Takéto a podobné javy v celospoločenskej komunikácii by mal primerane regulovať zákon o štátnom jazyku SR, prijatý Národnou radou SR 15. XI. 1995.

Oproti predchádzajúcim obdobiam nastala výrazná zmena práve v zákonnom postavení slovenčiny: Ústava Slovenskej republiky ako suverénneho štátu uzakodňuje slovenčinu za štátny jazyk Slovenskej republiky. Touto kodifikáciou, ako aj samým vznikom Slovenskej republiky sa zásadne mení okrem iného aj doterajší status češtiny: z polohy štátneho jazyka sa na Slovensku dostala do polohy jazyka českej

národnostnej menšiny žijúcej v Slovenskej republike. Nová situácia nastala aj v tom, že sa opätovne prerušil bezprostredný kontakt, v ktorom slovenčina a čeština žili v spoločnom česko-slovenskom štáte. Tým sa podstatne oslabil i možnosť bezprostredného vplyvu češtiny na slovenčinu najmä v prejavoch menej starostlivých používateľov. Na druhej strane možno predpokladať, že tento vplyv v dôsledku tradície slovensko-českého spolunažívania, ako aj možnosti sledovať na Slovensku televízne a rozhlasové vysielanie v češtine u časti používateľov slovenčiny istým spôsobom ešte bude doznievať.

Po závažnej spoločenskej a politickej zmene u nás v r. 1989 sa vo verejnom živote začali prejavovať mnohí ľudia, ktorí na svoje verejné pôsobenie (v parlamente ako poslanci, ako vysokí štátni úradníci, manažéri, podnikatelia atď.) neboli primerane jazykovo pripravení, a tak sa celková kultúrna úroveň verejných jazykových prejavov znížila. Vplyvom rozličných súkromných vydavateľstiev, ako aj súkromných firiem majúcich dosah na náplň vysielania elektronických médií, na reklamu a pod. sa rozkolísala aj celkove solídna úroveň písaných vydávaných či vysielaných textov. Na druhej strane celospoločenský tlak (ako o ňom svedčia napríklad ohlasy v hromadných oznamovacích prostriedkoch), ako aj neprerušená jazykovokultúrna a jazykovovýchovná činnosť jazykovedcov a ďalších kultúrnych pracovníkov spôsobuje postupnú zmenu v postoji ku kultúre spisovnej slovenčiny u mnohých politikov, štátnych úradníkov, manažérov vystupujúcich pred verejnosťou.

V samom systéme spisovnej slovenčiny nemožno za obdobie po r. 1989 konštatovať zreteľnejšie zmeny so zreteľom na jeho krátkosť. Celkove tento krátky úsek možno charakterizovať ako obdobie, v ktorom vo vývine spisovnej slovenčiny prevažujú pozitívne tendencie z predchádzajúcich vývinových etáp. Slovenčina sa vyvíja za optimálnych spoločenských a politických podmienok so ficiálnou podporou štátu a jeho orgánov (v rámci Ministerstva kultúry SR od r. 1994 funguje *sekcia štátneho jazyka a národného písomníctva*, od r. 1998 je to odbor štátneho jazyka v rámci inej sekcie, vznikla *Ústredná jazyková rada* ako poradný orgán ministra kultúry a pod.). Pokiaľ ide o komunikačné sféry, v ktorých sa používa spisovný jazyk, je dôležité

uviesť, že z hľadiska závažnosti týchto sfér pre spisovný jazyk si stále udržiava prestížne postavenie umelecký štýl, no jeho pozícia v systéme štýlov, prípadne komunikačných sfér už nie je taká výlučná, ako to bolo v predchádzajúcich etapách vývinu spisovnej slovenčiny: v súhlase s rastom dôležitosti vyjadrovania a sprostredkúvania vedeckých a odborných poznatkov a riadenia mnohotvárných spoločenských procesov sa čoraz viac do popredia dostáva odborný štýl teoretický aj praktický, resp. odborná sféra komunikácie. Z hľadiska vývinových tendencií spisovného jazyka, ako aj z hľadiska množstva jazykových prejavov formujúcich jazykové vedomie používateľov spisovnej slovenčiny má v sústave komunikačných sfér veľký význam aj publiциstický štýl. Viaceré publicistické žánre alebo aj celé noviny sa vyznačujú širokým upotrebovaním hovorových, expresívnych alebo aj slangových prostriedkov ako prvkov charakterizujúcich živú reč v jej hovorenej podobe. Preto hovorenosť treba pokladať za veľmi výraznú črtu súčasného publicistického vyjadrovania.

V početných – aj nových – periodikách sa publicistické prostriedky a texty rozvinuli do veľkej rozmanitosti a svedčia o značnej jazykovej vynachádzavosti autorov. V elektronických médiách sa kladie veľký dôraz na kontaktovosť vysielaných relácií a tým sa rozvíja jazyková pohotovosť profesionálnych pracovníkov médií, ale aj pozvaných hostí (odborníkov, riadiacich pracovníkov, štátnych úradníkov a podobne) a telefonujúcich divákov. Solídnu jazykovú úroveň predovšetkým zásluhou permanentnej jazykovej prípravy redaktorov, moderátorov a hlásateľov má väčšina relácií v Slovenskom rozhlase. Medzi tlačnými médiami si tradične dobrú jazykovú úroveň v rámci diferencovaných literárnych a publicistických žánrov zachováva Literárny týždenník, resp. novšie Literárny (dvoj)týždenník a spomedzi denníkov väčšina textov v Pravde. V bulvárnej tlači badať aj pokles úrovne jazyka a štýlu publicistiky.

Späťosť spisovného jazyka s miestnymi nárečiami sa okrem umeleckého štýlu, v ktorom sa nárečové vyjadrovacie prvky využívajú na charakterizovanie postavy literárneho diela, prípadne prostredia literárneho deja, častejšie prejavuje v bežnej konverzačnej reči, v rámci ktorej sú najmä neverejné prejavy zafarbené hláskoslovný-

mi, lexikálnymi aj syntaktickými nárečovými prvkami. Nárečové prvky ako prostriedok stotožnenia sa autora s rodným prostredím sa využívajú aj v časti publicistických prejavov.

K priaznivému vývinu spisovnej slovenčiny a jej účinnému fungovaniu v spoločenskej komunikácii prispieva aj neprestajná vedecko-výskumná, kodifikačná, jazykovokultúrna a jazykovovýchovná práca jazykovedcov. Kodifikácia spisovnej slovenčiny reaguje na nové vývinové javy v jazyku a na komunikačné a iné potreby používateľov spisovnej reči a v tom zmysle sa kodifikačnými zásahmi s p r e s ň u j e norma a jej kodifikácia. Takéto zacielenie kodifikačnej práce potvrdzujú aj najnovšie *Pravidlá slovenského pravopisu* vydané r. 1991, v ktorých sa p o s i l ň u j ú najmä niektoré t y p i c k é č r t y spisovnej slovenčiny, ako je uplatňovanie rytmického zákona v tvarosloví a tvorení slov. V tejto línii pokračuje aj 2., doplnené a prepracované vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1998 a 3., upravené a doplnené vydanie z r. 2000.

Na záver výkladu o situácii spisovnej slovenčiny v období po vydaní pravidiel r. 1940 možno povedať, že spisovná slovenčina sa v súčasnosti v y v í j a v p r i a z n i v ý c h podmienkach – tieto podmienky sú najpriaznivejšie v celých doterajších dejinách slovenčiny a jej nositeľov. Od konca 30. rokov 20. storočia spisovná slovenčina dosiahla vysokú úroveň, porovnateľnú s inými vyspelými európskymi jazykmi (okrem iného to dokazujú aj p r e k l a d y umeleckých, vedeckých a publicistických diel do slovenčiny). V spisovnej slovenčine už v z n i k l o a s t á l e denne vzniká veľké množstvo jazykovo kvalitných prejavov písaných aj hovorených. Tie jednoznačne potvrdili a neprestajne potvrdzujú životaschopnosť a vývojaschopnosť slovenčiny. V ý v i n o v é t e n d e n c i e slovenčiny sú určované jej vnútornými zákonitosťami a spoločenskými podmienkami a kultúrnymi a inými potrebami jej t v o r c o v a nositeľov – príslušníkov slovenského národa.

Na základe terajšieho poznania súčasného stavu možno predpokladať ďalšiu postupnú sémantickú, výrazovú a štýlovú diferenciaciu prostriedkov spisovnej slovenčiny, opierajúcu sa o diferenciaciu spoločenských sfér, v ktorých sa spisovný jazyk používa ako celonárodný a celospo-

ločenský nástroj dorozumievania, myslenia a ukladania poznatkov. Rozvoj prostriedkov spisovnej slovenčiny a ich sémantická, výrazová aj štýlová diferenciacia bude postupovať v súlade s potrebami používateľov. Možno vysloviť predpoklad, že hierarchia komunikačných sfér, v ktorých sa používajú rozličné funkčné útvary spisovnej slovenčiny, sa nebude podstatne meniť. O osud slovenčiny istotne netreba už mať obavu. Pravdaže, treba sa starať o jej sústavné vedecké poznávanie, o jej vedecký opis a kodifikáciu, o publikovanie získaných poznatkov, ako aj o premyslenú jazykovú v ý c h o v u jej používateľov. U nich treba pestovať najmä pocit zodpovednosti za túto celonárodnú hodnotu a podporovať sústavné úsilie starať sa o jej rozvoj a kultivovanie; jednoznačne aj v súčasnosti platí, že akí sú používatelia, taký je aj ich jazyk.

Literatúra

a) Knížné publikácie, zborníky štúdií, časopisy

- Bernolákovské polemiky*. Pripravil I. Kotvan. Bratislava, 1963.
- BLANÁR, V. – JÓNA, E. – RUŽIČKA, J.: *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava, 1974.
- BOBEK, W.: *Dejiny slovenského jazyka v náčrte*. Bratislava : Slovák, 1938.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I., II*. Ed. R. Marsina. Bratislava, 1971, 1987.
- Dejiny slovenskej literatúry I*. Autor J. Minárik. Bratislava, 1985; *II*. Autori P. Mazák, M. Gašparík, P. Petrus, M. Pišút. Bratislava, 1984.
- Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Autori J. Mišianik, J. Minárik, M. Michalcová, A. Melicherčík. Bratislava, 1958.
- DORULA, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava, 1973.
- Gesta Hungarorum. Kronika anonymného notára kráľa Bela*. Pripravil V. Múcska. Budmerice, 2000.
- HABOVŠIAKOVÁ, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava, 1968.
- Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. V Praze 1846.
- HUČKO, J.: *Život a dielo Ľudovíta Štúra*. 2. vyd. Bratislava, 1988.
- Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Zborník štúdií. Red. L. Holotík, A. Vantuch. Bratislava, 1967.
- Jazykovedný časopis*, ročníky XI, 1960 – LV, 2004: prehľadové štúdie a príspevky uverejnené pri príležitosti životných jubileí slovenských jazykovedcov.
- JÓNA, E.: *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej*. Bratislava, 1985.
- KAČALA, J.: *Slovenčina – vec politická?* Martin : Matica slovenská, 1994.
- KAČALA, J.: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava : Veda, 1998.

- KAČALA, J.: *Slovenčina pri mláňnikoch slovenských dejín*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2002.
- KAČALA, J., – KRAJČOVIČ, R.: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK, 2001 (2. vyd. Univerzita Komenského 2005).
- KÁLAL, K., KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. Banská Bystrica, 1923.
- KONDRAŠOV, A. N.: *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny*. Bratislava, 1974.
- KOTVAN, I.: *Juraj Fándly (1750 – 1821)*. Trnava, 1946.
- KRAJČOVIČ, R.: *Čeština a slovenčina v starších archiváliách v predpisovnom období*. Bratislava, 1983.
- KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava, 1988.
- KRAJČOVIČ, R., ŽIGO, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava, 2002.
- K počiatkom slovenského národného obrodzenia*. Zborník štúdií. Bratislava, 1964.
- KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice, 1998.
- Kultúra slova*, ročníky I, 1967 – XXXVIII, 2004: príspevky uverejnené pri príležitosti životných jubileí slovenských jazykovedcov.
- LIPOWSKI, J.: *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- MARGARITOV, M. a kolektív: *Za Kiril i Metodij*. Sofia, 1989.
- MARTÁK, J.: *Útok na spisovnú slovenčinu roku 1847/48 a jeho cieľ*. Turčiansky Svätý Martin, 1938.
- Martin Hattala 1821 – 1903*. Zborník štúdií. Red. J. Ružička. 1971.
- MAŤOVČÍK, A.: *Martin Hamuljak (1781 – 1859)*. Bratislava, 1971.
- MRÁZ, A.: *Ján Kollár*. Bratislava, 1952.
- NIMČUK, V. V.: *Kyjivski hlahoľčni lystky*. Kyjiv, 1983.
- NOVÁK, L.: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1935.
- Odkaz P. J. Šafárika. Slovanské štúdie IV*. Red. A. Popovič. Bratislava, 1963.
- Pamätnica Antona Bernoláka*. Zborník štúdií. Red. J. Chovan a M. Majtán. Martin : Matica slovenská, 1992.
- PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava, 1983.
- PAULINY, E.: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava, 1964.
- PAULINY, E.: *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*. Bratislava, 2000.
- PAULINY E., ONDRUŠ, Š.: *Život a dielo Metoda*. Bratislava, 1985.
- Pavel Jozef Šafárik*. Zborník štúdií z vedeckej konferencie. Red. P. Petrus. Prešov – Martin, 1996.

RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava, 1970.

SETON-WATSON, R. W.: *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava, 1994 [preklad z anglického originálu, ktorý vyšiel v Londýne r. 1908].

Slavica Slovaca, ročníky 1, 1966 – XXXIX, 2004: príspevky uverejnené pri príležitosti životných jubileí slovenských jazykovedcov.

Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. *Philologia* 3. Red. L. Horečný. Bratislava, 1973.

Slovenská reč, ročníky 1, 1932/33 – LXIX, 2004: prehľadové štúdie a príspevky uverejnené pri príležitosti životných jubileí slovenských jazykovedcov.

Slovník slovenských nárečí I. Red. I. Ripka. Bratislava, 1994.

STANISLAV, J.: *Staroslovienský jazyk I – II*. Bratislava, 1978, 1987.

STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku I. – II.*, mapové prílohy. 2. vyd. Bratislava, 2004.

ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava, 1988 (2. vyd. I. zv. 1997, II. zv. 1999).

ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava – Praha, 1933.

ŠTEC, M.: *Úvod do štúdia staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny*. Prešov, 1994.

TIBENSKÝ, J.: *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin, 1979.

TÓBIK, Š.: *Šafárikov a Kollárov jazyk*. Bratislava, 1966.

VEČERKA, R.: *Staroslověnština*. Praha, 1984.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. – VI. Red. M. Kropilák. Bratislava, 1977 – 1979.

ZRUBEC, L.: *Osobnosti našej minulosti od najstarších čias po 16. storočie*. Bratislava, 1991.

b) Príručky, texty, preklady

Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1993.

Encyklopédia Slovenska I. – VI. Hlav. red. V. Hajko. Bratislava, 1977 – 1982.

Gramatické dielo A. Bernoláka. Preložil J. Pavelek. Bratislava, 1964.

KRAJČOVIČ, R.: *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*. Bratislava, 1979.

KRAJČOVIČ, R.: *Svedectvo dejín o slovenčine*. 2. vyd. Martin : Matica slovenská, 1980.

KRAJČOVIČ, R., ŽIGO, P.: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. [Slovník základných termínov, texty.] Bratislava, 1999.

KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava, 1984 (2. vyd. 1988, 3. vyd. 1996).

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, 1987 (2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997, 4. vyd. 2003).

KROŠLÁKOVÁ, E., HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Základy slavistiky a staroslovienčiny*. Textová príručka s úlohami. Nitra, 1994.

Listy Ludovíta Štúra I. – II. Pripravil J. Ambruš. Bratislava, 1954 – 1956.

Nový trh latinsko-slovenský. Neo-forum Latino-Slavonicum. Pripravil J. Minárik. Bratislava, 1964.

Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorsku. Písne svetské ľudu slovenského v Uhorách od J. Kollára a P. J. Šafárika. Pripravil L. Galko, doslov J. Minárik. Bratislava, 1988 (originál vyšiel v Pešti, I. zv. 1823, II. zv. 1827).

Pravidlá slovenského pravopisu. Štátne nakladateľstvo v Prahe, 1931.

Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1940.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1953.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1991 (2. vyd. 1998, 3. vyd. 2000).

Slovenčina naša V. [Z diel L. Štúra Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí; Nauka reči slovenskej, obe 1846.] Pripravil J. Ambruš. Bratislava, 1957.

STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka III*. Texty. Bratislava, 1957.

Tabulatura Vietoris saeculi XVII. Musicalia Danubiana. Zostavili L. Ferencziová, M. Hulková. Bratislava, 1986.

TIBENSKÝ, J.: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava, 1965.

Žilinská právna kniha, magdeburské právo. Pripravil R. Kuchar. Bratislava, 1993.

c) Štúdie

BANÍK, A., A.: Pomocníci Antona Bernoláka v rokoch 1786-1790 pri diele slovenského národného obrozenia. In *Život a dielo Antona Bernoláka*. Zostavil A. Maťovčík. Bratislava, 1997, s. 104 – 123.

BLANÁR, V.: Šesťdesiat rokov Ludovíta Nováka. In *Slovenská reč*, 33, 1968, č. 5, s. 311 – 313.

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ludovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. In *Slavica Slovaca*, 28, 1993, s. 4 – 14, č. 1 – 2.

BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. In *Slavica Slovaca*, 35, 2000, s. 5 – 25, č. 1.

BLANÁR, V.: Opis slovnej zásoby v Bernolákovom Slovári. In *Pamätnica Antona Bernoláka*. Pripravil J. Chovan a M. Majtán. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 110 – 117.

- BLANÁR, V.: Tzv. zlý autor a počiatky Slovenskej reči. In *Slovenská reč*, 1930 – 2002. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2003, s. 44 – 48.
- BLANÁR, V.: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. In *Slovenská reč*, 70, 2005, č. 3, s. 142 – 153.
- CAMBEL, S.: O spisovnej reči slovenskej. In *Slovenské pohľady*, 21, 1901, s. 345 – 348.
- DOLNÍK, J.: Bernolákov Slovár ako kodifikačné dielo. In *Pamätnica Antona Bernoláka*. Zborník štúdií. Red. J. Chovan a M. Majtán. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 104 – 109.
- ĎUROVIČ, L.: Pavel Doležal. In *Slovenská reč*, 65, 2000, č. 1, s. 21–32.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16. – 18. storočí. In *Jazykovedné štúdie*, IX, 1966, s. 78 – 90.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: O vzťahoch slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo XVI. – XVIII. storočia. In *Slavia*, XXXVII, 1968, s. 235 – 252.
- JÓNA, E.: Anton Jánošík (1904 – 1971). In *Slovenská reč*, 37, 1972, č. 3, s. 169 – 172.
- JÓNA, E.: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*. *Philologia* 3. Red. L. Horečný. Bratislava, 1973, s. 15 – 45.
- JÓNA, E.: Podiel slovenských gramatikov na rozvoji českej gramatickej literatúry. V. Benedikti z Nedožier, P. Doležal. In *Práce z dějin slavistiky*, X, 1985, s. 107 – 124.
- KAČALA, J.: Martin Hattala – významný znalec a kodifikátor spisovnej slovenčiny v polovici 19. storočia. In *Kultúra slova*, 28, 2004, č. 1, s. 3 – 10.
- KAČALA, J.: Súčasná spisovná slovenčina a jazyková kultúra. In *Kultúra slova*, 27, 1993, s. 3 – 9, č. 1.
- KAČALA, J.: Trvalý stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny. In *Studia Academica Slovaca*. 27. Red. J. Mlacek. Bratislava, 1998, s. 214 – 223.
- KAČALA, J.: K podstate rytmického zákona v slovenčine. In *Slavica Slovaca*, 38, 2003, č. 2, s. 123 – 133.
- KOTULIČ, L.: O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 134 – 149.
- KRAJČOVIČ, R.: Fonetická realizácia glagoličeskej fonemy zemlja v Kijevských listkach. In *Wiener Slawistisches Jahrbuch*, 45, 1999, s. 277 – 280.
- KRAJČOVIČ, R.: *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny*. Zborník Filozofickej fakulty UK, *Philologica* XIV, s. 67 – 101.
- KRAJČOVIČ, R.: Kultúrna západoslovenčina a bernolákovská kodifikácia. In *Literárnómúzejný letopis*, 26, 1995, s. 180 – 184.
- MAJTÁN, M.: Fándlyho slovenčina a bernolákovská kodifikácia. In *Literárnómúzejný letopis*, 26, 1995, s. 185 – 191.
- NOVÁK, L.: *Slovenský jazyk*. Roč. I, 1940, č. 1 a 2. Rediguje H. Bartek. *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 1939/1940, s. 370 – 372.
- MIKO, F.: Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia. In *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*. *Philologia* 3. Red. L. Horečný. Bratislava, 1973, s. 141 – 150.
- MINÁRIK, J.: Barokový spisovateľ Daniel Sinapius Horčíčka st. In *Neo-forum Latino-Slavonicum*. *Nový trh latinsko-slovenský*. Bratislava, 1998, s. 213 – 226.
- MLACEK, J.: Belo Letz a jeho dielo. In *Slovenská reč*, 37, 1972, č. 5, s. 314 – 318.
- ORAVEC, J.: Jozef Ignác Bajza – priekopník kultivovania slovenčiny. In *Slovenská reč*, 20, 1955, č. 3, s. 129 – 133.
- PAULINY, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In *Jazykovedné štúdie* VI, 1961, s. 5 – 39.
- PAULINY, E.: Na sedemdesiatku profesora Ludovíta Nováka. In *Slovenská reč*, 43, 1978, č. 5, s. 292 – 295.
- POVAŽAN, J.: Juraj Palkovič a jeho miesto v bernolákovskom hnutí. In *K počiatkom slovenského národného obrozenia*. Red. J. Tibenský. Bratislava, 1964, s. 329 – 340.
- PRÍDAVKOVÁ-MINÁRIKOVÁ, M.: Zdroje Kukučínovho literárneho jazyka. In *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*. *Philologia* 3. Red. L. Horečný. Bratislava, 1973, s. 173 – 177.
- SKLADANÁ, J.: Významný kodifikačný pokus v predspisovnom období slovenčiny. In *Slavica Slovaca*, 21, 1986, s. 257 – 269.
- SKLADANÁ, J.: Kamaldulský latinsko-slovenský slovník z roku 1763. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Red. J. Doruľa. Bratislava, 1997, s. 53 – 71.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Zemplínske kalvínske tlačie v doterajších výskumoch. In *Jazykovedné štúdie*, 18, 1983, s. 21 – 37.
- WEINGART, M.: Pribina, Kocel a Nitra v zrkadle prameňov doby veľkomoravskej. In *Ríša veľkomoravská*. Red. J. Stanislav. Praha, 1939, s. 319 – 353.
- ŽEŇUCH, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore. In *Historický časopis*, 46, 1998, č. 4, s. 649 – 661.
- ŽIGO, P.: Šafárikov Slovanský národopis – prameň jazykovedného poznania. In *Slovenská reč*, 60, 2000, č. 3, s. 137 – 148.

Vysvetlenie skratiek

Codex I. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.

Listy – Listy Ľudovíta Štúra I. – II.

SJS – Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku I. – II.

Svedectvo – Krajčovič, R.: Svedectvo dejín o slovenčine. 2. vyd.

VSO – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. – VI.

adj.	– ajektívum, prídavné meno	nom.	– nominatív, 1. pád
akuz.	– akuzatív, 4. pád	orig.	– originál
atď.	– a tak ďalej	os.	– (gramatická) osoba
bulh.	– bulharský	p.	– pozri
cit.	– citovaný	pl.	– plurál, množné číslo
čes.	– český	pod.	– podobný, podobne
dat.	– datív, 3. pád	porovn.	– porovnaj
evanj.	– evanjelický	prof.	– profesor
gen.	– genitív, 2. pád	psl.	– praslovanský
inštr.	– inštrumentál, 7. pád	r.	– rok
jedn.	– jednotný (jedn. číslo)	sg.	– singulár, jednotné číslo
kap.	– kapitola	slov.	– slovenský
lok.	– lokál, 6. pád	srb.	– srbský
množ.	– množný (množ. číslo)	stor.	– storočie
napr.	– napríklad	vyd.	– vydanie